

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İZZ BİN ABDÜSSELAM'IN TEFSİRDEKİ METODU

Mahmut CİHANGİR

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZEL

İZMİR-2013

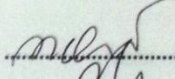

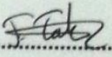
**YÜKSEK LİSANS
TEZİ PROJİ ONAY SAYFASI**

2010800462

Üniversite : Döküz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : MAHMUT CİHANGİR
Tez Başlığı : İzz Bin Abdüsselam'ın Tefsirdeki Metodu

Savunma Tarihi : 26.08.2013
Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa ÖZEL

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Unvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof. Dr. Mustafa ÖZEL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç. Dr. Ziya ŞEN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç. Dr. Fatih TOKTAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Öybirliği (X)
Öy Çöklüğü ( )

MAHMUT CİHANGİR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "İzz Bin Abdüsselam'ın Tefsirdeki Metodu" başlıklı Tez( ) / Projesi( ) kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İzz b. Abdüsselam’ın Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**” adlı çalışmasının, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Mahmut CİHANGİR

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İzz Bin Abdüsselim'in Tefsirdeki Metodu

Mahmut CİHANGİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

“İzz b. Abdüsselim'in Tefsirdeki Metodu” isimli bu çalışmada İzz b. Abdüsselim'in (577-1181/660-1262) hayatı, eserleri ve tefsiri çeşitli yönleriyle ele alınıp incelendi. Çalışma esnasında Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, lügat ve biyografi kaynaklarından istifade edildi.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın önemi ve metodu incelendi.

Birinci bölümde İzz b. Abdüsselim'in hayatı, eserleri, tefsiri genel özellikleri ve kaynakları yönünden incelendi.

İkinci bölümde söz konusu tefsir rivâyet ve dirâyet tefsiri açısından incelendi.

Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen sonuçlar anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: İzz b. Abdüsselim, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Tefsir, Rivâyet, Dirâyet

ABSTRACT

Master's Thesis

Izz Ibn Abd Al-Salam's Method in His Commentary

Mahmut CİHANGİR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department Of Basic İslamic Sciences

İslamic Sciences Program

In this thesis, titled “Izz Ibn Abd Al-Salam and His Method in the Commentary” Izz Ibn Abd Al-Salam (577-1181/660-1262), his works and his commentary were examined from the different aspects.

Here, from the Holy Quran, tafsîr, hadîth, dictionaries and biography sources were benefited.

Our study consists of an introduction and two chapters.

In the introduction, the aim and the method of the thesis were analyzed.

In the first chapter, the Izz Ibn Abd Al-Salam's life, his works, general features of his tafsir and it's sources were examined.

In the second chapter, Tafsiru'l-Kur'ani'l-Azim was examined from the view points of al-Tafsîr bi'l-Rivâyah and al-Tafsîr bi'l-Dirâyah.

Finally, the results that got from this thesis were explained.

Keywords: Izz Ibn Abd Al-Salam, Tafsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Tafsîr, Rivâyah, Dirâyah.

İZZ BİN ABDÜSSELAM'IN TEFSİRDEKİ METODU
İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İZZ BİN ABDÜSSELAM'IN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ

I.HAYATI	10
A. Genel Olarak Siyasi Durum	10
1. Eyyûbiler Devleti Tarihine Genel Bir Bakış	10
2. Memlûkler Devleti Tarihine Genel Bir Bakış	16
B. Genel Olarak İلمي ve Kültürel Durum	22
C. İzz Bin Abdüsselam'ın Doğumu, Vefâtı ve Kişiliği	28
D. İzz Bin Abdüsselam İçin Kullanılan Nisbe, Künye ve Lakaplar	32
1. Nisbeleri	32
2. Künye ve Lakapları	33
3. İzz Bin Abdüsselam'ın Yapmış Olduğu Görevler	37
a. Müftülük	37
b. Müderrislik	39
c. Hatiplik	41
d.Kadılık	42
4. İzz Bin Abdüsselam'ın Mihnesi	45
5. İlmî Şahsiyeti	48
a. Hocaları	49

b. Talebeleri	54
II. ESERLERİ	58
A. Tefsir Eserleri	59
B. Hadis ve Siyer Eserleri	59
C. Kelam Eserleri	59
D. Fıkıh Eserleri	60
E. Fıkıh Usulü Eserleri	60
F. Tasavvuf ve Ahlak Eserleri	60
G. Kendisine Nispet Edilen Eserler	61
III. TEFSİRİNİN TANITIMI ve KAYNAKLARI	64
A. TANITIMI	64
1. Tefsir Hakkında Genel Bilgiler	64
2. Mukaddimenin İncelenmesi	67
B. KAYNAKLARI	69
1. Tefsir Kaynakları	70
2. Fıkıh Kaynakları	72
3. Hadis Kaynakları	75
4. Kırâat Kaynakları	76
5. Lügat ve Nahiv Kaynakları	77
6. Tarih ve İsrâiliyyât ile İlgili Kaynaklar	79
7. Müfessirin Kaynakları Kullanmasına Yönelik Değerlendirme	80

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRİN RİVÂYET VE DİRAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

I. RİVÂYET AÇISINDAN	82
A. RİVÂYETLERE YAKLAŞIMI	82
1. Rivâyetleri Genelde Sıralayarak Vermesi	82
2. Rivayetlerin Kaynağını Genelde Belirtmesi	83
3. Umumî İfadelerle Kaynak Belirtmesi	84
4. Kaynağı Belli Olmayan Rivâyetlere Yer Vermesi	86
5. Tefsir Etmediği Ayetlerin Bulunması	87

6. Detay Sayılabilecek Gereksiz Rivâyetlere Yer Vermesi	88
7. Rivâyetleri Değerlendirmesi	89
B. RİVÂYET METOTLARINI KULLANIŞ BİÇİMİ	91
1. Sûrelere Giriş	91
2. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri	93
a. Lafzen Verdiği Ayetler	93
b. İşareten Verdiği Ayetler	94
3. Kur'an'ın Sünnet'le Tefsiri	95
a. Lafzen Verdiği Hadisler	96
b. Mana Olarak Verdiği Hadisler	97
4. Kur'an'ın Sahabe Sözü İle Tefsiri	98
5. Kur'an'ın Tâbiîn Sözü İle Tefsiri	99
6. Ayetin Kırâatlerle Tefsiri	100
7. Nüzûl Sebebi	102
a. Sebeb-i Nüzûlü Belirtmesi	103
b. Kimin Veya Neyin Hakkında İndiğini Belirtmesi	104
c. Ne Zaman İndiğini Belirtmesi	105
8. Nâsîh-Mensûh	105
a. Mensûh Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler	106
b. Mensûh Olduğunu Tartıştığı Ayetler	107
9. Kur'an'ın Fazileti	108
10. Kıssalar	109
11. İsrâiliyât	110
II. DİRÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	112
A. DİRÂYET METOTLARINI VERİRKEN KULLANDIĞI KALIPLAR	113
1. Kavram Analizi	113
a. Kavramların Tanımını Vermesi	113
b. Kavramların Maksadını Belirtmesi	114
c. Kavramlara Muhtelif Anlamlar Vermesi	115
d. Kavramların Tasnîfini Yapması	115
2. Kullandığı Kelimeler ve Edatlar	116
a. أراد/Erâde	116

b. أي/Ey	117
c. عنى/Anâ	118
d. أم/Emmâ	119
e. فى/Fî	120
B. DİRÂYET METOTLARIYLA TEFSİR EDİŞ BİÇİMİ	121
1. Sarf Yönüyle Açıklaması	121
a. Kelimelerin Etimolojik Tahlilini Yapması	122
b. Kelimenin Tekilini Vermesi	122
c. Kelimenin Çoğulunu Vermesi	123
d. Kelimelerin Müteradifini Vermesi	124
2. Nahiv Yönüyle Açıklaması	124
a. İrabla İlgili İzahlar Yapması	124
b. Zamirlerin Merciiine İşaret Etmesi	126
c. Takdim-Tehirleri Belirtmesi	126
3. Şiirden Yararlanması	127
C. AYETLERE FIKHÎ VE KELÂMÎ AÇIDAN YAKLAŞIMI	129
1. Ayetlere Fikhî Açidan Yaklaşımı	129
2. Ayetlere Kelâmî Açidan Yaklaşımı	130
D. KENDİ GÖRÜŞÜNÜ BELİRTMESİ	131
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	138

KISALTMALAR

A.G.E.	Adı Geçen Eser
B.	Bin (oğlu, oğul)
BKZ.	Bakınız
C.C.	Celle Celalühü
ÇEV.	Çeviren
D.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.N.	Demirbaş Numarası
ED.	Editör
H.N.	Hadis Numarası
HZ.	Hazreti
RA.	Radiyallahu Anh
NŞR.	Neşreden
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
Ö.	Ölüm Tarihi
S.	Sayfa
SS.	Sayfaları Arasında
S.A.V.	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
THK.	Tahkik Eden
THR.	Tahric Eden
TRC.	Tercüme eden
TS.	Tarihsiz
VB.	Ve Benzerleri
V.	Vefat Tarihi
YAY.	Yayınları
YS.	Yersiz

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

A. Önemi

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanlara hidayet kaynağı olarak indirdiği son ilahi kitabın adıdır. Tefsir ilmi ise ilahi kelâmın maksadını en güzel bir şekilde ortaya koyup, insanlık âleminin onu anlamasına yardımcı olan ilimdir. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilmesi Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber (s.a.v.) gerek yaşam biçimi olarak, gerekse sorulan sorular üzerine veya kendisi ihtiyaç hissettiği noktalarda tefsir etmiştir. Daha sonra bu iş sahabe ve tabiûn ile devam etmiştir. Rasulullah (s.a.v.)'den sonraki dönemlerde her geçen gün değişen dünya şartlarıyla birlikte yeni yeni sorunlar ortaya çıkmış, çıkan bu sorunlara İslam alimleri, yaşadıkları dönemin özelliklerini de göz önüne alarak çözümler bulmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de Kur'an'ın rehberliğinde meselelere bakarak sorunları çözmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'in rehberlik özelliğinin tam olarak yerine gelmesinde müfessirlerin önemi büyüktür. Müfessirler bu konudaki bilinçli çalışmalarlarıyla Kur'an'ın insanlara rehberlik etmesi noktasında çalışmalar yapmışlardır.

İzz b. Abdüsselam (577-1181/660-1262) Kur'an'ın rehberlik işlevinin yerine getirilmesinde elinden gelen gayreti göstererek başta tefsir olmak üzere, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü, tasavvuf ve ahlak, kelim ve başka alanlarda birçok eser ortaya koyan, müderrislik ve kadılık gibi görevlerde bulunan üstün şahsiyetlerden birisidir. Onun hayatı ve eserleri üzerine ülkemizde ve Arap dünyasında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Biz de İzz b. Abdüsselam'ın tefsir ilmine katkıda bulunduğu *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adlı tefsirini, tefsirdeki metodu yönünden incelemeye karar verdik.

B. Yöntemi

Bu çalışmadaki hedefimiz; İzz b. Abdüsselam'ın, Kur'an ayetlerini yorumlar-ken nasıl bir yöntem izlediğini ortaya koymaktır. Bu hedefimizi gerçekleştirmek için çalışmamızı bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmı şeklinde oluşturmaya çalıştık.

Giriş bölümünde araştırmanın önemini, yöntemini, kaynaklarını, İzz b. Abdüsselam'ın tefsirdeki metodu ve kaynaklarını belirtmeye gayret ettik.

Birinci bölümde İzz b. Abdüsselam'ın yaşadığı dönemin özelliklerini genel olarak siyasi, ilmi ve kültürel yönlerden yansıtmaya çalıştıktan sonra, hayatını, doğumu, ölümü, kişiliği ve ilmi şahsiyeti açılarından inceledik. Daha sonra eserlerini ve kendisine nisbet edilen eserleri belirtip, tefsiri hakkında genel bilgiler vererek, mukaddimeyi inceleyip, tefsirinin kaynaklarını vermeye çalıştık.

İkinci bölümde eseri rivayet ve dirayet yönünden iki kısım şeklinde inceledik. İkinci bölümün ilk kısmında eserimizi rivayet tefsiri açısından inceleyerek ayet, hadis, sahabe ve tâbiîn sözünün eserdeki yerini tespit etmeye çalıştık. Yine bu bölümde İzz b. Abdüsselam'ın nüzûl sebepleri, isrâiliyât, nesh, kırâat, kıssa ve Kur'an'ın fazileti konularını nasıl işlediğine yer verdik.

İkinci bölümün ikinci kısmında, İzz b. Abdüsselam'ın eserini dirâyet tefsiri açısından tahlil ederek, burada müfessirin ayetleri izâh ederken kavramları nasıl tâhlil ettiğini, yani nasıl bir izâh tarzı izlediğini, kelimelerin istikâkını nasıl verdiğini, eserde atıflara nasıl yer verdiğini, izâh için ne tür kelimeler kullandığını ve gramer ile şiire ne derece yer verdiğini inceledik. Ardından müfessirin çeşitli ilim dalları açısından, örneğin fıkıh, kelâm, işâri tefsir ve pozitif bilimler açısından ayetlere yaklaşımını tespit etmeye çalıştıktan sonra, müfessirimizin ayetleri kendi re'yi ile tefsir etme yöntemini incelemeye çalıştık.

Sonuç kısmında ise, çalışmamız boyunca yaptığımız değerlendirmeleri derli toplu vererek, ulaştığımız bilgileri ve bulguları özetledik, önerilerimizi sunduk.

İzz b. Abdüsselam'ın yönteminin daha iyi anlaşılması için çalışmamızda sade bir dil ve eserinden örnekler vererek okuyucunun zihninde yönteminin daha iyi bir şekilde oluşmasını amaçladık. Ayetlerden örnekler verirken ayetlerin hem metnini hem de mealini verdik.

C. Kaynakları

Çalışmamızın ana kaynağını İzz b. Abdüsselam'ın *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adlı tefsiri oluşturmaktadır. Dönemin siyasi, ilmi, kültürel özelliklerini ve müfessirimizin hayatını araştırırken, Makrîzî'nin *el-Hıtat ve'l-Âsâr*'ı ile *es-Sülûk fî Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* adlı eserlerinden, Dâvûdî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Tağrıberdî'nin *en-Nucûmü'z-Zâhira*, es-Subki'nin *Tabakâtu's-Şafiyetü'l-Kübrâ*, Merağî'nin *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakâti'l-Usuliyin*, Edirnevî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirin*, İbnü'l-Esir'in *et-Tarih el-Bahir fî Devlet'i Atabekiyye* ile *el-Kamil fî't-Tarih* adlı eserlerinden, Ebu Şame'nin *er-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn*, Suyuti'nin *Hüsni'l-Muhadara fî Ahbari Mısır ve'l-Kahire*, İbn Hacer'in *Tağliku't-Talik*, İbn Kesir'in *en-Nihâye ve'l-Bidâye*, Vehibi'nin *el-İzz b. Abdüsselam Hayâtuhu ve Âsâruhû ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, Dr. Muhammed Zuheyli'nin *İzz bin Abdüsselam*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tabakâtü'l-Müfessirin* adlı eseriyle, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *İslam Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugatı)*, Yılmaz Öztuna'nın *Devletler ve Hânedanlar'ı*, Hayati Ülkü'nün *İslam Tarihi*, İsmail Yiğit'in *Memlûkler* ve Philip Hitti'nin *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi* adlı eserlerinden faydalandık.

Bunun yanı sıra, yöntemini ortaya koyarken klasik ve modern eserlerden faydalandık. Ayetlerin meallerini verirken Prof. Dr. Ömer Dumlu ve Prof. Dr. Hüseyin Elmalı hocalarımızın hazırlamış oldukları mealden ve DİB'nin, Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin hocalarımıza hazırlatmış olduğu mealden faydalandık.

Çalışmamızda yer alan hadislerin tahririni yaparken, Ahmed bin Hanbel'in (v. 241/855) *el-Müsned'i*, Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh'i*, Müslim'in (v. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh'i*, Ebû Dâvûd'un (v. 275/889) *es-Sünen'i*, Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh'i*, Nesâî'nin (v. 309/915) *es-Sünen'*inden istifade ettik.

Bazı bilgilere daha kolay erişmek için DİA'den faydalandık. Yararlandığımız eserleri yazarların soyadlarına (bazılarını da meşhur oldukları isimlere) göre alfabetik sıraya uyararak kaynakça kısmında verdik. Eser ve yazar isimlerini ilk geçtikleri yerde tam olarak verdik. Daha sonraki kullanımlarda ise gerekli kısaltmaları yaparak zikrettik.

II. İZZ BİN ABDÜSSELAM'IN METODU VE KAYNAKLARI

A. Metodu

İzz b. Abdüsselam Kur'an ayetlerini tefsir ederken, yaşadığı asırda mevcut bulunan tefsirlerden yararlanarak onlardan görüşler aktarmış, bunu yaparken de eser ismi vermeden, genellikle müfessirin ismini zikrederek görüşünü belirtmiştir. Ayrıca eserinde ayetler arası münasebet, esbab-ı nüzul, kıssa, kırâat, nahiv, lügat ve fikhî konulara yaşadığı dönemdeki tefsirlerden yararlanarak ve kendi görüşlerini de belirterek değinmiştir.

Müfessirimizin, ayetleri tefsir ederken görüşünü desteklemek için başvurduğu ilk kaynak, Kur'an-ı Kerim'dir. Çoğu zaman tefsirini yaptığı ayetin yorumunu destekleyecek başka ayetler de vermektedir. Genellikle o ayetin hangi sûrede geçtiğini belirterek, ayetin görüşünü destekleyecek kısmını zikretmiştir.

Müfessirimizin, ayetleri açıklarken Kur'an-ı Kerim'den sonra başvurduğu ikinci kaynak, hadislerdir. Ayetleri sünnetle tefsir ederken izlediği metot şöyledir: Genellikle hadisin ilk ravisini verip diğer ravileri ve rivayet zincirini vermemektedir. Bazen de Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilen hadislerin ilk ravisini ve rivayet zincirini belirtmeden doğrudan "Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur." deyip hadisi vermektedir. Eğer hadis, ayeti tahsis etmişse, bunu ilgili ayetin olduğu yerde zikretmektedir. Daha sonra sırasıyla sahabi, sonra tâbiin, tebe-i tâbiin ve diğer müfessirlerin görüşlerini sıralamaktadır. Müfessirimizin en fazla yararlandığı sahabe İbn Abbas'tır¹. İbn Mes'ud, Hz. Ali, Hz. Aişe gibi daha birçok sahabeden de rivayetlerde bulunmuştur². Bir ayetle ilgili aynı görüşü birden fazla kişi paylaşıyorsa, ilk önce görüşü verip daha sonra o görüşü paylaşan kişilerin isimlerini zikretmektedir³. Çoğu zaman da ayetle ilgili birden fazla görüşü peş peşe sıralamakla birlikte, görüşlerin kime ait olduğunu belirtmemektedir⁴. Bazen de müfessirimiz ilk önce kendi görüşü-

---

¹ İzzuddin Abdulaziz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî, **Tefsîr-u İzz Bin Abdüsselam**, Thk. Ahmed Fethi Abdurrahmam, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Lubnan, 2008, Cilt: 1, ss. 22-56-103-220-387; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 24-178-246-352.

² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 86-204-336, Cilt: 2, ss. 46-47-103.

³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 173.

⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 48.

nü zikredip, daha sonra farklı görüşleri kaynağıyla verip görüşler arasında herhangi bir seçim ve değerlendirmede bulunmamaktadır⁵.

Müfessirimiz, ayetlerin tefsirini yaparken ilk önce ayeti verip daha sonra varsa sebep-i nüzûlünü zikrederek ayetin tefsirine geçmektedir. Bazı ayetleri ise tefsir etme gereği hissetmediğinden veya daha önceki ayetlerde o ayetin anlamına yakın şeyler söylediği için tefsir etmeden atlayarak diğer ayete geçmektedir. Bunu yaparken ayeti neden tefsir etmediğine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır⁶.

Diğer müfessirlerde gördüğümüz gibi, müfessirimiz de ayetlerin sebep-i nüzûlüne çok önem vermektedir. Genellikle tefsir ettiği ayetlerde birden fazla sebep-i nüzûl zikreder. Tefsir ettiği ayette birden fazla sebep-i nüzûl varsa, onların hepsini önem sırasına göre peşpeşe vermektedir. Bazı yerlerde sebep-i nüzûl olarak verdiği bilgiyi kimden almışsa onun adını vererek daha sonra sebep-i nüzûlü zikretmektedir⁷. Bazen de müfessirimiz, “Sebeb-i nüzûl hakkında ihtilaflar vardır.” deyip, kaç ihtilaf varsa sayısını belirttikten sonra, onlardan birincisi, ikincisi, üçüncüsü şeklinde maddeleyerek ilk önce görüşü verip daha sonra o görüşü kim demiş ise onun ismini zikrederek sebep-i nüzûlü belirtmektedir⁸. Fakat bunu yaparken herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Müfessirimizin ayetlerin ne zaman indiğini, kimler hakkında indiğini ve indiği şahısların isimlerini belirtmesi, ayet inmeden önceki ortamdan bahsetmesi, ayet soru üzerine inmişse bunu belirtmesi, onun sebep-i nüzûlü ne kadar önemsediyiğini ortaya koymaktadır.

Ahkâm ayetlerini açıklarken, kendisi Şafîî olmasına rağmen, diğer mezheplerin de görüşlerini vermekle birlikte, Hicaz ehli, Basra ehli, Irak ehlinin görüşlerini de vermektedir⁹. Böylelikle müfessirimizin mezhep taassubu yapmadığı görülmektedir. Müfessirimizin mezheplerin görüşlerini tarafsız olarak aktarması, onun ilme ve bilgiye verdiği değeri ortaya koymaktadır. Yine müfessirimiz ahkâm ayetlerini tefsir ederken cumhura göre¹⁰ veya ekseruna göre¹¹ veya icmaen böyledir¹² gibi ifadeler kullanarak ayetin muradını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çoğu zaman da ahkâm

⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 68.

⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 39.

⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 186.

⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 175.

⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 172, 176.

¹⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 85, Cilt: 2, s. 75.

¹¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 176, Cilt: 2, s. 47.

¹² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 80.

âyetini tefsir edip daha sonra sahabiden, tâbiinden, tebe-i tâbiinden müfessirlerin görüşlerini vermektedir. Yine bunu yaparken farklı görüşler arasında herhangi bir seçim yapmayarak, görüşleri peşpeşe sıralamakla yetinmektedir.

Müfessirimiz kaynakları belirtirken genellikle, ilk önce ayet hakkındaki görüşleri zikretmekte daha sonra şahısların isimlerini vererek “onu İbn Abbas dedi, İbn Mes’ud dedi, Hasan dedi” şeklinde belirtmektedir. Genel tefsir literatüründe olduğu gibi, Hasan Basrî için sadece “Hasan” ismini kullanmaktadır¹³.

İzz b. Abdüsselam’ın kıssalarla ilgili açıklamalarına baktığımız zaman genellikle ayetlerde ifade edilen konuya endeksli olup, bazen yüzeysel olarak¹⁴, bazen de teferruatına inerek kıssaları ele almaktadır¹⁵. Aktardığı kıssa ve olaylarda çoğu zaman ravi vermemekle birlikte, şayet alıntı yapmışsa “İbn Abbas dedi ki” şeklinde alıntı yaptığı kişinin görüşünü belirtmektedir¹⁶. Kıssalar ile ilgili rivayetleri aktarıırken Mücâhid (v. 103/721), Hasan Basrî (v. 110/728), Kelbi (v. 146/763), Zeccac (v. 337/948) gibi müfessirlerin görüşlerinden yararlanmıştır.

Müfessirimiz, ayetleri tefsir ederken İsrâîlî rivâyetlere de yer vermekte, bunu yaparken de isrâîlî rivâyet olduğunu belirtmemekte, bununla birlikte ayetin tefsiri içerisinde vermektedir¹⁷.

Müfessirimiz, ayetleri açıklarken lügat ve gramer bilgilerine çok az değinmekte, sadece kelimenin hangi kelimedenden türediğini¹⁸ veya kelimenin aslını belirterek¹⁹, kelimenin mastarını, tekilini veya cemisini ve hangi anlama geldiğini²⁰ veya zamirin hangi kelimeye döndüğünü²¹ söylemekten başka lügat ve gramer bilgilerine girmemektedir. Bazen de kelimeyi verip ne anlama geldiğini söyledikten sonra “onu lügat ehli dedi”²² demektedir.

Müfessirimiz, ayetleri tefsir ederken ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için bazen şiirden örnekler vererek, ayette geçen kelimenin hangi anlama geldiğini “şair dedi

¹³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 75-162-387.

¹⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 277-278.

¹⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 46-295-296-311.

¹⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 299.

¹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 46.

¹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 161.

¹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 22.

²⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 75.

²¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 27-344.

²² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 70.

ki”²³ şeklinde söyleyerek, şiirle istişhad ederek, Allah’ın ayetteki muradını en güzel şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Müfessirimiz bazen de “İmria-l Kays dedi ki”²⁴ şeklinde şiiri kimin söylediğini belirterek, şiiri vermek sûretiyle ayeti tefsir etmektedir.

Müfessirimiz kelimeler konularına kelimeler için herhangi bir başlık ayırmadan ayetleri tefsir ederken değinmektedir²⁵.

İzz b. Abdüsselam ayetleri tefsir ederken söz konusu ayetle ilgili kırâat farklılıklarına da ara ara değinmekle birlikte kırâat farklılıklarının hepsini işlememektedir. Kırâatler hakkında sened yönüyle herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Kırâat farklılıklarını belirtirken bazen hangi kırâat olduğunu vermekte²⁶ bazen de vermemektedir²⁷. Müfessirimiz çoğu zaman ayetlerdeki kelimelerin farklı okunuşlarını, “ayeti İbn Abbas şöyle okudu”²⁸ veya “İbn Mes’ud ayeti şöyle okudu”²⁹ tarzında nereden aldığını belirterek ayetteki kelimelerin okunuş farklılıklarını ve anlam farklılıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Müfessirimiz bazen de “meşhur kırâate göre şöyle okunmuştur”³⁰ şeklinde bir açıklama yaparak kırâat farklılığını ortaya koymaktadır. Ayetin okunuşuyla ilgili sahabelerin farklı okuyuşları varsa onlara da değinmektedir³¹. Bir kelimenin farklı şekillerde okunmasının ayetin manasında meydana getirdiği değişikliklerle ilgili örnek vermektedir³². Müfessirimiz kırâatlardaki i’rab farklarına değinmemiş, sadece nasıl farklı okunduğunu vermiştir³³. Kırâatler arasındaki farklılıklara ve kırâat imamları arasındaki okuyuş farklarına değinmemiş ve herhangi bir karşılaştırma yapmamıştır³⁴. Müfessirimiz kırâatleri aktarırken kendi görüşünü belirtmemektedir³⁵.

Müfessirimiz ayetleri tefsir ederken çoğunlukla, alıntı yaptığı müfessirin görüşünü verdikten sonra, müfessirin ismini açıkça zikretmektedir³⁶. Bazen de ilk önce

²³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 422, Cilt: 2, s. 32.

²⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 34.

²⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 29, Cilt: 2, ss. 73-74

²⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 38.

²⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 260.

²⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 219.

²⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 137.

³⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 46.

³¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 149-137-173-174.

³² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 271.

³³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 197.

³⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 341.

³⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 7.

³⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 80.

müfessirin ismini vermekte daha sonra da görüşünü belirtmektedir³⁷. Bazen de isimleri zikretmeden, ilk önce görüşü zikredip, sonra “onu birçok kişi dedi”³⁸ diyerek görüşü vermektedir. Müfessirimiz çoğu zaman birçok farklı görüşü peş peşe vererek görüşlerin kime ait olduğunu belirtmeden vermektedir³⁹. Müfessirimiz bazı ayetleri de tefsir ederken ayetin murad ettiği şeyi ortaya koyduktan sonra, “onu erbâbü'l-kulûb dedi”⁴⁰ diyerek ayeti tefsir etmektedir.

İzz b. Abdüsselam'ın tefsirdeki yöntemi ile ilgili olarak ileride daha detaylı açıklamalarda bulunacak ve konu ile ilgili olarak örnekler vereceğiz.

B. Kaynakları

Müfessirimiz tefsirini yazarken birçok kişiden ve eserden alıntılar yapmıştır. Müfessirimizin bu metoduna bağlı kalarak, biz de yararlandığı kaynakların isimlerini aktarmakla yetineceğiz.

1) Sahabilerden Yararlandığı İsimler

Abdullah b. Amr b. Haram (v. 3/624), İkrime (v. 13/634), Muaz b. Cebel (v. 18/640), Hz. Ömer (v. 23/644), Abdullah İbn Mes'ud (v. 32/652), Ubey b. Ka'b (v. 32/652), Hz. Ali (v. 40/661), Hz. Aişe (45/665), Zeyd b. Sabit (v. 45/665), Abdullah b. Abbas (v. 68/687), İbn Ömer (v. 71/690), Berâ (v. 72/691), İbn Zubeyr (v. 73/692), Ebu Said el-Hudri (v. 74/694), İbn Museyb (v. 94/715).

2) Tâbiinden yararlandığı isimler

Mücahid (v. 103/721), Şabi (v. 104/722), Tavus (v. 106/724), Hasan Basrî (v. 110/728), Vehb b. Münebbih (v. 114/732), Katâde (v. 118/736), Dahhak (v.122/739), Süddî (v. 127/744).

---

³⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 65-299-414.

³⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 74-228.

³⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss, 91-145, Cilt: 2, ss, 157-302.

⁴⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s, 214.

3) Yararlandığı Diğer İsimler

Zeyd b. Eslem (v. 136/753), Rebi' b. Enes (v. 140/757). Kelbî (v. 146/763), Ebû Hanife Numan b. Sabit (v. 150/767), Zecac Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî (v. 150/767), Mukatil (v. 150/767), Muhammed b. İshak (v. 151/768), Halil b. Ahmed Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (v. 175/791), Enes b. Malik (v. 179/795), Sibeveyh Ebû Bişr Amr b. Osman (v. 180/796), Kisâî (v. 189/805), Sehl b. Abdullah'et-Tüsteri (v.200/815), Davud (v. 202/817), Muhammed b. İdris eş-Şafii (v. 204/819), Kutrub (v. 206/821), Ferra (v. 207/822), Ebû Ubeyde (v. 210/825), el-Ahfeş Ebü'l-Hasan el-Evsat (v. 215/830), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ali b. İsa (v. 425/1039).

BİRİNCİ BÖLÜM

İZZ BİN ABDÜSSELAM'IN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ

I. HAYATI

İzz b. Abdüsselam (577/1181)'de Şam'da dünyaya gelmiş, orada büyümüş, talebelik yıllarının büyük bir kısmı orada geçmiş, şer'i ilimleri öğrenmiş ve orada çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonraları Mısır'a gitmiş, uzun yıllar orada yaşamış, çeşitli görevlerde bulunmuş ve Kahire'de (660/1262) yılında vefat etmiştir⁴¹. Dolayısıyla İzz b. Abdüsselam'ın hayatının büyük bir kısmı Şam'da Eyyûbiler yönetimi, geri kalan kısmı da Mısır'da Memlûklüler yönetimi altında geçmiştir.

Şüphe yok ki; bir insanı en doğru şekilde anlamamız için, onun yaşadığı ortamı ve o ortamın yapısını en iyi şekilde bilmemiz gerekmektedir. İzz b. Abdüsselam'ı ve onun düşüncelerini daha iyi anlamamız için, onun yaşadığı dönemin siyasi, ilmi ve kültürel yapısını bilmemiz, onu daha iyi anlamamız için bize ışık tutacaktır.

A. Genel Olarak Siyasi Durum

1. Eyyûbiler Devleti Tarihine Genel Bir Bakış

Adını, hânedanın kurucusu Selâhaddin Yûsuf b. Eyyûb'un babası Necmeddin Eyyûb b. Şadî'den alan Eyyûbiler, Zengîler'in bir devamıdır. Memluklar da Eyyûbilerin uzantısı olup bu devletleri birbirinden ayıran sadece başlarındaki hane-

---

⁴¹Tacüddin Abdulvehhab Hasan Ali es-Subkî, **Tabakâtu's-Şafiyeti'l-Kübrâ**, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv, Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Halep, 1982, Cilt: 8, ss. 209-245-246; Abdullah Mustafa el-Merağî, **el-Fethu'l-Mubîn fi Tabakâti'l-Usuliyîn**, nşr. Muhammed Ali Osman, Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Ma, y.y, 1366/1947, Cilt: 2, ss. 73-74; Cemâleddin Ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdi'l-Atabekî, **en-Nücûmu'z-Zâhira fi Müluki Mısır ve'l-Kahire**, (ys. ve ts.), Cilt: 7, s. 208 ; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirin**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, (ts.) Cilt: 1, s. 315; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, **Tabakâtu'l-Müfessirin**, thk. Süleyman b. Salih el-Huzi, Mektebetü'l-Ulumi'l-Hikme, Medinetü'l-Münevver, 1997, Cilt: 2, s. 242; Abdullah b. İbrâhîm el-Vehîbî, **el-İzz b. Abdüsselam Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Menhecuhû fi't-Tefsîr**, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1402/1982, s. 47; Muhammed Zühaylî, **İzz b. Abdusselâm**, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 1998, ss. 39-40; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2; Ömer Nasuhi Bilmen, **Takakâtu'l-Müfessirin**, İstanbul, 1974, Cilt: 2, s. 571.

dandır. Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'a nisbet edilen Eyyûbiler, bu günkü Erivan'ın güneyinde bulunan Düzcin'den olup Hezbani aşiretinin Ravvadiyye koluna mensupturlar. Ravvadiler'in ataları, Yemen Araplarından Ravvad b. el-Müsenna el-Ezdi'dir. Ravvad, (758) yılında aşiretiyle Basra'dan alınarak Azerbaycan'a yerleştirilmiştir. Burada zamanla güçlenmişler, IX. asırda Tebriz şehrini ele geçirmişlerdir. X. asırda bölgedeki Hezbani aşiretiyle işbirliği yaparak kaynaşmış, bundan sonra kendilerini Hazbenilerin bir kolu saymışlardır. Ravdaniler Arap-Kürt melezi oldukları gibi bölgelerindeki Türklerle de erken devirlerde kaynaşmaya başlamışlardır. Eyyûbiler, XII. asrın başlarında Necmeddin Eyyûb'un veya babası Şadi'nin başkanlığında Düzcin'den Irak'a gelerek Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmişlerdir⁴².

Eyyûbiler'in tarih sahnesindeki önemli rolleri (559-564/1164-1169) yıllarında yapılan Mısır seferleriyle başlamıştır. Bu sırada Mısır'daki Şîh Fâtımî devleti, iç karışıklıklar içerisindeydi. Ülkeyi fiili olarak sultan ünvanını taşıyan vezirler idare etmektedir. Ülkenin dıştan gelecek ciddi tehlikelere karşı koyması imkansız gibidir. Nureddin'in Dımaşk'ı zaptından sonra Şam'da insiyatifi kaybeden Haçlılar, Mısır'ı ele geçirerek Nureddin'e karşı büyük bir avantaj elde etmek istemişler, Nureddin de Sünnî çevrelerin yardımıyla Mısır'daki Fâtımî idaresine son vererek Haçlılara karşı kuşatıcı bir cephe meydana getirmek ve müslümanlar arasındaki mezhep ayrılığını ortadan kaldırmak istemiştir⁴³.

Bu sırada Mısır'da vezirlikten uzaklaştırılan Fâtımî veziri Şâver b. Mücîr, Nureddin Mahmud Zengî'den yardım istemek için Dımaşk'a gelmiştir (558/1163). İki taraf arasında yapılan müzakerelerde Zengî'nin Şâver'e yardım etmesi karşılığında Mısır'da söz sahibi olması kararlaştırılmıştır. Nureddin Mahmud Zengî (559/1164) yılında Şirkûh'u bir birliğin başında Mısır'a göndermiş ve yanına yardımcı olarak yeğeni Selâhaddin'i vermiştir. Bu sefer sırasında Mısır'ın zenginlikleri-

⁴² İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, **et-Tarih el-Bahir Fi Devlet'i-Atabekiyye** thk. Abdulkadir Ahmed Tilimat, Kahire, 1382/1963, (**et-Tarih el-Bahir**) ss. 119-120; Ramazan Şeşen "Eyyubiler", **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, (İslam Tarihi), Cilt: 6, ss. 301-303; Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, , Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (İslâm Ansiklopedisi), Cilt: 12, s. 20; Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar (İslâm Devletleri)**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Öncü Basımevi, Ankara, 2005, Cilt: 1, ss. 331-332; C. H. Becker, "Eyyûbiler", **İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugati)**, çev. A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, 1993, Cilt: 4, s. 424; Hayati Ülkü, **İslam Tarihi**, Çile Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 686.

⁴³ Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, s, 305; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 20.

ni gören Şirkûh üç yıl sonra tekrar bir sefer düzenlemiş ama başarısız olmuştur. Daha sonra Haçlılar Mısır'ı almak için teşebbüste bulunmuşlardır. Buna karşın Fâtımî devletin dıştan gelebilecek saldırılara karşı koyacak gücü yoktur. Fâtımî halifesi Âdîd-Lidînullâh ve veziri Şâver, Selçuklular'ın Musul Atabeyi Nureddin Mahmud Zengî'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Nureddin Mahmud Zengî, Şirkûh'u ve Selâhaddin Eyyûbi'yi Mısır'a göndermiştir. Şirkûh Mısır'da idareyi ele geçirmiş ve (17 Rebiülâhir 564/18 Ocak 1169) tarihinde Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînullâh tarafından vezir tayin edilmiştir. İki ay sonra ölünce yerine Selâhaddin geçmiş ve çok kritik şartlar altında vezirlik makamına gelmiştir, fakat halen daha hilafet makamının ülkede büyük bir etkisi vardır. Selâhaddin birçok askeri ve siyasi mücadeleden sonra Mısır'da idareye hakim olmuş ve Fâtımî idaresini ve etkisini ortadan kaldırmak için Sünni uygulamalara girişmiştir. Ezanın Şiilerce okunduğu gibi okunmasını yasaklamış, (1170) yılı sonlarında Fâtımî kadılarını azlederek, yerlerine Sünni kadılar tayin etmiş ve Sünni akıdeyi yaymak için medreseler açmıştır. Medreselerin açılması, Fâtımîlerin İsmailiyye Mezhebi'ne karşı indirdiği en büyük darbesi olmuştur. Bu gibi uygulamalardan sonra şartların uygun hale gelmesi üzerine Selâhaddin Eyyûbî, son Fâtımî halifesi el-Adid'in ölümünden sonra Fâtımî hilafetini ortadan kaldırmıştır (567/1171). Selâhaddin Eyyûbî Mısır'da Fâtımî hilafetini ortadan kaldırdıktan sonra bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır⁴⁴.

Selâhaddin Eyyûbi, Nureddin Mahmud Zengî'nin Dımaşk'ta ölmesinden sonra onun yerine on bir yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih Nûreddin İsmail geçmiştir. Bundan sonra ülkede karışıklıklar çıkmış, Suriye'de ve Mısır'da çıkan karışıklıkları bastırmaya çalışan Selâhaddin Halep'lilerle savaşarak, onlardan bazı önemli kaleleri alıp Halep'i kuşatmıştır. Abbasi Halifesi Müstazî-Biemrillâh'ın araya girmesiyle anlaşmışlar ve (12 Şevval 570/6 Mayıs 1175) tarihinde Abbasi halifesi Mısır, Suriye, el-Cezire üzerinde Selâhaddin'in hakimiyetini tanımış, bunun üzerine Selâhaddin

---

⁴⁴ Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrızî, **el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr Fi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr**, Matbaatu'n-Nil, Mısır, 1324, (el-Hitat ve'l-Âsâr), Cilt: 1, s. 358, Cilt: 2, ss. 2-3-37; Şihabuddîn Abdurrahman b. İsmail el-Makdîsî Ebu Şame, **er-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn**, Mısır, 1288, Cilt: 1, ss. 191-196; İbnü'l-Esir, et-Tarih el-Bahir, s. 330; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 305-306-307-308-310; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, ss. 20-21; Becker, Cilt: 4, s. 425; Philip Hitti, **Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1981, Cilt: 4, ss. 1038-1039; Ülkü, ss. 686-687.

bağımsızlığını ilan etmiş ve kendi adına hutbe okutmaya başlamıştır. Böylelikle yaklaşık yetmiş beş yıl sürecek olan (571-648/1175-1250) Eyyûbi Devleti kurulmuştur⁴⁵.

Eyyûbiler devletinin en parlak yılları hiç şüphe yok ki Selâhaddin Eyyûbi döneminde yaşanmıştır. O, devleti kurduktan sonra istikrarı sağlamaya yönelik icraatlarda bulunmuştur. Halepliler ve Musullular Selâhaddin'e savaş açmış ve yenilgiye uğratılmışlar, Haşhaşiler üzerine sefer düzenlenmiş ve Haşhaşiler itaat altına alınmış, Yemen de ve Humusta idareyi eline almıştır. Daha sonraları (3 Safer 576/29 Haziran 1180) tarihinde Musul hakimi II. Seyfeddin Gazi'nin ve (25 Receb 577/4 Aralık 1181) el-Melikü's-Sâlih Nureddin İsmail'in ölmesi üzerine Selâhaddin bu bölgede kendisine karşı bir ittifakın oluşmaması için Mısır'dan Suriye'ye dönüp I. Şark seferine çıkmıştır (578/1182). Bu sefer esnasında el-Cezire bölgesini, Sincan'ı, Âmid'i (Diyarbakır) ve Halep'i almıştır⁴⁶.

Eyyûbiler devletinde; Sultan Selâhaddin Eyyûbi (v. 589/1193), Melik el-Âdil, (v. 615/1218), Melik el-Kamil, (v. 635/1238), el-Adil Seyfeddin Ebu Bekr, (v. 637/1239-1240), es-Salih Necmeddin Eyyûp, (v. 646/1248) ve Turanşah (v. 648/1250) olmak üzere altı sultan görev yapmıştır. Yaklaşık on yıl iktidarda kalan Selâhaddin Eyyûbi, içte ve dıştaki tüm tehditleri ortadan kaldırmaya çalışmış, onun döneminde Yemen'den Malatya'ya kadar, Hicaz ve Kuzey Afrika'da Libya ve Tunus'un büyük bir kısmı alınmıştır. Onun döneminde Trablusgarp'dan Hamedan ve Ahlat'a kadar olan topraklar Eyyûbi hakimiyetine girmiştir. Ayrıca haçlılara karşı büyük mücadelelerde bulunmuş, Bizans'ın (582/1186) yılında Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon'nun Mısır'dan gelen bir kervanı vurması üzerine Kudüs Haçlı Krallığı üzerine bir sefer düzenlemiş (24-25 Rebiülâhir 583/3-4 Temmuz 1187) Hittîn Şavaşı'nda Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kudüs'ü İslam topraklarına katarak büyük bir başarı elde etmiştir⁴⁷.

⁴⁵ Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 313-314; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, ss. 20-21; Becker, Cilt: 4, s. 425; Hitti, Cilt: 4, s. 1039; Ülkü, s. 687.

⁴⁶ Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 313-314-315-316-320; Becker, Cilt: 4, s. 425; Hitti, Cilt: 4, s. 1040; Ülkü, ss. 687-688; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 21.

⁴⁷ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 1, ss. 496-497; Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrızî, **es-Sülûk Fi Mâ'rifeti Düveli'l-Mülûk**, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Matbaatü's-Saade, Mısır, 1956, (es-Sülûk), Cilt: 1, ss. 48-72-73-75-78, İmaduddîn Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, **en-Nihâye ve'l-Bidâye**, Matbaatü's-Saade, Mısır, 1932, Cilt: 12, s. 276; Ebu Şame, Cilt: 1, ss. 220-221; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 315-316-320-323-327-329; Becker, Cilt: 4, s. 425; Öztuna, Cilt: 1, s. 332; Hitti, Cilt: 4, ss. 1041-1042; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 21; Ülkü, ss. 688-689.

Sultan Selâhaddin Eyyûbi alelâde bir savaşı, bahadır bir asker ve Sunni İslam aleminin bir baş pehlivanı olmaktan öte, daha bir çok büyük devlet hizmetlerinde de başarılı olmuş bir kimsedir. Sultan Selâhaddin'in istisnasız bütün günleri harp meydanlarında geçmiştir. O iktidarı süresince Ortadoğu'daki haçlı varlığının belini kırmış, onu asla eski gücüne kavuşamayacağı hale getirmiştir. Böylece Ortadoğu İslam dünyasının kolay yenilecek bir lokma olmadığı, bütün Avrupa'ya göstermiştir. Sultan (4 Mart 1193/27 Safer 589) Çarşamba günü Dımaşk'ta yakalandığı bir ateşli hastalık sonucu ölmüştür. Aynı şehirde bulunan kabri bugün büyük ziyaretgahlardandır. Ölümü üzerine yerine büyük oğlu Melik el-Efdal geçmiştir, ikinci oğlu el-Aziz Mısır'da, üçüncü oğlu ez-Zahir Halep'te, kardeşi Melik el-Âdil ise Ürdün ve el-Cezire'de hüküm sürmüşlerdir. Bunlardan başka ülkede irili ufaklı birçok beylik vardı. Hepsinin üstündeki sultan ise Dımaşk'ta oturan Melik el-Efdal idi⁴⁸.

Selâhaddin Eyyûbi (4 Mart 1193/27) Safer (589) senesinde vefat ettikten sonra onun yerine gelen yöneticiler onun kadar başarılı olamamışlardır. Onun ölümünden sonra iktidar mücadeleleri başlamış, başa gelen hiçbir yönetici, iktidarı onun kadar sağlam koruyamamış ve herkesi bir arada tutma becerisini gösterememiştir. Ülkede saltanat çekişmeleri olmuş, bazen hanedanın yöneticileri başına buyruk hareket etmişler ve ülkede siyasi birlik tam manasıyla sağlanamamıştır. Hanedana bağlı bulunan yöneticiler dış baskılar arttığı zaman bir araya gelme ihtiyacı hissetmişler ve bu dış baskılara karşı elbirliği ederek birlikte karşı koyma yoluna gitmişlerdir. Bu işbirliğinin en güzel örneğini Melik el-Kamil döneminde IV. Haçlılara karşı kardeşi el-Muazzam ve el-Eşref'le birlikte haçlılara karşı verilen mücadelelerde görmemiz mümkündür⁴⁹.

IV. Haçlı seferinde bekledikleri başarıyı elde edemeyen haçlılar, doğuya gelerek Kıbrıs ve Âkka'da toplanmış, donanmadan da faydalanarak Mısır'ı ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. IV. ve V. Haçlı birliklerine karşı koyan el-Melikü'l-Âdil'in, Haçlılar (27 Mayıs 1218) tarihinde Akkâ'dan Dimyat'a hareket ettikleri sırada vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu ve Mısır hakimi el-Melikü'l-Kâmil (615-635/1218-1238) geçmiştir. Bazı emirlerin, o esnada cephede bulunan Kâmil'e (v.1238) karşı

⁴⁸ Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 339-340; Becker, Cilt: 4, s. 425; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 21; Hitti, Cilt: 4, ss. 1047-1048.

⁴⁹ İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1966, (el-Kamil), Cilt: 12, ss. 322-331; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 350-353; Becker, Cilt: 4, s. 425; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 22.

çıkmalarından faydalanan haçlılar Dimyat'ı ele geçirmişler, fakat Kâmil, kardeşleri el-Melikü'l-Muazzam Îsâ (v.1227) ve el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (v.1237) ile iş birliği yaparak onları yenmeyi başarmıştır. Bir ara çok zor durumda kalan Kâmil, Kerek-Şevbek Beyliği dışındaki büyük eski Kudüs Krallığı topraklarını vermeyi, bunun karşılığında da Haçlıların Dimyat'ı boşaltmasını teklif etmiş, fakat haçlılar bu teklifi reddetmişlerdir. Ancak el-Melikü'l-Muazzam ile el-Melikü'l-Eşref onun yardımına gelince Haçlılar çok zor durumda kalmışlar, Dimyat'ı ve işgal ettikleri yerleri boşaltmaya razı olarak barış istemek zorunda kalmışlardır. Tekliflerinin kabul edilmesi üzerine (29 Ağustos 1221) tarihinde Dimyat'ı boşaltmışlardır. Böylelikle Haçlıların planları bozulmuş ve Mısır işgalden kurtulmuştur. Fakat sular durulduğu zaman tekrar hanedan yöneticileri arasında çekişmeler olmuştur⁵⁰.

Tecrübeli bir hükümdar olan el-Melikü'l-Kâmil babasının sürdürdüğü siyasetin doğru olduğu kanaatinde olduğu için onun gibi maliyeyi güçlendirmeye ve Haçlılarla dostça ilişkiler kurmaya önem vermiştir. Babasının ölümü V. Haçlı seferi zamanına tekabül ettiği için bu kritik günlerde kardeşleri onu kolaylıkla büyük sultan olarak tanımışlardır. Kendisine karşı muhalefet olmadığı gibi kardeşleri el-Melikü'l-Muazzam ile el-Melikü'l-Eşref bütün güçleriyle ona yardım etmişlerdir. Sultan el-Melikü'l-Kâmil'i önemli kılan noktalardan birisi de dışta izlemiş olduğu politikalarıdır. Harzemlilere karşı Anadolu Selçuklularıyla işbirliği yapan el-Melikü'l-Kâmil, bu işbirliğini Almanya-Sicilya imparatoru II. Frederich'e karşıda sürdürmüş ve Kudüs'ün idaresini ona bırakarak yeni bir haçlı seferi düzenlenmesini engellemiştir. Ayrıca bu dönemde başarılı bir politika uygulayan el-Melikü'l-Kâmil, ilme ve kültüre de önem vermiş, onun döneminde Mısır'da ilim, mimari, el sanatları ve ticaret oldukça gelişmiştir. Bu dönemde başarılı bir siyaset izleyen el-Melikü'l-Kâmil, içte ve dışta çeşitli başarılar elde ettikten sonra (23 Receb 635)'de (11 Mart 1238)'de Dımaşk'ta ölmüştür⁵¹.

el-Melikü'l-Kâmil'in yerine veliahtı ve küçük oğlu olan II. el-Melikü'l-Âdil geçmiştir. II. Âdil'in sultanlığı bütün Eyyûbiler tarafından tanınmamış, Kâmil'in ölümünden sonra bir karışıklık dönemi oluşmuştur. Mısır'daki emirlerin II. Âdil'i

⁵⁰ Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 350-353-354-357; Becker, Cilt: 4, s. 425; Hitti, Cilt: 4, ss. 1049-1050-1051; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, ss. 22-23.

⁵¹ Makrızî, es-Sülûk, Cilt: 1, ss. 189-209; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 358-373; Becker, Cilt: 4, ss. 425-428; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, ss. 22-23; Hitti, Cilt: 4, ss. 1051-1052; Ülkü, s. 690.

tutuklamaları üzerine el-Melikü'l-Sâlih Necmeddin Eyyûb (17 Mayıs 1240) tarihinde Mısır'da tahta çıkmıştır. el-Melikü'l-Sâlih Necmeddin döneminde merkezi idarenin beylikler üzerindeki otoritesi iyice zayıflamıştır. Halep gibi bazı beyliklerin merkezle ilgisi kalmamış, bunun yanında başarıları da olan Sâlih Necmeddin, Kûdüs'ü geri almış ve Haçlılarla mücadeleye devam etmiştir. el-Melikü'l-Sâlih Necmeddin'in (23 Kasım 1249)'da vefatı üzerine büyük oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah (1 Şubat 1250) tarihinde sultan olmuştur. Bu dönemde Haçlılarla mücadelelerde bulunmuş (7 Nisan 1250) tarihinde Haçlılar büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Haçlılar Dimyat'ı geri vermişler ve ağır bir vergiye uğratılmışlardır. Bu zaferden sonra Sultan Turan Şah vaktini eğlenceyle geçirmeye başlayınca muhalifler Baybars el-Bundukdâri'nin etrafında toplanarak (30 Nisan 1250) tarihinde sultanı öldürmüşler, onun öldürülmesiyle Mısır'da Eyyûbiler devri sona ermiştir. Turan Şah'tan sonra Şecerüddür'ün sultan olması ve Memlûkler'den İzzeddin Aybek Türkmâni'nin ordu komutanlığına getirilmesi kararlaştırılmıştır. Şecerüddür seksen gün sonra Aybek ile evlenip onun lehine saltanattan feragat etmiş, böylece (3 Temmuz 1250) tarihinde Mısır'da Memlûkler devri resmen başlamıştır⁵².

2. Memlûkler Devleti Tarihine Genel Bir Bakış

Memlûkler, Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş bir sülâlenin adıdır. (1250)'den (1517)'ye kadar hüküm sürmüştür. Mısır'da Eyyûbi ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan, dönemin tarihçilerinin Türk Devleti olarak adlandırdığı Memlûkler (Kölemenler), Eyyûbi hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un Kıpçak ülkesi ve Kafkaslardan getirtip Ravza adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı Memlûklardan oluşan Bahrü'n-Nil'e (Nil nehri) izâfetle Bahri Memlûkleri (Bahriyye) veya Birinci Memlûkler, (1250-1382) ve Kahire kalesinde bulunan Burcî Memlûkleri (Burciyye) veya İkinci Memlûkler, (1382-1517) olmak üzere iki dönemden oluşur⁵³.

⁵² İsmail Yiğit, **Memlûkler**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008, (Memlûkler), ss. 15-20; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, ss. 22-23; Şeşen, İslam Tarihi, ss. Cilt: 6, 358, 373; Becker, Cilt: 4, ss. 425-427-428; Ülkü, ss. 690-691.

⁵³ Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalani İbn Hacer, **Tağliku't-Talik**, Daru'l-Ammar, Beyrut, 1985, Mukaddime, s. 27; İsmail Yiğit, "Memlûkler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (İslâm Ansiklopedisi), Cilt: 29, s. 90; M. Sobernheim

Bahri emirlerinden Baybars el-Bundukdâri ve arkadaşlarının bir suikastla Turan Şah'ı öldürmeleri üzerine Mısır'da Eyyûbiler yıkılmış ve yerine Memlûkler adıyla bilinen Türk devleti kurulmuştur. Baybars ve arkadaşları efendileri, Necmeddin Eyyûb'un dul eşi Şecerüddür'ü tahta çıkarmışlar, onun memlûklerinden İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yi de atabek yapmışlardı. Türk asıllı olması hasebiyle bazı tarihçilerin Memlûklerin ilk sultanı saydığı Şecerüddür, esir Fransa kralıyla bir anlaşma yaparak, Dimyat'ı tahliye etmesi, ağır bir vergi ödemesi ve İslam ülkelerine saldırılmamaya söz vermesi şartıyla onu serbest bırakmıştır. Ancak bu başarı işe yaramamıştır. Ayrıca Şecerüddür halktan alınan bazı vergileri kaldırmış, bazılarını da hafifletmiştir. Emirlerle bol bol para dağıtmıştır. Böylece halkın ve Memlûklerin desteğini kazanmaya çalışmıştır. Ne var ki, bir kadının hükümdarlığı Müslümanların alışmadığı ve hoş karşılamadığı bir işti. Bağdat Abbasi Hilafetinin son temsilcisi Musta'ım da, Mısır idaresinin bir kadına verilmesini uygun bulmamıştı. Mısır emirlerine gönderdiği mektubunda "Eğer sizde erkekler tükendi ve başınıza geçirecek bir adam dahi kalmadıysa, bize haber verin bir adam gönderelim." diyordu. Diğer taraftan Suriye Eyyûbi emirleri, meşru hakları saydıkları Mısır Sultanlığını onun elinden almak için harekete geçmişlerdi. Nitekim Dimaşk'ı ele geçiren Halep hükümdarı Melik Nasır, Necmeddin Eyyûb'un memlûklerinden bazılarını tevkif etti. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Mısır'da emirler, henüz saltanatta seksen günü doldurmamış olan Melike Şecerüddür'e, Atabek İzzeddin Aybek'le evlenmesini ve saltanatı kocasına devretmesini teklif ettiler. Bu teklifi kabul eden Şecerüddür, yeni kocası lehine saltanattan ferağat etti. Böylece tarihçilerin ekserisi tarafından Mısır Memlûk hükümdarlarının ilki sayılan İzzeddin Aybek sultanlık tahtına oturmuş oldu. Böylelikle Memlûklular devleti resmen kurulmuş oldu. Daha sonraları Suriye Eyyûbilerinin baskıları sonucu, Eyyûbilerden olan altı yaşındaki el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'yı tahta çıkarmasına rağmen, Suriye Eyyûbileri Mısır'a saldırdı ve Abbâsiye civarında Suriye Eyyûbileri mağlup olunca Abbasi halifesi devreye girmiş ve aralarında anlaşma yapılmıştır. Daha sonra tekrar başa geçen İzzeddin Aybek, Musul emiri Bedreddin Lü'lü'nün kızını-

---

"Memlûkler", **İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugati)**, çev. A. Adivar, R. Arat, A. Ateş, C. Baysun, B. Darkot, Milli Eğitim Basımevi, 1993, Cilt: 7, s. 689; Kazım Yaşar Kopruman, (Memlûkler), **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 433-449; Yiğit, Memlûkler, ss. 23-95; Öztuna, Cilt: 1, ss. 345-346; Hitti, Cilt: 4, s. 1087.

la nişanlanınca, hanımı Şecerüddür'ün emriyle bir suikast sonucu öldürülmüştür (22 Rebiülevvel 655/9 Nisan 1257)⁵⁴.

Şecerüddür tarafından öldürülünce yerine, daha on beş yaşında olan oğlu Melik Mansur Nureddin Ali (655-657/1257-1259) getirilmiş, Kutuz da sultan naibliğine getirilmiştir. On beş yaşında tahta çıktığı için bütün yetkiler Kutuz'un elinde olduğundan dolayı, yaklaşan Moğol tehlikesini de bahane ederek yaptığı toplantıda herkese söz geçirecek birisinin tahta çıkması gerektiğini söyleyerek oy birliğiyle tahta çıkmıştır (17 Zilkade 657/5 Kasım 1259). Tahta çıktıktan sonra Moğollarla Ayn-ı Câlût mevkiinde savaşmış ve büyük bir zafer kazanmıştır (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260). Suriyenin büyük kısmı Memlûklerin eline geçmiştir. Bu sayede Memlûklerin Mısır ve Şam bölgesindeki hakimiyetleri güvence altına alınmıştır. Bu savaş İslam tarihinin en önemli savaşlarından birisi ve Mısır Memlûklü devletinin temellerinin güçlendiği bir savaş olarak önemlidir. Ayrıca Ayn-ı Câlût savaşı Moğollara karşı tarihin akışını değiştiren savaşlardan birisidir. Bu zaferle Memlûkler İslam Dünyasının en büyük devleti haline geldiler ve bu özelliklerini Osmanlılar'ın yükselme dönemine kadar sürdürdüler⁵⁵.

Ayn-ı Câlût savaşının kazanılmasında büyük rol oynayan Bahrî emirlerinden Baybars el-Bundukdâri ve arkadaşları, kazanılan zafer sonunda başşehre giden Kutuz'u dönüş yolunda öldürdüler (16 Zilkade 658/23 Ekim 1260). Bahri emirleri tarafından sultan ilan edilen Baybars, (27 Ekim 1260) tarihinde Kahire'ye sultan olarak girdi. Devletin gerçek kurucusu sayılan I. Baybars ile birlikte Memlûk tarihinde yeni bir dönem başladı.⁵⁶

Baybars, saltanatının ilk günlerinde önemli görevlere sadık adamları arasından atamalarda bulundu. Bahriye ulemasını etrafında toplamaya çalıştı, emirlere ve halka karşı iyi muamelede bulundu, Kutuz döneminde Moğol harbine karşı konulan vergileri kaldırarak, halkın gönlünü kazanmaya çalıştı. Ayrıca saltanatına dini meşru-

⁵⁴ Yiğit, Memlûkler, ss. 23-27; Sobernheim, Cilt: 7, s. 689; Koprman, Cilt: 6, ss. 444-449; ; Öztuna, Cilt: 1, ss. 349; Hitti, Cilt: 4, ss. 1053-1054-1085-1087; Ülkü, ss. 694-695; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 90.

⁵⁵ Makrızî, es-Sülûk, Cilt: 2, ss. 361-436; İbn Hacer, Tağliku't-Talik, Mukaddime, ss. 26-28; Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman es-Suyuti, **Hüsnu'l-Muhadara Fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, Cilt: 2, ss. 58-60; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 90; Sobernheim, Cilt: 7, s. 689; Koprman, Cilt: 6, ss. 444-455; Yiğit, Memlûkler, ss. 23-39; Öztuna, Cilt: 1, s. 349; Hitti, Cilt: 4, ss. 1054-1055, Ülkü; s. 695.

⁵⁶ Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 90; Koprman, Cilt: 6, ss. 456-457; Hitti, Cilt: 4, ss. 1090-1091.

iyet kazandırmak ve bu sayede hakimiyetini kuvvetlendirmek isteyen Baybars, Abbasi ailesinden birisi olan Ebu'l-Abbas Ahmed'i halife ilan ederek, Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kurdu. Böylece hilafetin hamisi sıfatıyla bütün İslam ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi oldu. Mekke şerifinin güvenliğini sağlayarak mukaddes bölgeyi ve Kızıldeniz'i de hakimiyeti altına aldı. İdari düzenlemelerde bulunup haleflerinin takip edeceği siyasetin temellerini attı ve devlete merkezîyetçi bir hüviyet kazandırdı. On yedi yıl süren saltanatı sırasında (1260-1277) İlhanlılar ve Haçlılar'la mücadele etti. Ermeni krallığını ve Asvan'a saldıran Nûbe Krallığını, yıllık vergiye bağladı. Antalya Haçlı Prinkepsliği'ni ortadan kaldırdı. Bâtınîler'i itaat altına aldı. Baybars saltanatının öncesinde ve sonrasında çok büyük görevler ifa ederek hiç şüphe yok ki, İslam tarihinin en büyük simalarından birisi olmuştur. Eğlence, sefahat ve para hırslından uzak, emsalsiz bir cesaret ve keskin bir zekaya sahipti. Fert ve devlet başkanı olarak şeriat hükümlerine bütünüyle riayet etmeye çalışırdı. Döneminde içki yasağı getirdiği gibi fuhşuda yasaklamıştır. Alimlere ve şeyhlere büyük hürmet gösteren Baybars aynı zamanda ülkeyi imar ettirmiş, çok sayıda cami, medrese, imaret, hastane ve tekke yaptırmış, bu eserlere vakıflar tahsis etmiştir. Fakirlere yardım etmesi, hayır kurumları kurdurması ve raiyetindeki halka iyi davranmasıyla yönetimi altındakilerin sevgisini kazanmayı başarmıştır⁵⁷. En büyük Memlûk sultanı sayılmaktadır. 54 yaşında Şam'da ölmüş (1223-1277) orada yaptırdığı şimdi milli kütüphane olan Zâhiriyye Medresesine gömülmüştür⁵⁸

Baybars'tan sonra onun veliahdı olarak on sekiz yaşındaki Bereke Han tahta çıkmış (1277-1279) fakat isyan eden emirlere karşı direnemeyince saltanatı kısa sürmüştür. İsyancıların sultan adayı Seyfeddin Kalavun, orduda ekseriyeti teşkil eden Baybars Memlûklülerinden çekindiği için onun oğullarından henüz yedi yaşında olan Sulamış'ın tahta çıkmasını istemiş, kendiside atabek olmuştur. Bu görevi sırasında Baybars'a bağlı bulunan liderleri tasfiye ederek tahta çıkmıştır (20 Recep 678/ 26 Kasım 1279)⁵⁹.

I. Baybars'ın ölümünden sonra yerine Atabeku'l-Âsakir olan Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun (1279-1290) sultan olmuştur. Kalavun kendi soyundan

⁵⁷ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 3, s. 387; Makrızî, es-Sülûk, Cilt: 2, ss. 436-640; Suyuti, Cilt: 2, ss. 102-104; Yiğit, Memlûkler, ss. 57-63; Koprıman, Cilt: 6, ss. 457-469; Sobernheim, Cilt: 7, s. 689; Hitti, Cilt: 4, ss. 1092-1093-1094; Ülkü, ss. 595-596; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, ss. 90-91.

⁵⁸ Öztuna, Cilt: 1, s. 349; Hitti, Cilt: 4, s. 1093.

⁵⁹ Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 90; Öztuna, Cilt: 1, s. 350; Hitti, Cilt: 4, s. 1096.

bir asra yakın hüküm sürecek bir hanedan kurmayı başardı. Kalavun, Memlûklar hanedanında tahtı dördüncü nesle kadar babadan oğla, aynı aile içinde devredebildiği yegane sultandır. Bunu temin edebilmek için de daha önce Sultan es-Salih Necmeddin Eyyûb'un yaptığı gibi Türk Memlûkların varlığına rağmen, ayrı bir cins olan Çerkezlerden, yeni bir Memlûk grubu teşkil etti⁶⁰. Ancak kendisinin ve çocuklarının dayandığı esas kuvveti teşkil eden Çerkez Memlûkları, Kahire'de giderek güçlenerek Çerkez asıllı Melik Zahir Seyfuddin Berkuk (784-791/1382-1389) öncülüğünde gerçekleştirdikleri bir iç darbe ile Bahri Memlûklar dönemine son verilmiştir. Böylece Mısır'da 1517 yılındaki Osmanlı fethine kadar devam edecek olan Memlûklar'ın ikinci dönemi olan Burci (Çerkez) Memlûkları dönemi başlamış oldu⁶¹.

Burci Memlûkları döneminin ilk sultanı olan Çerkez asıllı Berkuk (784-801/1382-1399), ülkesine istikrarlı bir dönem yaşattı. Yaptığı düzenlemelerle kısa sürede halkın sevgisini kazanmaya muvaffak oldu. Ancak en önemli mevkilere kendisine bağlı emirleri geçirmek için başlattığı tayinler, bundan mağdur olan bazı emirlerin isyanlarına sebep olmuştur. Berkuk, dış politikasını Timur'a karşı, Osmanlılar ve diğer İslam devletleriyle ittifak oluşturmak üzere kurmuştur. Cezâyir hükümdarını ülkesine çağırarak, iktidar mücadelesinde onu açıkça destekleyerek Timur'a meydan okumaktan çekinmemiş, Timur tarafından kendisine gönderilen kalabalık elçilik heyetinden bazı şahısları öldürmüştür. Timur ise Berkuk'tan çekinmiş, Memlûk ülkesine taarruz etmekten vazgeçip, onu müttefiklerinden ayırmaya çalışmış, bu meyanda, Timur'un Kadı Burhaneddin Ahmet ve Yıldırım Beyazıt'a mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Berkuk adil, vakar sahibi, cömert, iyi niyetli, hilm sahibi birisi olarak tanınırdı ve halkının sevgisini kazanmayı başarmıştır. Ayrıca fikhi dirayeti olan birisi olduğu için davaları kolaylıkla neticeye bağlar, ulemaya saygı gösterir, huzuruna giren fakihleri ayakta karşılardı⁶².

Berkuk'tan sonra oğlu Ferec dönemi başlamış (1399-1412), onun döneminde Timur'un Suriye'yi istila etmesi ve ardından Memlûk gruplarının isyan etmeleri ül-

⁶⁰ Makrızî, es-Sülûk, Cilt: 3, ss. 663-957, Cilt: 4, ss. 3-308, Cilt: 5, ss. 309-548; Suyuti, Cilt: 2, ss. 110-115; Hitti, Cilt: 4, s. 1096.

⁶¹ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 3, ss. 388-391; Makrızî, es-Sülûk, Cilt: 3, ss. 755-756, Cilt: 6, ss. 551-962; Suyuti, Cilt: 2, ss. 115-122.

⁶² Yiğit, Memlûklar, ss. 99-105; Kopruman, Cilt: 6, ss. 507-511; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 92.

kede istikrarı bozmuştur. Berkuk, bir isyan sonucu öldürülünce, çeşitli saltanat kavgaları yaşanmış daha sonra Seyfuddin Baybars dönemi başlamıştır (1422-1438). Uzun sayılabilecek bir süre sultanlık yapan Baybars, Memlûk tarihinin en önemli deniz seferini gerçekleştirerek, birincisi (1424) yılında olmak üzere, üç yıl peş peşe Kıbrıs'a sefer düzenlemiş, (1426) yılında yapılan üçüncü seferde Memlûk ordusu, ada ortasında Kıbrıs kralının ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratmış ve Kıbrıs'ı fethetmiş (1426), Kıbrıs kralını vergiye bağlamıştır. Ancak on altı yıl süren saltanatı döneminde hatalı iktisadi politikaları yüzünden bozulan ekonomiyi düzeltememiştir⁶³.

Baybars'dan sonra iktidar sürekli el değiştirmiş, oğlu Yusuf iktidara gelmiş, ancak üç ay iktidarda kalabilmiş, daha sonra el-Melikü'z-Zahir Seyfeddin Çakmak (1438-1453) yılları arasında sultan olmuş ve istikrarı sağlamış, ondan sonra oğlu Osman ancak bir buçuk ay iktidarda kalmış, daha sonra el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin sekiz yıl (1453-1461) ülkede istikrarı sağlamayı başarmıştır. Ondan sonra oğlu Ahmed dört ay görev yapmış ve iktidar Kayıtbayın başa geçmesine kadar el değiştirmiştir⁶⁴. Arkadaşlarının ısrarıyla başa geçen Kayıtbay, yirmi sekiz yıl saltanatta kalmıştır (1468-1496). Kayıtbay Burci Memlûklerin en büyük sultanı sayılır. Saltanatı döneminde onu uğraştıran en büyük mesele, hac yollarındaki su havuzları meselesi ve Anadoludaki beyliklerle ilgili meseleler olmuştur ki, bu meselelerden dolayı Osmanlılarla araları bozulmuş, iki taraf arasında cereyan eden savaşlar beş yıl sürmüş ve bu savaşlar on beş yıl sürecek olan bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Kayıtbay bu dönemde iyice bozulan ekonomiyi düzeltmeye çalışmıştır. Kaynakların aktardığına göre, savaşlar için o güne kadar görülmemiş seviyede bir harcama yapmıştır, bundan dolayı ekonomisi çok bozulmuş ve bunu telafi edebilmek için vergiler koymaktan çekinmemiştir. Ayrıca yine onun döneminde Memlûk ülkesinde görülen veba çok sayıda insan, hayvan ve mal kaybına yol açmış, bu salgının ardından büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Kayıtbay, Burci Memlûkler'in en uzun süre tahtta kalanı olmuştur, saltanatı sırasında devletin kaybolan itibarını yeniden kazandırmıştır. O, İlme ve ilim adamına önem verir, ülkenin imarı için gayret gösterirdi, döneminde Mısır, Hicaz ve

---

⁶³ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 3, ss. 395-397; Suyuti, Cilt: 2, ss. 265-266; Yiğit, Memlûkler, ss. 113-114; Kopruman, Cilt: 6, ss. 517-520; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 92.

⁶⁴ Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, ss. 92-93.

Suriye’de inşa ettirdiği cami, medrese, tekke, köprü ve kale gibi pek çok eserden bazıları günümüze ulaşmıştır⁶⁵.

Kayıtbay’ın ardından ülkede istikrar tekrar bozulmuştu. Beş yıl içinde biri, iki defa olmak üzere beş sultan tahta çıktı. İsyanlarla tahttan indirilen bu sultanlardan üçü öldürüldüğünden artık, tahta çıkmak ölümü göze almaktı, onun için de kimse tahta çıkmak istemiyordu. Bu sık iktidar değişikliği, devletin sona ermek üzere olduğunun bir habercisi durumundaydı. En sonunda tahta çıkma cesaretini gösteren Kansu Gavri, kendisini asmayacaklarına ve istediği zaman tahtı bırakacağına dair söz aldıktan sonra tahta çıkmıştır. Ekonomik krizle mücadele etmeye çalışmış, vakıflara dahi vergi getirmiş, fakat ekonomiyi düzeltemediği gibi asker maaşlarını dahi ödeyememiştir. Hindistan ticaret yolu için Portekizlilerle mücadeleye girmiş, fakat başarısız olmuştur. Şah İsmail’i yenen Yavuz Sultan Selim’in Memlûkler’e tabi Dulkadiroğulları’nı ortadan kaldırması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Nihayet Kansu Gavri’nin, Şah İsmail ile ittifak kurmasını fırsat bilen Yavuz Sultan Selim onun üzerine yürüdü ve Osmanlı ordusunun önemli rol oynadığı Mercidâbık Savaşı’nda Memlûk ordusu ağır bir yenilgi almıştır (25 Receb 922/24 Ağustos 1516). Bu savaşın sonunda Memlûkler’in hazineleri Osmanlı’nın eline geçmiş Halep, Humus, Hama, Dımaşk’ı Osmanlılar almışlardır. Bunun ardından Kahire’de sultan ilan edilen Tomanbay, Yavuz Sultan Selim’in kendisini itaat etmeye çağıran mektubundaki şartları kabul etmeyince, Yavuz Sultan Selim üzerlerine yürüdü ve iki gün süren Ridâniye Şavaşı’nı Osmanlılar kazandı (29 Zilhicce 922/23 Ocak 1517). Böylece iki buçuk asır hüküm süren Memlûkler devleti tarihe karışmış, toprakları Osmanlı’nın eline geçmiştir. Savaştan sonraki ilk Cuma namazında Kahire’de hutbe, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim adına okunmuştur⁶⁶.

B. Genel Olarak İlmî ve Kültürel Durum

Eyyûbiler ve Memlûkler dönemi iktidar mücadelelerinin, taht kavgalarının eksik olmadığı bir dönemdir. Bu iki İslam devletinde taht kavgalarına zıt olarak ilim

⁶⁵ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 3, ss. 396-398; Yiğit, Memlûkler, ss. 120-123; Kopruman, Cilt: 6, ss. 524-525; Öztuna, Cilt: 1, s. 352; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 93.

⁶⁶ Yiğit, Memlûkler, ss. 124-133; Öztuna, Cilt: 1, s. 353; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 93; Ülkü, s. 698.

hayatı oldukça parlak bir dönem yaşıyordu. İçte ve dışta mücadeleler sürmesine rağmen, ilmi faaliyetler durmayıp sürekli ilerleme gösteriyordu. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde Mısır ve Şam'da ilmi faaliyetler çok iyi durumdaydı ve sürekli ilerleme göstererek kesintisiz devam ediyordu. O dönemde yetişmiş alim zatlar ve o dönemden kalan edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, tarih eserleri o dönemdeki ilmi hayatı ve ilmi hayatın geldiği noktayı göstermeye yetecektir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde Kahire ve Şam şehirleri, bütün İslam dünyasının en büyük ilim ve kültür merkezlerinden idi⁶⁷. Eyyûbiler devri eğitim ve öğretim bakımından İslam tarihinin son derece parlak bir dönemini teşkil eder. Selçuklular tarafından Suriye'de açılmaya başlanan medreseler Nureddin Mahmut Zengî zamanında yaygın hale getirilmişti. Eyyûbiler'le Mısır'a, Hicaz'a ve Yemen'e giren medreselerde Şâfiî, Hanefî, Hanbeli fıkıhı okutuluyordu. Bazı medreseler iki mezhebe göre öğretim yapardı. Eyyûbiler'in sonlarında ise Sünnî dört mezhep üzerine öğretim yapan medreseler açıldı. Medreselerin yanı sıra dâruhadis ve dârulkur'anlar da vardı. İlköğretim mahalle mekteplerinde (küttâb) yapılıyor, matematik, riyazî ve tabii ilimler ise daha çok hastanelerde ve özel yerlerde, genellikle özel derslerle öğretiliyordu. Bu devirde gözde olan tıp öğretimi daha çok hastanelerde özel derslerle veriliyordu. İslam tarihinde tıp öğretimi yapan medrese ilk defa bu dönemde, Reîsületıbbâ Mühezzebüddin ed-Dahvâr (v. 628/1230) tarafından kurulmuştur⁶⁸.

Memlûkler devri, İslami ilimlerdeki gelişme bakımından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birisidir. Hülefâ-i-râşidîn döneminden itibaren İslami ilimlerin en önemli merkezleri arasına giren Kahire ve Şam şehirleri, yaklaşık iki buçuk asır süren memlûkler zamanında, sadece bu devletin değil, bütün İslam aleminin en büyük iki kültür merkezi idi⁶⁹. Doğu İslam dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilasına uğradığı bir sırada kurulan Memlûk Devleti, Moğol istilasını ve Haçlı seferleri sebebiyle İslam dünyasının tarihte gördüğü en önemli krizi yaşadığı bir sırada, Mısır ile Suriye'yi bu iki düşmandan kurtaran Memlûk Sultanlığı, himayesine sığınan tüm müslüman mültecilere kucak açmıştı. Bu mülteciler arasında doğu ve batı

⁶⁷ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 1, ss. 334-339; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 26; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 412-413; Yiğit, Memlûkler, s. 243.

⁶⁸ Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 26; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 412-413.

⁶⁹ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 2, ss. 141-144; Yiğit, Memlûkler, s. 243; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 94.

İslam dünyasının en mümtaz ilmi şahsiyetleri de bulunuyordu. Moğol taarruzlarını durdurarak müslümanları ve İslam medeniyetini kurtaran Memlûk devletinin başşehri Kahire, kısa süre içerisinde, Abbasi başkenti Bağdat'ın yerini almıştı. Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Bağdat Abbasi hilafetine ve diğer müslüman devletlere tabi topraklarda yetişmiş pek çok alim, orada bir araya geldi. Memlûk ülkesine olan bu alim akışı sadece doğu İslam dünyasından değildi. Endülüs ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan karışıklıklar ve savaşlar yüzünden pek çok Endülüslü ve Kuzey Afrikalı alim de, zamanın en istikrarlı İslam ülkesi, aynı zamanda İslami ilimlerin en önemli merkezi olan Memlûk ülkesine geldiler. Memlûkler dönemi alimlerinden pek çoğunun, Bağdat veya diğer doğu vilayetlerinde, ya da Endülüs şehirlerinde doğup büyümüş, bilâhere Mısır ve Suriye'ye gelmiş olmaları, bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca ilmi çalışmaları destekleyen devlet adamları, ülkede Zengiler ve Eyyûbiler zamanından kalan medreselerin sayısını daha da çoğalttılar. Şam'da yüz altmış, Kahire de yetmiş beş civarında medresenin bulunması bunun açık bir delilidir. Medreselerin çoğu sünnî dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetini taşıyor, bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkıh okutuluyordu. Dârulkur'an ve dârulhadisler de mevcuttu. Fıkıh ilmiyle birlikte diğer dini ilimlerle dil ilimlerinin okutulduğu bu medreseler zengin kütüphanelere sahipti. İlköğretimin yürütüldüğü özel mektepler bulunuyordu. Medreselerde müderrislik şerefli bir görevdi. Müderris İnşâ Divânı'nda yazılan bir beratla öğretim görevine tayin edilir ve sultan tarafından hil'atlenirdi. Her müderrisin kendisine yardım eden talebeleri ve asistanları bulunurdu. Medreselerin baş müderrisleri sultan tarafından tayin ediliyordu. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi ve medreselerin her biri için banileri tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti⁷⁰.

Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde camiler ve tarikatlara ait tekke ve zâviyeler de birer okul vazifesi görüyor, zengin kütüphanelerin bulunduğu büyük camiler zamanın ilim merkezleri arasında yer alıyordu. Bu dönemde Şam Emevi Camii ve Kahire Ezher Camii adeta birer küçük ilim merkezi haline gelmişlerdir⁷¹. Şam medreseleri hakkında eser telif etmiş olan Nuaymî ise, bu şehirde yüz elli altısı

⁷⁰ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 2, ss. 57-193-199- 209-211-218; Suyuti, Cilt: 2, ss. 227-229; Yiğit, Memlûkler, ss. 243-244; Kopruman, Cilt: 7, ss. 41-42; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, ss. 94-95.

⁷¹ Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed Nuaymî, **ed-Dâris Fi Tarihi'l-Medâris**, Kahire, 1998, Cilt: 2, s. 371; Suyuti, Cilt: 2, ss. 221-222; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, s. 95.

dini ilimler, üç'ü de tıp tahsili yapılan yüz elli dokuz medrese, yine bir eğitim öğretim kurumu olan yetmiş beş hangâh, ribât ve zaviyeyi tanıtmıştır. O, bu medreselerde müderrislik yapan alimler hakkında da, görev sıralarını dikkate alarak bilgi vermiştir⁷². Bu dönemde Kudüs'teki medreselerin sayısı da kırk civarındaydı. Bu dönemde İskenderiye, Halep, Hama, Humus, Mekke ve Medine gibi ülkenin diğer büyük şehirleri de, çok sayıda medresesi bulunan önemli birer kültür merkezi durumunda idiler. Bu medreselerin her biri mümtaz alimler sayesinde temayüz etmiştir⁷³.

İbn Haldun Kahire'nin ve Şam'ın ilim merkezi olmasının altında yatan sebepleri mukaddimesinde şöyle anlatmıştır: “Kahire'nin ilim merkezi olması, Mısır'ın binlerce yıldan beri medeniyetlerin merkezi olmasından ve medeniyetin bu ülkede muhkem olarak yerleşmesinden ileri gelmiştir. Bundan dolayı Mısır'da hüner, sanat ve ilim gelişmiş ve çeşitleri çoğalmış, bu cümleden olmak üzere, öğretim usulü de tekamül etmiştir. Kahire'nin ilim, hüner ve sanat merkezi olarak kalmasında ve bu medeniyetin muhafaza olunmasında iki yüz yıldan ve Selâhaddin b. Eyyûb ve ondan sonraki hükümdarlar çağından beri orada (Şam ve Mısır'da) Türk devleti kurulması bir amil olmuştur. Kahire'de ilim ve öğretimin gelişmesinin diğer bir amili de köle ve azatlıları oldukları için Türk beylerinin arkalarında bırakacakları servetlerine sultanların el uzatarak çoluk çocuklarına bir şey bırakmayacaklarından, servet ve mülklerinin kaybolup gitmesinden korkarak bunları vakfetmeleridir. Türk beyleri bundan dolayı pek çok medrese, tekke, zaviye, han ve imaret bina edip, bol gelirler temin eden vakıflar bağışlamışlar, bu vakıflarına evlatlarının nezaret etmesini veyahut gelirlerinin bir hissesinin evlatlarına verilmesini şart ve bu sûretle evlatlarının geçinmesini de temin etmişlerdir. Bununla beraber, bu Türkler hayır ve hayratı seven, iş ve maksatlarında ecir ve sevap arayan insanlardır. İşte bundan dolayı Mısır'da vakıflar çoğalmıştır. Bu vakıfların gelirleri büyük ölçüdedir, faydaları büyüktür. Aylık ve tahsilatları çok olduğu için talebe ve öğretmenler çoktur. Aynı sebepten dolayı, ilim öğrenmek üzere, Irak ve Batı Afrika'dan Mısır'a talebe gelmektedir. Vakıflar çok olduğu için Mısır'da ilim ve fenler gelişmekte, ilmin çeşitleri kaynayıp taşmaktadır. Tanrı arzu ettiğini yaratır.”⁷⁴

⁷² Nuaymî, a.g.e; Yiğit, Memlûkler, ss. 243-244.

⁷³ Yiğit, Memlûkler, s. 244.

⁷⁴ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebu Zeyd el-Hadrami İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Yayınları (Şark-İslam Klasikleri), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, Cilt: 2, ss. 454-455.

Eyyûbiler ve Memlûkler devrinde medreselerin yüksek okul veya üniversite seviyesinde olduğunu kabul edecek olursak, mektepler ilkokul seviyesinde eğitim öğretim yapan müesseselerdi, ilköğretim mahalle mekteplerinde (küttâb) yapılıyordu. Mekteplerin kuruluş gayesinden birisi de Müslüman yetimleri yetiştirmekti. Pek çok hayırsever bu maksatla vakıflar kurmuştu, talebelerin ve fakirlerin ihtiyaçları bu vakıflar tarafından karşılanırdı. Bazen kendilerine fakih de denilen muallimler, burada çocuklara okuma yazma öğretir ve dini bilgiler verirdi. Çocuklara biraz hesap, biraz dilbilgisi ve biraz da şiir öğretilirdi. Müderrisler gibi muallimlerin de yardımcıları olurdu. Bu mektepleri kuran kişi burada görevli eğitici ve yardımcıların her türlü ihtiyacını karşılardı⁷⁵.

Eyyûbilerde ve Memlûkler'de medreselerin yanında önemli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu devirde hem muhtelif ilimlere dair kitaplar yazılmış, hem de kitap toplama ve kütüphane kurmaya büyük ehemmiyet verilmiştir. Kütüphane kurma işinde sultanlar başta geliyordu. Bu dönemde her medrese ve camiye ait bir kütüphane kurulmaya çalışılmıştır. Medreseyi yaptıran sultan ve emirler medreselere gerekli mali kaynağı sağladıktan sonra başta tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp ve arap dili olmak üzere çeşitli sahalarda yazılmış kitaplardan müteşekkil bir de kütüphane kuruyordu. Bu kütüphanelerde kitapları tanzim eden, koruyan ve gerektiğinde tamir eden hâfız-ı kütüpler ve diğer görevliler bulunuyordu. Kütüphaneler satın alma, hibe ve istinsah yollarıyla yeni kitaplar edinerek mevcutlarının sayısını arttırdılar. Kitapların kütüphane dışına çıkarılması yasaktı. Eyyûbiler'e Mısır'da Fatımîler'den zengin bir saray kütüphanesi kalmıştır. Bu kütüphanede 120.000 cilt civarında değerli yazmanın bulunduğu kaydedilir. Selâhaddin'in veziri Kâdî el-Fâzıl ile kardeşi Abdulkerim büyük kütüphaneler kurdular. Bu kütüphanelerde yaklaşık 325.000 cilt kitap bulunuyordu. Usâme b. Münkız'ın Haçlılar tarafından ele geçirilen kütüphanesi 4000 cilt, Selâhaddin'in baştabibi Muvaffakuddin Es'ad b. Matrân'ın kütüphanesi 10.000 ciltti. Bunların yanında çok sayıda kütüphane ve koleksiyon ve eser bulunmaktadır⁷⁶.

⁷⁵ Nuaymî, Cilt: 1, ss. 10-15; Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 2, ss. 216-223, 232-235; Koprıman, Cilt: 7, s. 43; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 26.

⁷⁶ Makrızî, el-Hitat ve'l-Âsâr, Cilt: 2, ss. 136-137-204-205-235-240; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 26; Koprıman, Cilt: 7, ss. 42-43.

Medreselerin yaygınlaştığı Eyyubiler ve Memlûkler döneminde, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, tasavvuf, tarih ve coğrafya ilimlerinde çok sayıda büyük alim yetişmiştir. Bunlardan bazılarını verecek olursak İbn Asâkir, Ebû Tâhir es-Silefî, Hâfız Abdülganî, Mecdüddin İbnü'l-Esîr ve Münzirî hadis sahasında; Alâeddin el-Kâsânî, İbn Ebû Asrûn, Bahâeddin İbn Şeddâd, İbn Kudâme el-Makdisî, el-Melikü'l-Muazzam ve İzzeddin İbn Abdüsselam fıkıh alanında yetişen seçkin alimlerdendir. İbnü'l-Cezerî, Cerâidî, Ca'berî ve Burhâneddin el-Kerekî kırâat ilminin en meşhur temsilcileridir. Rivâyet, dirâyet ve ahkâm tefsirlerinin güzel örneklerinin yazıldığı bu dönemin en meşhur müfessirleri Endülüs menşeli Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, yine onun gibi Endülüs'ten gelen Ebû Hayyân el-Endelüsî, tefsiriyle büyük şöhret kazanan Ebû Ma'bed İbn Kesîr, Celâleyn tefsiri müellifleri Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, İbnü'l-Müneyyir, Dîrînî, elli tefsiri bir araya getirmeye çalışan İbnü'l-Nakîb el-Makdisî, İbnü'l-Bârizî ve Bikâî'dir. Suyûtî müfessirlerin hal tercümelerine dair ilk eseri yazmış, bu geleneği talebesi Dâvûdî devam ettirmiştir. Bu dönemde çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Suyûtî sadece hadis alanında 150 civarında hocadan ders okuduğunu söylemektedir. Yine bu devirde Sahîh-i Buhari ve Sahîh-i Müslim'in en muteber şerhleri yapılmıştır. Yine bu dönemde İslâm tarihinin çok mufassal eserler yazan en ünlü ansiklopedistleri yetişmiştir. Bunların meşhurları şunlardır: İbn Manzûr, Nüveyrî, Ebu Hayyan, Ümerî, İbn Kayyim el-Cevziyye, Safedî, Kütübî, Suyûtî, Sahâvî, Kalkaşandî, Makrizî, İbn Hacer, İbn Tağriberdî'dir. Memlûkler döneminde Arapça sahasında da pek çok alim yetişmiştir. Nahiv ilminin önemli isimlerinden olan İbn Mâlik et-Tâî, İbnü'l-Nehhâs el-Halebî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Hişâm en-Nahvî, İbn Nübâte el-Mısrî, Bahâeddin İbn Akîl ve İbn Ammâr bunların başında gelen alimlerdendir. Arap dilinde yazılmış en geniş lugatın sahibi İbn Manzûr, Demâmînî, Hâlid el-Ezherî, Muhyiddin el-Kâfiyeci ve Süyûtî de bunlar arasındadır. Aynı zamanda edebi bir mektep gibi çalışan Dîvân-ı İnşâ sanatkârane nesirde Kâdî el-Fâzıl ekolünü devam ettiren İbn Abdüzzâhir, nesir ve şiirleriyle önemli bir miras bırakan Şihâb Mahmûd b. Süleyman ve resmi yazışmalar sahasında değerli eserler kaleme alan üç meşhur ansiklopedist Edip Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nüveyrî, İbn Fazlullah el-Ömerî ve Kalkaşendî'yi yetiştirmiştir. İbn Hicce, edebiyat sahasında kıymetli eserler yazmıştır. Bu dönemde yetişen şairlerin başında Hz. Peygamber (sav) hakkında yazdığı kasidesiyle şöhret kazanan Muhammed b. Saîd el

Bûsîrî gelir. Ayrıca Memlûkler döneminde felsefe, riyâzî, tıp ve tabii ilimler alanında da değerli alimler yetişmiştir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde burada adını zikredemediğimiz çok sayıda alim zat yetişmiştir⁷⁷.

Eyyûbiler devrinde kültür hayatında da yeni bir çığır açılmıştır. Bunlar Mısır'da Selçukluların ihdas etmiş oldukları dini reaksiyonu ve şarkta gittikçe kuvvet kazanan acemleşme cereyanını temsil etmişlerdir. Bu acemleşme, yeni bir sanat üslubu (medreseler mimarisi), sarayın tefrişat ve unvanlarında değişiklik ve aynı zamanda Türk feodalitesinin daha mükemmel bir hale getirilmesi ile tezâhür etmiştir. Bu kültürün ehemmiyeti büyüktür. Çünkü Haçlılar vasıtası ile, garba da tesir etmiştir. Avrupa şövalyeliğinde birçok örf ve adetin menşei Eyyûbilerdir. Arma sistemi bunlardan alınmıştır. Memlûkler evvela Eyyûbi kültürünü, hiç değiştirmeden, benimsemişler ve umûmiyetle unvanlarında olduğu gibi, bunların ananelerini bile takip etmişlerdir⁷⁸.

Doğu İslam dünyasında görülen klasik İslam mimari sanatları, Eyyûbilerden ve onların yerini alan ilk Memlûk sultanları zamanından kalan, Şam ve Halep şehirlerindeki yapılarda açıkça görülmektedir. Suriye de ortaya çıkan Eyyûbilere has mimari ekol, bu defa Memlûkler idaresi altına giren Mısır'da devam ettirilip sürdürülmüş ve İslam mimari sanatının iftihar ve gurur duyacağı en seçkin, en zarif ve ince abideler bu devirde ortaya konmuştur. Bu binaların ana karakteristiği, sağlam ve dayanıklı yapılar olmalarında görülür. Bunlarda dayanıklı malzeme olarak işlenen ince taş malzeme üzerinde görülen en basit herhangi bir süsleme ve desen bile, sonsuz hayranlık ve takdirleri üzerine çekmektedir⁷⁹.

C. İzz Bin Abdüsselam'ın Doğumu, Vefâtı ve Kişiliği

İzz b. Abdüsselam Suriye'nin Şam şehrinde dünyaya gelmiştir. Onun doğum tarihini kaynaklar (577/1181) ve (578/1182) yılları olmak üzere iki farklı şekilde vermektedir. Asıl adı İzzuddin Abdulaziz b. Abdusselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b.

---

⁷⁷ Yiğit, Memlûkler, ss. 252-253; Şeşen, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 12, s. 27; Yiğit, İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 29, ss. 95-96; Şeşen, İslam Tarihi, Cilt: 6, ss. 412-416.

⁷⁸ Öztuna, Cilt: 4, s. 428.

⁷⁹ Hitti, Cilt: 4, s. 1064.

Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî'dir⁸⁰. Hayatının büyük bölümü Şam'da geçmiş, orada büyümüş ve şer'i ilimleri öğrenmiş, orada çeşitli görevlerde bulunmuş, Mısır'a gitmiş ve uzun yıllar orada yaşayıp çeşitli görevlerde bulunmuş ve Kâhire'de (660/1262) senesinde vefat etmiştir. Kurâfe-i Kübrâ'da meftundur.⁸¹

İzz b. Abdüsselam'ın ölüm tarihinin (660/1262) olduğunda ittifak vardır. Asıl ihtilafı konu onun seksen iki sene mi yoksa seksen üç sene mi yaşadığıdır⁸². İzz b. Abdüsselam'a yakın bir tarihte yaşamış olan tarihçi Subki (v.771/1270) onun ölüm tarihini Cemâdiye'l-Evvel'in dokuzunda 660 senesi olarak verir ve onun ölmeden önce "Seksen üç sene yaşadım" dediğini nakleder⁸³. Buna göre İzz b. Abdüsselam'ın (660/1262) senesinde öldüğü düşünülürse, onun doğum tarihi olarak (577/1181) tarihi olarak almamız, bizce daha doğru olacaktır.

Alimlerin ittifakıyla İzz b. Abdüsselam Şam'da dünyaya geldi⁸⁴. Onun dünyaya geldiği dönemlerde Şam, ilmin ve alimlerin olduğu merkezlerden birisiydi. Her ilim sahasında alim Şam'da yaşıyordu. Emevi Camii alimlerin ve talebelerin bulunduğu ilim merkezi haline gelmişti ve orada insanlar gece gündüz ilim öğreniyorlardı⁸⁵.

Subkî'nin "*Tabakâtu's-Şafiyeti'l-Kübrâ*" adlı eserinde, Dâvûdî'nin "*Tabakatü'l-Müfessirin'de*" ve Zühaylî'nin "*İzz bin Abdusselâm*" adlı eserinde Subki'nin babasından naklettiğine göre Şeyh (İzz b. Abdüsselam) ömrünün ilk yıllarında fakir birisi idi. İlimle iştiğal etmiyordu, ancak büyüdüğünde ilimle uğraşmaya başladı. Şam'da fakirlerin bulunduğu Kalâse (Emevi Camisinin kuzey kapı tarafında kalan yapılarıdır.) denilen yerde kalıyordu. Şeyh soğuk bir kış gecesi ihtilam olmuş, Emevi Camisinin hamamında yıkanmış, tekrar uyumuş ikinci kez tekrar ihtilam olmuş, tekrar dönüp yıkanmış fakat kapılar kapatıldığı için içeride kalmış, suyun şiddetli derecede soğuk olmasından dolayı düşüp bayılmış, baygınlığı esnasında şöyle bir ses işitmiştir: Ey İbn Abdüsselam! İlmi mi yoksa ameli mi istersin? Bu soru üze-

⁸⁰ Subkî, Cilt: 8, s. 209; Meraği, Cilt: 2, s. 73; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208 ; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, ss. 39-40; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

⁸¹ Subkî, Cilt: 8, ss. 209-245-246; Meraği, Cilt: 2, ss. 73-74; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 39; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

⁸² Vehîbî, s. 48.

⁸³ Subkî, Cilt: 8, ss. 245-246; Vehîbî, s. 48.

⁸⁴ Meraği, Cilt: 2, s. 73; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, ss. 47-48; Zühaylî, ss. 46, 179; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

⁸⁵ Zühaylî, s. 46.

rine (Şeyh) der ki: İlmi tercih ederim, çünkü o amele ulaştırır. Sabah olduğunda (Ebu İshak eş-Şirazi'nin) “*Tenbîh*” adlı eserini alır, okumaya başlar. Kısa bir sürede kolayca bu kitabı ezberler ve böylelikle ilmi kabul eder ve bu böylece devam eder⁸⁶.

Subki'nin, Dâvûdî'nin ve Zühâyli'nin nakletmiş oldukları bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İzz b. Abdüsselam fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir⁸⁷. Ailesi yoksul olduğu için, hayat İzz b. Abdüsselam'ı küçük yaşlardan itibaren ilim talebeliğinden ziyade, rızık talebiyle meşgul olmaya zorlamış, bu yüzden de çocuk denilecek yaşta değil de biraz daha geç yaşlarda büluğ çağına erdikten sonra ilimle uğraşmaya yönlendirmiştir. Tabî ki ilme başlamasındaki önemli faktörlerden birisi de Subki'nin babasından naklettiği bu olay olmuştur ki İzz b. Abdüsselam'ın ameli değil ilmi seçmesiyle ilim serüveni başlamıştır. Onun Şam'da yaşadığı dönemde ve yerdeki şartlarda, onun ilimle uğraşmasında önemli bir rol oynamıştır ki daha önce belirttiğimiz gibi Şam'da her ilim sahasından alim bulunmakta ve özellikle Emevi Camiinde her gün ders halkaları olmaktadır. İzz b. Abdüsselam, ilim tahsiline başladıktan sonra tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve kelim gibi şer'i sahalarda zamanın önde gelen alimlerinden dersler almıştır⁸⁸. Bütün bunlardan anladığımız kadarıyla İzz b. Abdüsselam daha küçük yaşlarda ilimle tanışmış, fakat hayat şartlarından dolayı devam ettirememiştir, yaşamış olduğu olay, onu ilmin içerisine sürüklemiş ve böylelikle ilimle uğraşmaya başlamıştır.

İlmi yolculuğu böylece başlamış olan İzz b. Abdüsselam ilerleyen yıllarda devrinin en büyük alimlerinden birisi olacak ve çeşitli nisbelerle, lakaplarla İslam alemi içerisinde saygın bir konum elde edecek, çeşitli görevlerde bulunacak, zorlamalara ve baskılara aldırış etmeden doğru bildiği şeylerden ödün vermeyecek ve Sultanü'l-Ulema lakabıyla şöhret bulacaktır.

İzz b. Abdüsselam ilme düşkün büyük bir şahsiyettir. İlimle tanıştığı andan itibaren hayatının her kesiti ilimle süslenmiştir. Hayatında ilimsiz geçen yılların boşluğunu doldurmak için büyük gayret sarfetmiştir ve sonunda tüm İslam aleminin kabul ettiği, bilgisine ve görüşlerine itibar edilen, ictihad makamına yükselmiş büyük bir alim olmuştur. Onun ilme olan düşkünlüğünü ilim için “Otuz sene boyunca hiç

⁸⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 212-213; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 321; Vehîbî, s. 50; Zühaylî, ss. 46-47.

⁸⁷ Subkî, Cilt: 8, ss. 212-213; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 321; Zühaylî, ss. 46-47.

⁸⁸ Zühaylî, ss. 46-47-48-49-50.

uyumadım”⁸⁹ sözlerinden anlamamız mümkündür. Yine onun yaşadığı devirde ne kadar saygın ve itibar edilen bir alim olduğunu Cemâlü’-d-Dîn b. el-Hâcib’in “İbn Abdüsselam, Gazâlî’den daha fakihdir.” sözünden ve Şeyhu’l-İslâm İbn-i Dakîk’in “İbn Abdüsselam, selâtîn-i ulemâdan biridir.” sözünden anlamamız mümkündür⁹⁰.

İzz b. Abdüsselam’ın ilme olan düşkünlüğünü, ilimdeki kabiliyetini ve hocalarına verdiği değeri şu sözlerinden anlıyoruz: “Herhangi bir ilmi tamamlayabilmek için kendisinden ders aldığım hocalardan hiçbirine muhtaç olmadım. Öyle ki onlar bana artık kendi kendine çalış, çünkü bizlere muhtaç değilsin demekteydiler. Ancak ben buna ikna olmuyor ve onlardan ders almaya devam ediyordum.”⁹¹

İzz b. Abdüsselam ilmi yolculuğuna Şam’da başlamış ve öğrenciliğinin büyük bir kısmı buradaki medreselerde geçmiştir. İlim yolculuğunda sadece Şam’la yetinmemiş, daha sonra kısa bir süreliğine ilim için Bağdat’a gitmiştir⁹². İzz, Şam’dan üç yolculuk yapmıştır. O yolculukların hepsinde de değişik bilgiler ve haberler öğrenmiştir. Bunlardan birincisi Bağdat’a olmuş, ikincisi Mısır’a olan yolculuğu, üçüncüsü ise Hicaz diyarına yaptığı yolculuktur. Üçüncü yolculuğunu, Hac ve Umre yapmak kastıyla gerçekleştirmiştir⁹³.

İzz b. Abdüsselam, ilim için yaptığı yolculukların yanında devrinde meşhur olan birçok alimden dersler almış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bunların önemlilerinden birkaçını sayacak olursak, Hafız Ebu Muhammed el-Kasım (v. 600/1204)’dan hadîs, Fahrü’-d-Din İbn-i Asâkir (v. 620/1223)’den fıkıh, Seyfû’-d-Dîn Âmidî (v. 631/1233)’den usûl okumuş, Şeyh Şihâbü’-d-Din Suhreverdî’den de tasavvuf ahzetmiştir. Kendisinden de talebeleri olan Ebu’l-Abbas en-Nablusî (v. 694/1295), Şeyhu’l-İslâm İbn Dakîk el-İyd (v.702/1303), Hafız Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Ebü’l-Hasen el-Bâcî (v. 714/1314) gibi meşahir rivayette bulunmuştur⁹⁴.

⁸⁹ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 319; Vehîbî, s. 52; Zühaylî, s. 49.

⁹⁰ Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

⁹¹ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 51; Zühaylî, s. 49.

⁹² Vehîbî, s. 52; Zühaylî, ss. 50-51.

⁹³ Zühaylî, s. 50.

⁹⁴ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

D. İzz Bin Abdüsselam İçin Kullanılan Nisbe, Künye ve Lakaplar

1. Nisbeleri

Tabakat kitaplarında ve hayatıyla ilgili yazılmış kitaplarda İzz b. Abdüsselam için çeşitli nisbeler kullanılmıştır. Onun için es-Sülemî, el-Mağribî, ed-Dımaşkî, el-Mısırî ve eş-Şafîî gibi nisbeler kullanılmıştır⁹⁵.

İzz b. Abdüsselam için kullanılan es-Sülemi nisbesi, Arap kabilelerinden biri olan es-Sülem'e mensup olduğu için kullanılmıştır. Bu kabile, Mudar kabileleri içerisindeki meşhur kabilelerden birisidir⁹⁶.

Mağribî nisbesinin kullanılmasının nedeni atalarının aslen Mağripli (Faslı) olmalarından dolayıdır. İzz b. Abdüsselam'ın ataları Mağrib'ten gelip Şam'a yerleşmiş, orada yaşamışlardır⁹⁷.

ed-Dımeşkî (Şamlı) nisbesi İzz b. Abdüsselam'ın orada doğmasından, orada büyümesinden ve hayatının büyük bir bölümünü orada geçirmesinden, orada ilim öğrenmesinden ve çeşitli işlerle uğraşmasından dolayı Şam'a nisbetle verilmiştir⁹⁸.

el-Mısırî nisbesi, Mısır'a nisbetle kullanılmıştır. İzz b. Abdüsselam Mısır'a gitmiş, orada uzun yıllar kalmış ve orada hayata gözlerini kapamıştır. Bundan dolayı İsnevî dedi ki: "Aslen Mağriblidir, doğumu Şam'dır, Mısır ise evi ve ölüm yeridir."⁹⁹

eş-Şafîî nisbesi, fakih İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şafîî'nin mezhebine nisbetle verilmiştir. Kendisi Şafîî mezhebindedir¹⁰⁰. İzz b. Abdüsselam bu mezhepte fakih olmuş, kadılık görevinde bu mezhebin görüşleriyle fetva vermiş, Şafîî mezhebi hakkında fıkıh kitabı yazmıştır ve bu mezheble ictihad makamına yükselmiştir¹⁰¹.

⁹⁵ Subkî, Cilt: 8, s. 209; Merağî, Cilt: 2, s. 73; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 39; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

⁹⁶ Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 40.

⁹⁷ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 40.

⁹⁸ Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 40-41.

⁹⁹ Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 41.

¹⁰⁰ Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47.

¹⁰¹ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, s. 41.

2. Künye ve Lakapları

İzz b. Abdüsselam'ın hayatını konu alan kitaplarda ve tabakatlarda, onun hakkında çeşitli künyeler ve lakaplar kullanılmıştır. Onun için Ebu Muhammed, İzzeddin, İzzeddin b. Abdüsselam, İbn Abdüsselam, İzz b. Abdüsselam, el-İzz, Sultanü'l-Ulemâ, Bâyiü'l-Mülûk gibi künye ve lakaplar kullanılmıştır¹⁰².

Onun için kullanılan lakapların başında Ebu Muhammed lakabı gelmektedir ki, onun hayatıyla ilgili kitaplarda ve tabakatlarda bu lakabı kolaylıkla görebiliriz¹⁰³. İzz b. Abdüsselam'ın çocukları vardı, fakat çocuklarından ilimce en meşhuru Muhammed Abdullatif (v. 695/1296) idi, sonra çocuklarından İbrahim meşhurdu. İzz b. Abdüsselam oğlu Muhammed'e nisbetle Ebu Muhammed diye anılmıştır¹⁰⁴.

İzzeddin lakabına gelince, bu lakab İzz b. Abdüsselam'ın yaşadığı asırda genellikle halifeler, melikler, emirler ve alimler için kullanılan bir lakaptı. Din nisbesi ise özeldir, Allah Teala'nın dinine yakın olmak, onun için sevmektir, ondan dolayı önem göstermektir ve onun fadlını arzu etmek ve onun hizmetinde rağbet etmektir. Din; insanların onunla inayetlerinin ve nüfuslarının güçlenmesi içindir. İzz b. Abdüsselam'a, "Dinin şerefi, dinin izzeti" anlamına gelen bu lakap, onun dini emirleri yerine getirmedeki hassasiyeti ve bu emirlerin yerine getirilmesinde gösterdiği azim ve gayretten dolayı verilmiştir¹⁰⁵.

İzz b. Abdüsselam için kullanılan, İbn Abdüsselam lakabı da, bilinen bir lakabı olmakla birlikte, onun yaşadığı dönemde bu lakap, birçok kişi için kullanılmıştır, isimlerin birbirine benzemesinden dolayı kitapların kime ait olduğu noktasında bazı karışıklıklar oluşabilmekte ve onun olmadığı halde bazı kitaplar ona nisbet edilebilmektedir¹⁰⁶. Vehîbî onun en meşhur lakabının İbn Abdüsselam olduğunu söylemektedir¹⁰⁷. Zikrettiğimiz bütün bu lakaplar içerisinde en çok kullanılanı İzz b. Abdüsselam olduğu için biz de çalışmamızda bu ismi esas aldık.

---

¹⁰² Subkî, Cilt: 8, s. 209; Merağî, Cilt: 2, s. 73; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 39; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

¹⁰³ Subkî, Cilt: 8, s. 209; Merağî, Cilt: 2, s. 73; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Zühaylî, s. 39; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

¹⁰⁴ Zühaylî, s. 41.

¹⁰⁵ Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 41.

¹⁰⁶ Zühaylî, ss. 41-42.

¹⁰⁷ Vehîbî, s. 47.

“el-İzz” lakabı İzzeddin lakabının kısaltılmış şeklidir ve yaşadığı dönemde insanlar arasında bilinen en meşhur lakabıdır. Tarih, tercüme ve fıkıh kitaplarında kullanılan bu lakabı ikinci lakabı olan “Sultanü'l-Ulema” gibi meşhurdur¹⁰⁸.

İzz b. Addusselam için kullanılan lakaplardan birisi de alimlerin sultanı anlamına gelen, “Sultanü'l-Ulema” lakabıdır ki, bu da onun için kullanılan meşhur lakaplardan birisidir¹⁰⁹.

Zühâyli, “İzz b. Abdüsselam” adlı kitabında bu lakap İzz b. Abdüsselam’ın lakabıdır. Bu lakabı onun öğrencisi İbn Dakîku'l-îd (v. 702/1303) tarafından verilmiştir. İbn Subkî’nin zikrettiği gibi, “Şeyh İzzeddin, Sultanü'l-Ulema diye lakaplandırıldı.” diyor¹¹⁰.

İzz b. Abdüsselam’ın “Sultanü'l-Ulema” diye isimlendirilmesinin nedenlerinden birisi de onun hiçbir zorluk ve baskı altında kalmadan karşısındaki kim olursa olsun doğru bildiği şeyleri söylemesidir. O, sultanların ve emirlerin yaptıkları şeyleri doğru görmediği zaman delillerini ortaya koyarak onların yaptıklarının yanlış olduğunu çekinmeden söylerdi. İctihad kapısının kapalı olduğunu söyleyen ve kendilerinden önceki alimlerin görüşlerinin dışına çıkmayan bazı meselelerde sert ve kaba olan alimlerin görüşlerine muhalefet eder, yenilikçi düşünceler ve fikirler ortaya koyardı, bunu yaparken de hiç kimseden çekinmezdi. Başka bir neden de onun yenilikçi düşüncelerinin olması, ders vermesi, kitap yazması, üstün kabiliyetli birisi olması ve yaşadığı dönemde Şafî’lerin önde gelenlerinden biri olması ve ictihad makamına yükselmiş olmasıdır diyebiliriz. İzz b. Abdüsselam’ın ömrü iyilikleri emretmek kötülüklerden de alı koymakla geçmiştir. Bunu yaparken Allah’tan başka hiç kimseden korkmadan yapmıştır. Şam’da Emevi Camii Hatipliği yaptığı sıralarda o dönemde gelenekselleşmiş olan mimbere kılıçla çıkma ve yöneticileri övme gibi adetleri, tepkilere aldırış etmeden bid’at oldukları gerekçesiyle yapmamıştır. Ayrıca Regâibte ve Şaban ayının yarısında kılınan namazları bid’at olduğu gerekçesiyle kaldırmıştır¹¹¹.

İzz b. Abdüsselam duruşuyla halk arasında o kadar sevilmiş ve sözüne itibar edilen bir alim olmuştu ki, isteseydi halk yığınlarını peşinden sürükleyebilecek bir iti-

¹⁰⁸ Zühaylî, s. 41.

¹⁰⁹ Subkî, Cilt: 8, s. 209; Merağî, Cilt: 2, s. 73; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 41; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

¹¹⁰ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 42.

¹¹¹ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, ss. 42-43; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

bara sahipti. Onun vefatı üzerine Memlûk Sultanı Baybars'ın söylediği şu söz, onun halk arasındaki gücünü göstermeye yetecektir: “Bugün iktidarımın temelleri daha da sağlamlaşmıştır. Çünkü bu alim, şayet insanlardan isteseydi, tahtımı yerle bir edebilirdi.”¹¹²

Bizce İzz b. Abdüsselam'ın “Sultanü'l-Ulema” diye anılmasının asıl nedeni, yaşadığı dönemde geniş halk kitleleri tarafından itibar görmesi, şer'i alanlarda birçok değişik eser vermesi, onun doğru bildiği şeylerden asla ödün vermemesi ve düşüncelerini sonucu ne olursa olsun savunması, savunduğu şey görevinden azledilmek, hapse atılmak gibi sonuçlar doğursa dahi, savunduğu şeyden ödün vermeden sadece Allah'tan korkarak, düşüncelerinin arkasında durup onları yerine getirmesidir.

İzz b. Abdüsselam'a verilen lakaplardan birisi de “Bâyü'l-Mülûk” (Meliklerin Satıcısı) lakabıdır¹¹³. Ona bu lakabın verilmesinin nedeni, yine doğru bildiği şeylerden asla vazgeçmemesi ve verdiği kararda geri adım atmayıp, sonucu ne olursa olsun, zorluklara göğüs germesidir.

“Bâyü'l-Mülûk” (Meliklerin Satıcısı) lakabını alması şöyle olmuştur: İzz b. Abdüsselam Şam'daki görevi sırasında vermiş olduğu fetvalardan dolayı baskı altında kalmış, insanlara fetva vermesi engellenmiş, hapsedilmiş, görevinden azledilmiş ve çeşitli baskı ve zorlamalarla karşılaşmıştır. Daha sonra (639/1241) senesinde Mısır'a hicret etmiştir¹¹⁴. Mısır'da Melik Salih Necmeddin Eyyûb (v. 646/1248), İzz b. Abdüsselam'ın ilmi seviyesini bildiği için ona çeşitli ikramlarda bulunmuş ve ona kadılık görevi ve Amr b. Âs Camiinde hutbe verme görevi vermiştir¹¹⁵.

Şeyh İzz, Şam'da olduğu gibi Mısır'da da görüşlerinden asla geri adım atmamış, önemli ve saygın birisi olmuştur. Salih Necmeddin Eyyûb, iktidarını güçlendirmek için Beytûlmalden çok sayıda memlûk'ü satın almış ve bu memlûk'lerin sayıları zamanla artmış, yöneticilik kademelerinde ve orduda çeşitli görevlere yükselmişlerdir. O sıralar Mısır'da kadılık görevinde bulunan İzz b. Abdüsselam, Beytûlmalın gelirleriyle alınan bu kişilerin köle konumunda olduklarını söylemiş, dolayısıyla onların yöneticilik yapamayacaklarını belirtmiş, son olarak da Memlûk emirlerinin her türlü yetkilerini, kadılık görevinin yetkilerini kullanarak durdurmuştur. İzz b.

¹¹² Subkî, Cilt: 8, s. 215; Zühaylî, s. 192.

¹¹³ Zühaylî, s. 182.

¹¹⁴ Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Edirnevî, Cilt: 2, s. 242; Zühaylî, s. 179; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

¹¹⁵ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, s. 179.

Abdüsselam'ın bu fetvası üzerine Memlûk emirleri bir araya gelerek onun bu fetvasını kaldırmasını istemişlerse de, İzz b. Abdüsselam bunun mümkün olmadığını, kendilerinin bedellerinin Allah yolunda harcanacağı bir pazarda satılmaları gerektiği ve sonra da azad edilerek tekrar görevlerine dönebileceklerini söyleyerek onlara cevap vermiştir. Onun bu kararlı durumu üzerine emirler durumu sultana bildirmişler, sultan, İzz b. Abdüsselam'ın kendisini alakadar etmeyen mevzulara karışmamasını söyleyince, İzz b. Abdüsselam kadılık görevini bırakarak ailesini çocuklarını ve eşyalarını da alarak eşiğine yüklemiş ve Kahire'den çıkmıştır. Onun Mısır'dan ayrıldığını duyan araların da kadınların ve çocuklarında bulunduğu çok sayıda insan yola çıkmış ve onu bu kararından geri döndürmeye çalışmışlardır. Sultan Salih Mısır halkının İzz b. Abdüsselam'a gösterdikleri bu ilgi karşısında geri adım atmış ve daha Kahire'nin dışına ulaşmadan ona yetişip kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Sultan İzz b. Abdüsselam'a vermiş olduğu fetvanın gereğini yerine getireceğine söz vererek, onun geri dönmesini sağlamıştır¹¹⁶.

İzz b. Abdüsselam Mısır'a dönüp görevine başladıktan sonra, emir fetvasını geri almasını istemiş, fakat İzz b. Abdüsselam geri adım atmamıştır. Bunun üzerine emir onu tehdit etmiş ve daha da ileri giderek hizmetinde olanları da alıp onu öldürmek için Şeyhin evini kuşatmıştır. Kapıyı çaldıklarında Şeyhin oğlu Abdullatif dışarı çıkmış, durumu görünce, gördüklerini babasına haber vermiştir. Şeyh dışarı çıkıp Emire baktığında, Emir'in eli tutulmuş ve kılıcı yere düşmüştür. Hatasını anlayan Emir ağlayarak Şeyhten özür dilemiş, elinin düzelmesi için dua istemiştir¹¹⁷.

İzz b. Abdüsselam Sultan Salih'in verdiği sözle Mısır'a geri döndükten hemen sonra Memlûk emirlerinin satılması için bir pazar kurdurmuş, bu pazarda emirler için oldukça yüksek bir fiyat belirleyerek onları satışa çıkarmıştır. Açık artırma usulüyle satılan emirlere en yüksek fiyatı, kendi özel mülkünden ödeyerek Sultan Salih sahip olmuş ve ardından onları hürriyetlerine kavuşturarak görevlerine döndürmüştür. Alınan bedel insanların tasarrufunda kullanılmak üzere Beytülmale gönderilmiştir. Eşine rastlanılmamış bu olaydan sonra İzz b. Abdüsselam "Bâyü'l-Mülûk" (Meliklerin Satıcısı) lakabıyla anılmıştır¹¹⁸.

¹¹⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 216-217; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 317-318-319; Zühaylî, ss. 179-180-181.

¹¹⁷ Subkî, Cilt: 8, s. 217; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 317-318.

¹¹⁸ Zühaylî, ss. 180-181.

3. İzz Bin. Abdüsselam'ın Almış Olduğu Görevler

İzz b. Abdüsselam ömrünü, ilme ve öğrenmeye adanmıştır. Hayatının gayesi, bulunduğu her yerde iyilikleri emretmek, kötülüklerden de sakındırmak olmuştur. Bunun sonucunda, gerek hayat tarzı, gerekse elde etmiş olduğu ilmi seviye nedeniyle yaşadığı ve gittiği yerlerde halkın olduğu kadar yöneticilerin de ilgisini çekmiş ve resmi ve resmi olmayan bir takım görevlerde bulunmuştur. Tabii ki bu görevleri yerine getirirken doğruluk ve adaletten asla ayrılmamış, zorlamalara ve baskılara aldırış etmemiş, gerekli gördüğü durumlarda görevini dahi bırakarak, daima doğru bildiği şeylerin arkasında sonucu ne olursa olsun durmuştur.

a. Müftülük

İzz b. Abdüsselam'ın yaptığı görevlerden birisi, müftülük görevidir. Onun yaşadığı dönemde müftülük makamı resmi bir makam değildi. İslam devletinde resmi bir görev olarak görülmeye başlaması, Osmanlı Hilafeti zamanında olmuştur. Onun zamanında alimler dini emirleri tebliğ etmek amacıyla bu görevi yerine getirmekteydiler¹¹⁹.

İzz b. Abdüsselam'ın hayatı dini tebliğ ederek geçmiştir. O yaşadığı dönemin önde gelen alimlerinden birisi olarak tanınmıştır. İzz b. Abdüsselam Şam müftüsü olarak anılmış¹²⁰, Şam'da kaldığı süre zarfında çevresindeki insanlara faydalı olma amacıyla yaşamış, yine burada da doğru bildiği şeyler peşinde yılmadan gitmiştir. Yukarıda Sultan Salih olayında da bahsettiğimiz gibi onun hayatında zorluklar karşısında pes etme, fikir değiştirme, geri adım atma gibi bir olay görülmemiştir. İzz b. Abdüsselam Şam'da müftülük yaptığı yıllarda, Şam yöneticisi Melik Eşref Musa (v. 662/1230) kendini, kendilerine ehl-i hadis denilen Hanbeli'lere yakın hissetmiştir. Onların “kelamullah” konusundaki teşbihçi görüşlerine ilgi duymuş ve devletin imkanlarını onlar için seferber etmiştir. Melik'in kendilerine yakın olduğunu bilen ehl-i hadis Şam'da Eş'ârilere baskı kurmaya çalışmıştır. İzz b. Abdüsselam da Eş'âri akidesine yakın olduğu için Melik Eşref'e şikayet edilmiş, bunun üzerine emir, İzz b. Abdüsselam'a görüşlerini sordurmuştur. İzz b. Abdüsselam “Anlaşılan bu beni imti-

¹¹⁹ Vehîbî, s. 55; Zühaylî, s. 74.

¹²⁰ Vehîbî, s. 55; Zühaylî, s. 75.

han etmek için yazılmış bir mektuptur. Lakin Allah'a andolsun ki onda doğrulardan başka bir şey yazmayacağım.” demiş, bunun üzerine meşhur akidesini “*Mülhâtü'l-itikad*” yazmış ve melike ulaştırmıştır. Yazdığı bu risale ile Hanbeli'lerin “kelamullah” konusundaki görüşlerine ters düştüğü için emir tarafından fetvâ vermesi yasaklanmıştır¹²¹.

Salih İsmail'in haçlılara Safed'i, Sayda şehrini ve Sakif Kalesini vermesi üzerine, İzz b. Abdüsselam cuma hutbesinde Salih'i tenkit etmiş, bunun üzerine Salih onu görevinden azletmiş ve hapse attırıştır. Daha sonra hapisten çıkan İzz b. Abdüsselam Kahire'ye gitmiştir. Onun şöhretini bilen Mısır yöneticisi Sultan Melik Salih Necmeddin Eyyüb onu büyük bir taltif ve saygı ile karşılamıştır. Daha sonra onu Mısır'a kadı, Amr b. Âs Camii'ne de hatip olarak görevlendirmiştir¹²².

İzz b. Abdüsselam Mısır'a (639/1241) yılında gelmesinin ardından burada da aynı titizlikle çalışmış, doğru bildiği şeyleri söylemekten sakınmamıştır. O fetvâ vermede o kadar üstündür ki, Mısır'da ondan önce fetvâ verenler, ona hürmeten fetvâ vermeyi ona bırakmışlardır. Mısır müftüsü Hâfız el-Münzîri, İzz b. Abdüsselam geldikten sonra artık Şâfiî fikhında fetvâ vermemiştir. Münzîri şöyle diyerek onu taltif ediyor: “Şeyh İzzeddin'den önce biz fetvâ veriyorduk, ancak onun gelişinden sonra fetvâ vermeyi bıraktık.”¹²³ Bu da döneminde İzz b. Abdüsselam'ın ilmi açıdan büyük bir makam elde ettiğini ve tanınmış bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

İzz b. Abdüsselam fetvâ verme konusunda çok dikkatli olurdu. Yanlış fetvâ vermemeye dikkat eder, yanlış fetvâ verdiğini anladığında hemen vermiş olduğu fetvânın yanlış olduğunu duyurmaya çalışırdı. Subki'nin ve Dâvûdî'nin naklettiğine göre bir keresinde fetvâ vermiş, daha sonra vermiş olduğu fetvânın yanlış olduğunu anlamış, Mısır'da ve Kahire'de kim şu fetvâmı işittiyse, onunla amel etmeyi bıraksın, çünkü o fetvâm yanlıştır diye ilan ettirmiştir¹²⁴.

¹²¹ Subkî, Cilt: 8, ss. 218-219; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 323; Vehîbî, s. 55; Zühaylî, ss.76-163-164.

¹²² Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316.

¹²³ Subkî, Cilt: 8, s. 212; Vehîbî, s. 57; Zühaylî, s. 78.

¹²⁴ Subkî, Cilt: 8, s. 214; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 322.

b. Müderrislik

İzz b. Abdüsselam'ın yapmış olduğu görevlerden birisi de müderrisliktir¹²⁵. Yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız gibi onun ilim hayatı Emevi Camii'nde yaşadığı olaydan sonra (Ebu İshak eş-Şirazi'nin) “*Tenbih*” adlı eserini okumaya başlamasıyla başlamış¹²⁶, bu olaydan sonra o, hayatını ilme adanmış, devrindeki şartlara göre ilim öğrenmek için Bağdat ve Mısır'a yolculuklar yapmıştır¹²⁷. Elde etmiş olduğu ilmi seviye ile sürekli etrafındaki insanlara ışık olmaya çalışmış, birçok talebe yetiştirmiştir.

İzz b. Abdüsselam dönemindeki ilim öğrenme şekline bakacak olursak, onun döneminde İslami eğitim öğretisi iki şekilde yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi gayri resmi eğitim sistemiydi ki, bu sistemde ilmi öğrenmek için herhangi bir mekan sınırlaması yoktu, mescitlerde veya camilerde veya medrese ve evlerde yapılırdı ki, bu tür eğitim resmi değildi. Böyle eğitim görenler için herhangi bir zaman sınırlaması da yoktu. Eğitim sabah namazından sonra başlar, akşam namazından sonraya kadar, yaz kış demeden, zaman sınırlaması olmadan devam ederdi¹²⁸.

İzz b. Abdüsselam dönemindeki eğitim sisteminin ikinci şekline bakacak olursak, o da resmi olan eğitim sistemiydi ki, devlet gözetiminde şehirlerde, camilerde, mescitlerde yapılırdı. Resmi eğitim verilen yerlerin önemlilerinden bazıları şunlardı: Şam Emeviyye Camii, Mısır'da Amr b. Âs Camii, Kâhire'de Ezher Camii, Bağdat'ta el-Mansûr Camii, Hicaz'da Harameyn, Fas'ta el-Karaviyyîn Camii, Tunus'ta Zeytûne Camii'dir. O dönemde ilim öğrenme zorunluluğu yoktu. Alimlerin oldukları yerlerde, camilerde veya evlerde, ders halkaları oluşturulur ve isteyen herkes istediği alimden, istediği fakihten, hocadan ders alabilir, ilim öğrenebilirdi¹²⁹.

İzz b. Abdüsselam ilk olarak Şam'da gayri resmi bir şekilde eğitim vermiştir, yani serbest eğitim şeklidir. İzz b. Abdüsselam ilk olarak müderrislik görevine böyle başlamış, evinde, camide veya istediği herhangi bir mekanda dersler vermiştir. Bu

¹²⁵ Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 316-317; Zühaylî, ss. 80-81; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 3-4.

¹²⁶ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 321; Vehîbî, s. 50; Zühaylî, ss. 46-47.

¹²⁷ Vehîbî, ss. 47-48-49-50; Zühaylî, ss. 50-51-81.

¹²⁸ Zühaylî, s. 79.

¹²⁹ Zühaylî, ss.79-80.

dersleri genellikle fıkıh ve fıkıh usulü ağırlıklıydı. İbn Kesir: “Şam’da müderrislik görevinde bulunduğu süre zarfında talebeler ondan faydalanmıştır.” demiştir¹³⁰.

İzz b. Abdüsselam resmi olmayan müderrisliğin yanında, bir mekana bağlı olarak resmi müderrislikde yapmıştır. Bunlardan birisi Şibliyyetü’l-Berâniye Medresesidir ki Şam’ın dışında Kâsiyûn dağının eteklerindeydi, bu bölgede oturanlar Hanbeli mezhebinden oldukları için burada fazla muvaffak olamamış, fitne çıkar korkusuyla burada ders vermeyi bırakmıştır. Diğer görev yaptığı yerler ise, Aziziye ve Gazzâliyye medresesidir. Emevîyye Camii’nin batı cephesinde bulunan bu zaviye, dönemin önemli eğitim kurumlarından birisi konumundadır. Gazzâli’nin burada uzun yıllar ders vermesinden dolayı, Gazzâli nisbesiyle anılmıştır. İzz b. Abdüsselam, Sultan Melik Kamil’in Şam’a (635/1237) senesinde gelmesinin ardından, onun tarafından Gazzâliyye medresesinin müderrisliğine atanmıştır¹³¹.

İzz b. Abdüsselam Şam’da resmi ve gayri resmi müderrislik görevlerinde bulunduğundan sonra Mısır’a geldiğinde de kadılık ve Amr b. Âs Camiinde hutbe irad etmenin yanında müderrislik vazifesinde de bulunmuştur¹³². İzz b. Abdüsselam Mısır’a geldikten sonra müderrislik görevini ilk önceleri gayri resmi olarak kadılık ve hatiplik göreviyle birlikte sürdürmüştür. Bu şekilde müderrislik yapması kadılık görevini bırakıncaya kadar devam etmiştir. Kadılık görevini bıraktıktan sonra Sultan Salih Necmeddin Eyyûb (v. 646/1248) tarafından Kahire’deki Salihyye Medresesinin müderrisliğine atanmıştır. Orada dört mezhebe göre fıkıh dersleri vermiştir¹³³. Bu görevi Cemâdiye’l-evvel’in onunda ölünceye kadar (660/1262) devam ettirmiştir.¹³⁴ Subki “*Tabakâtu’ş-Şafiyeti’l-Kübrâ*” adlı eserinde onun Cemâdiye’l-Evvel’in dokuzunda öldüğünü söylemektedir¹³⁵.

---

¹³⁰ Zühaylî, s. 80.

¹³¹ Subkî, Cilt: 8, ss. 210-242; Vehîbî, s. 54; Zühaylî, s. 81.

¹³² Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, ss. 80-81-83; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 3-4.

¹³³ Subkî, Cilt: 8, ss. 211-244; Zühaylî, s. 83.

¹³⁴ Merağî, Cilt: 2, s. 74; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Zühaylî, s. 83.

¹³⁵ Subkî, Cilt: 8, ss. 245-246.

c. Hatiplik

İzz b. Abdüsselam'ın görevlerinden birisi de hatipliktir¹³⁶. Hutbe önemli bir davet metoduydu ve o edebi fenlerden birisiydi. Hutbe, İslam devletinin alemetlerinden, işaretlerinden birisi idi, halkların, ulusların bağımsızlığının işaretiydi. Hatiplik, resmi bir görev olarak yürütülürdü. Hatipler doğrudan halife, sultan veya onların vekilleri tarafından atanırdı. Hutbeler şehirlerdeki büyük camilerde hazırlanır, özellikle büyük camilerin hatipliği önemli bir görev olarak kabul edilirdi. Hatiplerin atanması da, görevden alınması da emirler tarafından yapılırdı¹³⁷.

İzz b. Abdüsselam Şam Emeviyye Camii'nde Sultan Salih İsmail'den önce, Rabî'l-ahir (637/1239) senesinde hatiplik görevinde bulunmuştur¹³⁸. Daha sonraları Salih İsmail'in iktidarı sırasında da hutbe verme görevine devam etmiş ancak, Salih İsmail'in haçlılara Safed'i, Sayda şehrini ve Sakif Kalesini vermesi üzerine, İzz b. Abdüsselam cuma hutbesinde Salih'i tenkit etmiş, bunun üzerine Salih onu görevinden (637/1239) senesinde azletmiş ve hapse attırmıştır. Böylelikle buradaki görevi sona ermiştir¹³⁹.

Hapisten çıkan İzz b. Abdüsselam (639/1241) senesinde Kahire'ye gitmiştir. Onun şöhretini bilen Mısır yöneticisi Sultan Melik Salih Necmeddin Eyyüb, onu büyük bir taltif ve saygı ile karşılamış, daha sonra onu Mısır'a kadı, Amr b. Âs Camii'ne de hatip olarak görevlendirmiştir¹⁴⁰. Bu görevleri kabul eden İzz b. Abdüsselam, insanları uyarma ve onları doğru yola iletme görevini resmi bir kimlikle sürdürmeye devam etmiştir.

Mısır'daki hatiplik görevi süresince de aynı kararlılıkla haktan ve adaletten ayrılmadan görevini devam ettiren İzz b. Abdüsselam, vezirin Mısır mescitlerinden birisinin bahçesine eğlence yeri inşa ettiğini haber alınca, veziri tenkid ederek, cemaatını alıp eğlence yerini yıkmaya gitmiş ve orayı cemaatıyla birlikte yıkmış ve vezirin adalet sıfatının kalktığını ilan etmiştir. Sultan ve vezir olaydan haberdar olunca, ona sinirlenmişlerdir. İzz b. Abdüsselam'ın Şam'da yaptığı gibi, burada da ken-

¹³⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 210-242; Merağî, Cilt: 2, s. 73; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, ss. 84-85; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 3.

¹³⁷ Zühaylî, ss. 84-85.

¹³⁸ Vehîbî, s. 59; Zühaylî, s. 85.

¹³⁹ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, ss. 86-87.

¹⁴⁰ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, s. 87.

disine karşı hutbe irad edeceğinden korkan Sultan, onu görevlerinden azletmiştir¹⁴¹. Böylelikle buradaki hutbe irad etme görevi de, haktan ve adaletten ayrılmadığı için son bulmuştur.

İzz b. Abdüsselam, hutbe irad ederken yavaş yavaş, anlaşılır, dokunaklı ve dinleyicinin kalbinde heyecan oluşturacak bir şekilde konuşurdu. Gerek hatiplik görevi sırasında gerekse yapmış olduğu diğer görevler esnasında bid'atlardan ve halk arasında oluşmuş yanlış inançlardan elinden geldiğince uzak kaçmış ve onları yapmayarak doğru olanı ortaya koymaya çalışmış, bunu yaparken de hiç kimseden çekinmemiştir. Yaşadığı dönemde minbere kılıç vurma, minbere siyah elbiseler giyerek çıkma, sultanı övme gibi adetleri yapmayarak bunlardan uzak durmuş, sultanı övme yerine ona dua etmiş, ayrıca Regâib ve Şaban ayının yarısında kılınan namazları bid'at olduğu gerekçesiyle kaldırmıştır¹⁴².

d. Kadılık

İzz b. Abdüsselam'ın yaptığı görevlerden birisi de kadılıktır¹⁴³. Onun yaşadığı dönemde kadılık, önemli bir görev ve büyük bir makam olarak görülürdü. Kadılar, insanların her türlü hukukunu korur, helali ve haramı açıklarlardı. Kadılık göreviyle müftülük görevinin benzer yönleri olmakla birlikte, kadılar doğrudan sultan tarafından atandıkları için vermiş oldukları kararlar kesinlikle uygulanırdı, bu yönüyle müftülük görevinden ayrılmaktaydı¹⁴⁴. Kadılıkla müftülüğün ayrıldığı diğer bir nokta ise, İzz b. Abdüsselam'ın yaşadığı dönemde müftülük makamı resmi bir makam değildi, alimler dini emirleri tebliğ etmek amacıyla bu görevi yerine getirmekteydiler¹⁴⁵. Buna karşın kadılar, sultan tarafından atanıp göreve başladıkları için, kadılık makamı resmi bir görev sayılırdı.

İzz b. Abdüsselam hayatı boyunca resmi ve gayri resmi olmak üzere birçok görevde bulunmuştur. Yapmış olduğu görevleri Şam ve Mısır'da yapmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi onun yapmış olduğu görevlerden birisi de kadılık görevidir, ancak

¹⁴¹ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 318; Zühaylî, s. 101.

¹⁴² Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Vehîbî, s. 59; Zühaylî, ss. 85-86-87.

¹⁴³ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Tağrıberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Vehîbî, s. 62; Zühaylî, ss. 89-90; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 4; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

¹⁴⁴ Zühaylî, ss. 89-90.

¹⁴⁵ Vehîbî, s. 55; Zühaylî, s. 74.

onun Mısır da kadılık yaptığı kaynaklarda kesin olarak belirtilmekle birlikte, bu görevi Şam'da yapıp yapmadığı hakkında kaynaklarda ihtilaf vardır. Dâvûdî'nin belirttiğine göre Sultan Melik Kamil, Eş'ari görüşünü benimsiyordu, bundan dolayı İzz b. Abdüsselam'a saygı gösteriyordu, çünkü İzz b. Abdüsselam Şâfiî ve Eş'ari idi. Bundan dolayı Sultan Kamil'in İzz b. Abdüsselam'ı Şam kadılığına getirmek istediğini söylemektedir. Fakat ömrünün buna kifayet etmediğini belirtmektedir¹⁴⁶. Subki de onun, Melik Kamil döneminde Şam kadılığı ile görevlendirildiğini söylemektedir. Fakat Melik Kamil'in görevi iki buçuk ay sürdüğü için Şam'da kadılık görevine başlayıp başlamadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur¹⁴⁷. İzz b. Abdüsselam'ın hayatı hakkında müstakil eser yazan Vehîbî ve Zühaylî de eserlerinde Melik Kamil'in ona kadılık görevi verdiğinden, ama iki buçuk ay gibi kısa bir süre içerisinde Kamil'in ölmesi nedeniyle, onun bu görevi yerine getiremediğinden bahsedilmektedir¹⁴⁸. Yine Ömer Nasuhi Bilmende "*Tabakâtü'l-Müfessirin*" adlı eserinde İzz b. Abdüsselam'ın yapmış olduğu görevlerden bahsederken, onun Şam'da yaptığı görevleri belirtmekle birlikte, onun Şam'da kadılık görevi yaptığından bahsetmemektedir¹⁴⁹. Bütün bu bilgilerden sonra kanaatimiz odur ki, Melik Kamil tarafından İzz b. Abdüsselam'a kadılık görevi verilmiş, fakat Kamil'in bu görevi verdikten kısa bir süre sonra ölmesi üzerine, İzz b. Abdüsselam bu göreve başlayamamıştır.

İzz b. Abdüsselam'ın hayatını konu alan kitaplarda ve tabakatlarda, onun Mısır'da kadılık görevinde bulunduğu hakkında ittifak vardır¹⁵⁰. İzz b. Abdüsselam Şam'da müderrislik ve hatiplik yaptığı dönemlerde, yukarıda da genişçe bahsettiğimiz gibi Sultan Salih'in haçlılara yakın olması ve bazı yerleri onlara vermesinden sonra, sultanı tenkid etmesi üzerine Şam'daki görevlerine son verilmiş (637/1239), hapse atılmıştır¹⁵¹. Hapisten çıktıktan sonra Mısır'a gelen İzz b. Abdüsselam, onun şöhretini bilen Mısır yöneticisi Sultan Melik Salih Necmeddin Eyyüb tarafından büyük bir taltif ve saygı ile karşılanmış, daha sonra Sultan Salih Necmeddin onu Mısır'a kadı, Amr b. Âs Camii'ne de hatip olarak görevlendirmiştir¹⁵².

¹⁴⁶ Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 327-328; Vehîbî, s. 58.

¹⁴⁷ Subkî, Cilt: 8, s. 242; Vehîbî, s. 58; Zühaylî, ss. 91-92.

¹⁴⁸ Vehîbî, s. 58; Zühaylî, ss. 91-92-100.

¹⁴⁹ Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

¹⁵⁰ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Tağriberdi, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Vehîbî, s. 62; Zühaylî, ss. 89-90; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 4; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

¹⁵¹ Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316; Zühaylî, ss. 86-87.

¹⁵² Subkî, Cilt: 8, s. 210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 316. Zühaylî, s. 87.

İzz b. Abdüsselam göreve başladıktan sonra, kendisine verilen bu görevleri en güzel şekilde haktan ve adaletten ayrılmadan yerine getirmeye çalışmıştır. Zühâyî'nin İzz b. Abdüsselam'ın hayatını konu alan eserinde belirttiğine göre, İzz b. Abdüsselam'a kadılık görevi verildiği zaman arkadaşlarından bazıları onu tenkid ederek, bu görevi almamasını söylemişlerse de, o, görevi kabul etmiş ve bu görevin Allah tarafından kendisine verildiğini söyleyerek, Allah'ın verdiği şeye razı olduğunu ve böylelikle bu görevi kabul ettiğini söylemiştir¹⁵³.

İzz b. Abdüsselam doğruluktan ve adaletten ayrılmadığı ve karşısında kim olursa olsun hak namına onu uyardığı ve yaptığı yanlıştan döndürmeye çalıştığı için üç kez kadılık görevini bırakmak zorunda kalmıştır¹⁵⁴. Bunlara sırasıyla bakacak olursak şöyle olmuştur.

Bunlardan ilki; yukarıda da değindiğimiz gibi, Şam kadılığıdır ki, Malik Kamîl döneminde, onun tarafından, kendisine kadılık verilmiş, fakat bu görevi yapip yapmadığı hakkında tam bir bilgi yoktur veya çok kısa bir süre yapmıştır ve Melik İsmail onu bu görevden azletmiştir ki daha önce neden azlettiğine genişçe değinmiştik¹⁵⁵.

İzz b. Abdüsselam'ın kadılık görevinden ayrılmasına neden olan ikinci olay ise Mısır'da kadılık yaptığı dönemde, Salih Necmeddin Eyyûb döneminde, Beytülmalın gelirleriyle alınan memlûklerin zamanla yönetime gelmeleri olayıdır ki, Beytülmalın gelirleriyle alınan bu kişilerin köle konumunda olduklarını söylemiş, dolayısıyla onların yöneticilik yapamayacaklarını, son olarak da Memlûk emirlerinin her türlü yetkilerini, kadılık görevinin yetkilerini kullanarak durdurmuştur. İzz b. Abdüsselam'ın bu fetvası üzerine Memlûk emirleri bir araya gelerek onun bu fetvasını kaldırmasını istemişlerdir, fakat İzz b. Abdüsselam bunun mümkün olmadığını, kendilerinin bedellerinin Allah yolunda harcanacağı bir pazarda satılmaları gerektiği ve sonrada azad edilerek tekrar görevlerine dönebileceklerini söyleyerek onlara cevap vermiştir. Onun bu kararlı durumu üzerine emirler durumu sultana bildirmişler, sultanın, İzz b. Abdüsselam'ın kendisini alakadar etmeyen işlere karışmamasını söylemesi üzerine, İzz b. Abdüsselam kadılık görevini bırakarak Mısır'dan çıkmış, fakat

---

¹⁵³ Zühâyî, s. 99.

¹⁵⁴ Subkî, Cilt: 8, ss. 210-244; Zühâyî, ss. 100-101.

¹⁵⁵ Subkî, Cilt: 8, s. 242; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 327-328; Vehîbî, s. 58; Zühâyî, ss. 91-92-100; Bilmen, Cilt: 2, s. 571.

halkın bu olay üzerine sultana baskı yapması üzerine, sultanın ricasıyla ve vermiş olduğu fetvanın da yerine getirilmesi şartıyla tekrar Mısır'a dönmüştür¹⁵⁶. Böylelikle fetvası yerine getirilen İzz b. Abdüsselam yeniden görevine dönmüştür.

İzz b. Abdüsselam'ın kadılık görevinden ayrılmasına neden olan üçüncü olay ise aynı şekilde Mısır kadılığı döneminde olmuştur. Yine yukarıda genişçe bahsettiğimiz olaydır. Bu vezirin caminin bahçesine eğlence yeri inşa ettirmesi olayıdır. İzz b. Abdüsselam oraya cemaatıyla birlikte gidip eğlence yerlerini yıktırması ve vezirin adalet sıfatının yok olduğunu ilan etmişti. Bu olay üzerine vezir ve sultan tarafından tenkid edilince kadılık görevini bırakmış ve artık bu göreve geri dönmemiştir¹⁵⁷.

Doğruluk ve adaletten, görevini kaybedeceğini bildiği halde ayrılmayan İzz b. Abdüsselam gerek yaşayış tarzı, gerekse ilimde elde etmiş olduğu büyük makam ve yaptığı her şeyi Allah namına yapmasıyla, dün insanlara örnek ve ışık olduğu gibi bugün de bizlere aynı şekilde örnek ve ışık olacaktır. Onun büyüklüğü yapmış olduğu görevlerden ve ortaya koymuş olduğu eserlerden kolayca anlaşılabilir.

4. İzz Bin. Abdüsselam'ın Mihnesi

İslam düşünce tarihindeki kelami tartışmalardan birisi de Kur'an-ı Kerim'in mahluk olup olmadığı problemidir. İslam'ın ilk asrında Kur'an mahluk mudur? yoksa gayri mahluk mudur? şeklinde bir mesele mevcut değildi, ayet ve hadislerde de bu konuya temas edilmemekteydi. Fakat II. asrın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve III. asrın başlarında İslam aleminde geniş bir fikir mücadelesine yol açan ve birçok alimin eza ve cefa görmesine, hatta katledilmesine kadar varan Halku'l-Kur'an meselesi, Me'mun'un halife olmasıyla (198-218) mesele su yüzüne çıkmış, ilme karşı fazla muhabbeti olan bu zat, Mutezile imamlarının tesiri altında kalarak Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü resmen ilan etmiştir. Me'mun bu arada çeşitli muhaddis ve fakihleri, Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini ikrara zorlamak için imtihana tabi tutmuş, ikrar etmeyenleri çeşitli işkencelere (mihnelere) maruz bırakmış, tanınmış birçok ilim adamı bu işkenceler altında can vermiştir. Bunlara en iyi örneği Ahmed b. Hanbel teşkil eder. Çeşitli ve uzun süren munazaralardan sonra Halku'l-Kur'an meselesinin din ve itikadla ilgili bir mesele olmadığı, Allah ve Rasulünün böyle bir şeyi

¹⁵⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 216-217; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 317-318-319; Zühaylî, ss. 100, 179-180-181.

¹⁵⁷ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 318; Zühaylî, s. 101.

emretmediği sonucuna varmışlardır. Bu mesele Mutezilenin bir hakimiyet prestiji olarak Mutasım (218-227) ve Vâsik (227-232) devrine kadar devam etmiştir. Mutevekkil döneminde (232-247) ise Halku'l-Kur'an meselesi yasaklanmış, tekrar Kur'an'ın mahluk olmadığı Ehli Sünnet görüşüne dönülmüştür¹⁵⁸.

Geçmişte Mutezile ve Ehli Sünnet arasında hararetli tartışmalara yol açan bu mesele, İzz b. Abdüsselam döneminde de alevlenmiştir. İzz b. Abdüsselam Şam'da müftülük yaptığı yıllarda, Şam yöneticisi Melik Eşref Musa (v. 662/1230) diğer mezheplere saygı göstermekle ve herkese eşit davranmakla birlikte kendini, kendilerine ehl-i hadis denilen Hanbeli'lere yakın hissetmiş, onların "kelamullah" konusunda ki teşbihçi görüşlerine ilgi duymuş ve devletin imkanlarını onlar için seferber etmiştir. Ayrıca Melik Eşref Musa, döneminde ilmiyle ve duruşuyla ön plana çıkan İzz b. Abdüsselam'a karşı da samimi bir alaka ve sevgi besliyordu. Melik'in İzz b. Abdüsselam'ı önemseydiğini gören ve kendilerini ehli hadis diye nitelendiren bu grup, yapmış olduğu çalışmalarla Eş'ari'liği Mutezile ile aynı göstermeye çalışmıştır. Melik'in de kendilerine yakın olduğunu bilen ehl-i hadis Şam'da Eş'ârilere baskı kurmaya çalışmıştır. İzz b. Abdüsselam da Eş'âri akidesine yakın olduğu için Melik Eşref'e şikayet edilir. Bu grup, Kur'an hakkında kendilerinin Hanbelilerin Kur'an anlayışını benimsediklerini savunur ve İzz b. Abdüsselam'ın ise Mutezilenin Kur'an anlayışını savunduğunu söyler. Bunun üzerine emir, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı hakkında İzz b. Abdüsselam'a görüşlerini sordurtur. İzz b. Abdüsselam "Anlaşılan bu beni imtihan etmek için yazılmış bir mektuptur. Lakin Allah'a andolsun ki onda doğrulardan başka bir şey yazmayacağım." der. Bunun üzerine meşhur akidesini "*Mülhâtü'l-itikâd*" yazar ve melike ulaştırır¹⁵⁹.

İzz b. Abdüsselam'ın yazmış olduğu bu meşhur risaleye özetle bakacak olursak şöyle cevap yazmıştır.

"Hamd, izzet, celal, kudret ve kemal sahibi olan Allah'a olsun, o tek olan, bir olandır, hiçbir şeye muhtaç değildir, ama her şey ona muhtaçtır. O doğmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey onun eşi ve benzeri değildir. Hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey de ona benzemez....."¹⁶⁰ şeklinde devam ederek ilk önce Allah'ın özelliklerini,

¹⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 190.

¹⁵⁹ Subkî, Cilt: 8, ss. 218-219; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 323; Vehîbî, s. 55; Zühaylî, ss. 76-163-164.

¹⁶⁰ Subkî, Cilt: 8, s. 219; Zühaylî, ss. 165-166.

sıfatlarını anlattıktan sonra Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesine gelerek özetle şunları söylemektedir.

“Allah kadim ezeli bir sözle konuşur, harflerle ve seslerle değil, onun konuşmasında, mürekkebin levhalardaki ve yapraklardaki şekilleri düşünülemez. Haşviyyenin ve nifak ehlinde olanların iddia ettikleri gibi, gözlerin baktığı bir şekilde tasavvur edilemez. Bilakis yazma, kulların fiillerindedir, onların fiillerinin ise kadim olmayacağı açıktır.....Allah'ın sıfatlarından birisi de ‘Kelam’ sıfatıdır. Allah'ın kelamı olan Kur'an, manen O'nun zatıyla kaim ezeli bir sıfattır. Sesler ve harflere gelince bunlar ezeli olmayıp hâdistir. Her kim, kâtibin yazısı ve okuyucunun sesleri kadîm vasfının aynısıdır derse, Müslümanların icmâsına muhalefet etmiş ve dinden sapmış olur. Müslümanlara böyle bid'atlar bulaşmışken, alim olanların doğru şeyleri gizleyerek susmaları caiz değildir. Mücessimeden ve müşebbiheden olan bid'atçıların engellenmesi noktasında yöneticilerin, alimlere yardımcı olmaları, onların üzerine düşen bir sorumluluktur. Müslümanların doğru inançlarını bozan kimselelere karşı yöneticilerin hoşgörülü davranması caiz değildir.¹⁶¹”

İzz b. Abdüsselam bu meşhur risalesinde Allah'ın yarattığı varlıklara benzediğini anlattıktan sonra, Kur'an'ın manen Allah'ın zatıyla kaim ezeli olduğunu, sesler ve harflere gelince onların mahluk olduğunu örnekler vererek açıkladıktan sonra, Melik Eşref'i de kendilerine ehl-i hadis deyip ama bid'atçılıktan ileri gidemeyen kimselere karşı uyarmakta ve Ahmed b. Hanbel'in ve onun arkadaşlarının ve selef alimlerinin bid'atçılardan uzak olduklarını söylemektedir¹⁶².

Yazdığı risaleyi Melik Eşref'e gönderen İzz b. Abdüsselam'ın yazdığı cevap Melik'e, yanında Şafîî, Maliki, Hanbeli ve Hanifilerin büyük alimlerinden kimseler bulunduğu bir sırada ulaşır, Melik ilk önceleri İzz b. Abdüsselam'a çok kızar, bu kızgınlığından dolayı onun gazabına uğramak istemeyen alimler susarlar. Daha sonraları alimler de “Kelamullah” meselesinde İzz b. Abdüsselam'la aynı görüşte olduklarını beyan edince Melik, İzz b. Abdüsselam'a karşı biraz yumuşar. Melikle İzz b. Abdüsselam arasında mektuplaşma devam eder, müfessir dediklerinin arkasında her zaman yaptığı gibi kararlılıkla durur. Melik'le İzz b. Abdüsselam arasındaki mektup-

¹⁶¹ Subkî, Cilt: 8, ss. 219-229; Zühaylî, ss. 165-166-167.

¹⁶² Subkî, Cilt: 8, ss. 219-229; Zühaylî, ss. 165-166-167.

laşmada karşılıklı sert cevaplar yazılınca Melik, İzz b. Abdüsselam'ın fetva vermesini yasaklar ve onu ev hapsine alır.¹⁶³

Döneminde Hanifi alimlerinden biri olan Şeyh Cemaleddin el-Husayri (v. 637/1240), alimlerle birlikte melikin yanına giderler ve İzz b. Abdüsselam'ın üzerinden ev hapsinin kalkmasını isterler ve İzz b. Abdüsselam'ın yazdığı şeylerin Müslümanların akidesi olduğunu söylerler. Bunun üzerine, İzz b. Abdüsselam üzerindeki ev hapsi kaldırılır. Alimler Melik'i ikna edince, basireti açılır ve ne kadar büyük bir yanlış yaptığını anlar¹⁶⁴. Yanlışını anlayan Melik, pişmanlığını şu sözlerle ortaya koyar:

“Yaptığım şeylerden dolayı Allah'tan af diliyorum. Şüphesiz ki onun (İzz b. Abdüsselam) hakkında büyük bir yanılığa düşmüşüm. Allah adına yemin ederim ki, onu alimlerin en zengini yapacağım.”¹⁶⁵

Melik Eşref böylelikle hatasını anlayıp, İzz b. Abdüsselam'dan özür dilemiş, mazaretler ortaya sürmüştü, ama İzz b. Abdüsselam, ondan hiçbir şey kabul etmeyecek¹⁶⁶ kararlı duruşunu ortaya koymuştur. Her zaman doğru ve hak olan şeyleri ne pahasına olursa olsun koruyup yaşatacağını yaşayış tarzıyla, hadiseler karşısında kararlı duruşuyla göstermeye çalışmıştır.

5. İlmî Şahsiyeti

İzz b. Abdüsselam, yukarıda genişçe anlattığımız Şam Emevi Camii'nde yaşamış olduğu hadiseden sonra, onun (Ebu İshak eş-Şirazi'nin) “*Tenbîh*” adlı eserini alıp okumasıyla başlayan ilim yolculuğu¹⁶⁷, birçok alimden dersler almasıyla devam etmiş, almış olduğu derslerle kendisi de büyük bir alim olan İzz b. Abdüsselam çok sayıda öğrenci yetiştirmiş ve birçok kitap yazmıştır. Bu bölümde İzz b. Abdüsselam'ın hocalarını, talebelerini ve daha sonraki bölümde de yazmış olduğu eserleri ele alacağız.

¹⁶³ Subkî, Cilt: 8, ss. 232-233-234; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 325-326-327; Zühaylî, s. 170-171.

¹⁶⁴ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 327; Zühaylî, s. 171.

¹⁶⁵ Subkî, Cilt: 8, s. 237; Zühaylî, s. 171.

¹⁶⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 238-239; Zühaylî, ss. 172-173.

¹⁶⁷ Subkî, Cilt: 8, ss. 212-213; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 321; Vehîbî, s. 50; Zühaylî, ss. 46-47.

a. Hocaları

İzz b. Abdüsselam Şam, Bağdat ve Mısır'da çeşitli ilim meclislerinde bulunmuş, birçok alimle karşılaşmış, onlardan tefsir, kelam, hadis, fıkıh, fıkıh usulü gibi şer'i ilimler tahsil etmiştir. İzz b. Abdüsselam'ın ilmi şahsiyetinin oluşmasına ve büyük bir alim olmasına vesile olan hocalarının isimleri şunlardır:

- 1- Abdullatîf el-Bağdâdî (v. 596-1200)
- 2- Berakât b. İbrâhîm b. Huşûî (v. 597-598/1201-1202)
- 3- Kasım b. Asâkir (v. 600/1204)
- 4- Hanbel er-Rusâfî (v. 604/1208)
- 5- Amr b. Tabarzed (v. 607/1211)
- 6- Cemaleddîn İbnü'l-Herestânî (v. 614-1217)
- 7- Fahreddîn b. Asakîr (v. 620/1223)
- 8- Seyfeddîn el-Âmidî (v. 631/1233)¹⁶⁸

İzz b. Abdüsselam'ın, kendilerinden çeşitli dersler alıp istifade ettiği hocalarını kısaca tanıyalım:

1-İbn Asâkir

Fahreddîn b. Asakir, Ebû Mansûr Abdurrahman b. Muhammed b. Hasan b. Hibbetullah ed-Dımaşkî ismiyle anılmıştır. Onun lakabı Fahreddin'dir. İbn Asâkir diye bilinir. Şam'da (555/1160) senesinde dünyaya gelmiştir. Şam'daki Şafîî şeyhlerindendir. Yaşadığı dönemin fakihlerindendir. Aynı zamanda kendisi muhaddis idi. Yaşadığı dönemdeki alimlerden Şer'i dersler almıştır. Kudbeddin en-Nisaburî'den fıkıh dersi, amcası Ebu'l-Kasım b. Asakîr'den hadis dersi almıştır¹⁶⁹.

Salih, zahit ve abid bir kişiliği vardır. Büyük ahlak sahibi, ilimle ve ibadetle iç içe, ilmin ve amelin kendinde bir arada bulunduğu üstün bir şahsiyettir. Hakkı kuvvetli bir şekilde savunur, emr-i bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker görevini yerine getirir, zalimlere boyun eğmez, şeriata ters olan şeyleri kaldırmaya çalışır. Melik Adil (v. 615/1160) tarafından kadılık görevi verilmek istenmiş, ama o bunu kabul etmemiştir. Şam yöneticisi Melik Muazzam'ın Şam'da içki satışını serbest bırakma-

¹⁶⁸ Dâvûdî, Cilt: 1, s. 310; Zühaylî, ss. 56-57-58.

¹⁶⁹ Subkî, Cilt: 8, ss. 177-178; Vehîbî, s. 102; Zühaylî, s. 57.

sına karşı çıkmıştır. Hayatı iyilikleri emretmek kötülüklerden de insanları alıkoymakla geçmiş büyük bir İslam alimidir. Şam'da (630/1223) senesinde vefat etmiştir¹⁷⁰.

İzz b. Abdüsselam Fahreddin b. Asakîr'den çok faydalanmış ve etkilenmiş, kendisinden fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Onun ilmini, ahlakını ve olaylar karşısındaki duruşunu kendisine örnek almıştır¹⁷¹.

2-Cemaleddîn İbnü'l-Herestânî

O, Kadı Cemaleddîn Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî b. Abdulvâhid b. Herestânî ismiyle anılmıştır. Ensardan Hazrec'e mensuptur, Şam'lıdır. (520/1026) yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Herestânî ismiyle bilinir. Şam kadılığı yapmıştır. Sad b. Ubâde (r.a.)'ın soyundandır. Abdulkerîm b. Hamza'dan ve Tâhir b. Sehl'den hadis dersleri, Ebu'l-Hasan el-Merâdî'den fıkıh dersleri almıştır ve bundan başka yaşadığı dönemdeki birçok alimden şer'î dersler okumuştur¹⁷².

Kendisi Şafî mezhebinde alim, imam, fakih ve mezhebinde arif, salih, hatırı sayılır, güzel ahlaklı, zahid ve selefin yolundan giden bir alimdi. Ömrü ilim yolunda doğru olan şeyleri anlatmakla, yanlış olan şeylerden de insanları uzaklaştırmaya çalışmakla geçmiştir. Rivayet edildiğine göre, Şam Camii'nde cemaatla kılınan hiçbir namazı hasta olmadıkça kaçırmamıştır. Uzun bir ömrü olmuş ve (614/1217) yılında vefat etmiştir. Doksan beş yıl yaşadığı rivayet edilmiştir¹⁷³.

İzz b. Abdüsselam, ilk önce İbnü'l-Herestânî'den hadis ve fıkıh dersleri almış, ondan sonra Fahreddin b. Asakîr'den dersler almıştır. İzz b. Abdüsselam'ın talebesi İbn Şâme'nin anlattığına göre, bir gün İzz b. Abdüsselam'a, Fahreddin b. Asakîr mi yoksa İbnü'l-Herestânî mi daha fakihti diye sordum. Hoca efendi dedi ki: "Muhakkak ki o (İbnü'l-Herestânî), Gazzâlî'nin *el-Vâsıt*'ini ezbere biliyordu. Ondan daha fakih birisini görmedim."¹⁷⁴

¹⁷⁰ Subkî, Cilt: 8, ss. 177-178; Vehîbî, s. 102; Zühaylî, s. 57.

¹⁷¹ Zühaylî, s. 57.

¹⁷² Vehîbî, ss. 101-102; Zühaylî, ss. 57-58.

¹⁷³ Vehîbî, ss. 101-102; Zühaylî, ss. 57-58.

¹⁷⁴ Vehîbî, s. 101.

3-Seyfeddîn el-Âmidî

Seyfeddîn el-Âmidî, Ali b. Ebi Ali b. Muhammed b. Sâlim Ebu'l-Hasan ismiyle anılır. Seyfeddîn el-Âmidî diye bilinir. (550/1155) senesinde Âmid (Diyarbakır) şehrinde doğdu. İlköğrenimini orada yaptı, Kur'an'ı orada ezberledi, Ahmed b. Hanbel'in mezhebinde idi. Sonra Bağdat'a gidip orada kırâatleri okudu. Ebu'l-Feth b. Muniy el-Hanbeli'den fıkıh dersleri aldı. Yine Ebu'l-Feth'den hadis dersleri aldı. Bağdat'ta Hanbeli mezhebinde fakih oldu. Sonra Şafî mezhebine geçti. Ebu'l Kasım b. Fadlan'dan asli ve akli ilimleri, sonra felsefeyi öğrendi. Öğrenim için Şam'a ve Mısır'a gitmiş dersler almıştır. Felsefe, usûlu'd-din, fıkıh usulü, ilmi hılâf ve nazar dersleri okumuştur¹⁷⁵.

Yüce güzel bir ahlaka sahipti, dili, fasih bir şekilde kullanır, açıklayacağı bir şeyi maharetli bir şekilde açıklardı. Fıkıh usulü, usulu'd-din ve diğer alanlarda faydalı kitaplar yazmıştır. Yaşadığı dönemde ilmi seviyesiyle ön plana çıkmış, önde gelen alimlerden birisi olmuştur. Mısır'da fakihlerden bir grup ona haset etmiş, felsefeyle uğraştığı için bir takım suçlamalarda bulunmuşlar, bunun neticesinde Seyfeddîn el-Âmidî Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Oradan Şam'a gitmiştir. (631/1233) senesinde vefat etmiştir¹⁷⁶.

Yaşadığı dönemin önde gelen alimlerinden birisi olan Seyfeddîn el-Âmidî'nin büyük bir alim olduğunu Subki'nin şu sözlerinden anlamamız mümkündür: "Muhakkak ki o, '*el-Vasît*'i ezbere biliyordu. O, ilim sahibi olanların en zekisiydi. Usul, ke-lam ve hilaf ilimlerini biliyordu."¹⁷⁷

İzz b. Abdüsselam, Âmidî'den fıkıh usulü ve diğer ilimleri ve usul ilmini öğrenmiştir¹⁷⁸. Hayatında derin izler bırakan ve ilim hayatında kendisine ışık olan hocası hakkında İzz b. Abdüsselam şunları söylemiştir:

"Ben ondan daha güzel ders anlatan birisini dinlemedim. Araştırma yöntemlerini, tartışma yöntemlerini Seyfeddîn Âmidî'den başkasından öğrenmedim. İslam'ı reddeden, insanların inançlarını şüpheye düşürecek birisi gelse, ondan başkası onunla

¹⁷⁵ Subkî, Cilt: 8, ss. 306-307; Vehîbî, ss. 102-103; Zühaylî, ss. 58-59.

¹⁷⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 306-307; Vehîbî, ss. 102-103; Zühaylî, ss. 58-59.

¹⁷⁷ Subkî, Cilt: 8, s. 307; Zühaylî, s. 59.

¹⁷⁸ Vehîbî, ss. 103; Zühaylî, s. 59.

münazara yapamaz ve başa çıkamazdı. Çünkü bu konudaki tüm kabiliyetler onda toplanmıştı.¹⁷⁹

4-Kasım b. Asâkir

Kasım b. Asâkir, Kâsım b. Ali b. Hasan b. Hibbetullah ismiyle anılır. O Hafız Ebu Muhammed b. Hafız Ebi'l-Kâsım b. Asakir Bahâeddin ismiyle de tanınır. (527/1133) senesinde Şam'da dünyaya geldi. Şam'da Ebu'l-Hasan es-Sülemi, Nasrullah el- Musaysî, Kâdî Ebu'l-Meâli Muhammed b. Yahya ve daha birçok alimden dersler aldı. Hadis ve İslam tarihinde devrinin önde gelen alimlerinden birisidir. Mısır'a gitmiş, orada hadis ve diğer derslerin müderrisliğini yapmış, insanlar orada onun ilminden faydalanmış, oradan tekrar Şam'a dönmüş ve (600/1204) yılında burada vefat etmiştir¹⁸⁰.

Yetmiş üç sene yaşayan bu zat, ömrünü emr-i bi'l ma'ruf nehyi ani'l-münkere adanmış, Şam ve Mısır'da bulunmuş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. İzz b. Abdüsselam, Kasım b. Asâkir'den hadis dersleri alarak onun ilminden faydalanmıştır¹⁸¹.

5-Berakât b. İbrâhîm b. Huşûî

Berakât b. İbrâhîm b. Huşûî, Berkât b. İbrâhîm b. Tâhir el-Huşûî ismiyle anılır. Yüksek ahlak sahibi ve alim bir zattır. Ölüm tarihi hakkında ihtilaf vardır. İbn Kesir (h. 597) yılında öldüğünü naklederken, Tağriberdi (h. 598) yılında vefat ettiğini nakletmiştir. Seksen dokuz yıl yaşadığı rivayet edilmiştir¹⁸².

İzz b. Abdüsselam, Berakât b. İbrâhîm b. Huşûî'nin derslerine katılmış, ondan çeşitli ilimler ve hadis dersleri almıştır¹⁸³.

¹⁷⁹ Vehîbî, s. 103; Zühaylî, s. 59.

¹⁸⁰ Vehîbî, ss. 103-104; Zühaylî, ss. 59-60.

¹⁸¹ Vehîbî, ss. 103-104; Zühaylî, ss. 59-60.

¹⁸² Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 60

¹⁸³ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 60

6-Abdullatîf el-Bağdâdî

Abdullatîf el-Bağdâdî, Abdullatîf b. İsmâîl b. Ebi Sad el-Sûfî Ebû'l-Hasan ismiyle anılır. İbn Şeyh'üş-Şüyûh olarak da bilinir. Lakabı, Ziyâeddin'dir. (523/1127) yılında dünyaya gelmiştir. Ebu'l-Berakât İsmâîl'den ve devrindeki diğer alimlerden hadis ve diğer ilimleri okudu. Kendisi, salih ve güvenilir bir insandı. Mısır'a yolculuk yaptı, oradan Kudüs'e gitti ve Şam'a geldi. Orada (596-1200) senesinde vefat etti¹⁸⁴.

İzz b. Abdüsselam, Abdullatîf el-Bağdâdî'den hadis dersleri almıştır¹⁸⁵.

7-Amr b. Tabarzed

Amr b. Tabarzed, Amr b. Muhammed b. Muammer b. Yahya b. Hassân ismiyle anılır. İbn Tabarzed diye de bilinir. Bağdatlıdır, (516/1120) yılında dünyaya gelmiştir. Ebi Ğalîb b. el-Bennâ ve Ebi'l-Kasım İbn Husayn'dan ve Bağdat'taki alimlerden hadis dersleri aldı. Hanbel b. Abdullah el-Mukebbir ile Şam'a yolculuk yaptı orada hadis alimlerinden hadis okudu. Sonra tekrar Bağdat'a döndü. Bağdat'ta (607/1211) senesinde vefat etti¹⁸⁶.

İzz b. Abdüsselam'ın önemli hocalarından birisi olan Amr b. Tabarzed yaşadığı dönemin önemli alimlerindedir. İzz b. Abdüsselam ondan hadis dersi almıştır¹⁸⁷.

8-Hanbel er-Rusâfî

Hanbel er-Rusâfî, Hanbel b. Abdullah b. el-Ferec b. Suâde Ebu Ali er-Rusâfî el-Hanbeli ismiyle anılır. Ömrünün ilk yıllarında çok fakir bir insanken sonradan zengin olmuştur. İmam Ahmed'in Müsned'ini İbn Husayn'dan dinledi. Sonra ondan rivayet etti. Bağdat'tan Erbil'e yolculuk yaptı ve Şam'a gitti. Müsned'den insanlara ders verdi, ondan Melik Muazzam İsa b. Adil Emevi Camiinde Müsned'i dinledi.

---

¹⁸⁴ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 61.

¹⁸⁵ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 61.

¹⁸⁶ Vehîbî, s. 105; Zühaylî, s. 61.

¹⁸⁷ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 61.

Oradan Bağdat'a döndü, (604/1208) yılında orada vefat etti. Onun varisleri olmadığı için, akrabaları malını Beytü'l-Mal'a verdiler¹⁸⁸.

İzz b. Abdüsselam, Hanbel er-Rusâfi'nin derslerine katılmış, ondan hadis dersleri almıştır¹⁸⁹.

b. Talebeleri

İzz b. Abdüsselam'ın yapmış olduğu görevlerden birisi de müderrislik görevidir¹⁹⁰. Onun yaşadığı dönemde müderrislik, resmi ve gayri resmi olarak iki şekilde yapılıyordu. Bunlardan gayri resmi olanı, bir mekana bağlı kalmaksızın yapılan müderrisliktir ki, müderris nerede olursa talebeler oraya gelip ders alırlardı. Diğer çeşidi ise resmi müderrislikti ki, bir mekana bağlı olarak yapılan müderrislikti. İzz b. Abdüsselam resmi ve gayri resmi müderrisliğin iki çeşidini yapmıştır¹⁹¹.

İzz b. Abdüsselam, Şam ve Mısır'da müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Hayatını ilim öğrenmeye ve öğretmeye adayan İzz b. Abdüsselam'ın çok sayıda talebesi olmuştur. Bunlar içerisinde yaşadığı dönemde iz bırakmış olan, Ebu Şâme el-Makdisî (v. 665/1267), İbrahim el-Firkâh (v. 690/1291), İbn Dakîk el-İd (v. 702/1303) gibi zatlar da bulunmaktadır¹⁹².

Kaynaklar İzz b. Abdüsselam'ın çok sayıda talebesi olduğunu rivayet etmişlerdir. Bunlardan önemlilerinin isimlerini zikredip, daha sonra bu talebelere en önemlilerinden bazıları hakkında kısa bilgi vereceğiz.

- 1- Nasıruddîn İbnu'l-Munîr el-İskenderânî (v. 610/1213)
- 2- Şerefeddin et-Tilmîsânî (v. 644/1246)
- 3- Ebu'l-Mekârim b. Müsdî (v. 663/1265)
- 4- İbnu'l Ömer el-Cezerî (v. 665/1257)
- 5- Taceddîn b. Bintü'l-Eizz (v. 665/1257)
- 6- Nasıruddîn b. et-Tabbâh (v. 669/1271)

¹⁸⁸ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 61-62.

¹⁸⁹ Vehîbî, s. 104; Zühaylî, s. 61-62.

¹⁹⁰ Tağriberdî, Cilt: 7, s. 208; Dâvûdî, Cilt: 1, ss. 316-317; Zühaylî, s. 80-81; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 3-4.

¹⁹¹ Zühaylî, ss. 79-80.

¹⁹² Vehîbî, ss. 107-112; Zühaylî, ss. 150-161.

- 7- Osman b. Abdulkerîm es-Sinhâcî (v. 674/1276)
- 8- Celaleddin ed-Deşnâvî (v. 677/1278)
- 9- Yahya b. Abdulazîz el-Cezzâr (v. 679/1280)
- 10- Ebu Abdullah b. Numan et-Tilmîsânî (v. 683/1284)
- 11- Şihabeddîn el-Karâfi (v. 684/1285)
- 12- İbrahim b. Abdulazîz b. Abdusselâm (v. 686/1287)
- 13-Ömer b. Mekkî b. Mürehhil (v. 691/1292)
- 14- Ebu Ahmed b. Zeytûn (v. 691/1292)
- 15- Ebu Ahmed b. Zeytûn (v. 691/1292)
- 16- İbnu'l-Kammâz el-Endelüsî (v. 693/1294)
- 17- Ebu'l-Abbas en-Nablusî (v. 694/1295)
- 18- Zeyneddin İbnu'l-Munîr (v. 695/1296)
- 19- Abdullatif b. Abdulazîz b. Abdusselâm (v. 695/1296)
- 20- Takiyyeddîn b. Bintü'l-Eiz (v. 695/1296)
- 21- Ahmed b. Muhsin b. Necmeddîn el-Ensârî (v. 699/1300)
- 22- Ahmed b. Ahmed el-İşbîlî (v. 699/1300)
- 23- Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî (v. 705/1306)
- 24- Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bâcî (v. 714/1314)
- 25- Muhammed b. Süleyman ez-Zevâvî (v. 717/1317)
- 26- Ömer b. Ahmed es-Süveydâvî (v. 726/1326)
- 27- Mansur b. Ahmed b. Abdulhak el-Malikî (v. 731/1331)
- 28- Şerefeddin el-Bârızî (v. 738/1338)
- 29- İbnu'l-Hatîb el-Hakkarî (v. 767/1366)¹⁹³

İzz b. Abdüsselam'ın yetiştirmiş olduğu talebelerinden bazıları hakkında kısaca bilgi verelim:

1-Şeyhu'l-İslam İbn Dakîk el-İd

İbn Dakîk el-İd, Muhammed b. Ali b. Vehib b. Mut'i el-Kuşeyrî el-Mısırî Ebu'l-Feth Takuyyiddîn ismiyle anılır. İbn Dakîk el-İd olarak bilinir. Kendisi, kadılık

---

¹⁹³ Subkî, Cilt: 8, ss. 209-210; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 310; Vehîbî, ss. 107-112; Zühaylî, ss. 150-161.

yapmıştır, ayrıca fakih, edip ve şairdir. Şabân ayının yirmi beşinde (625/1226) senesinde doğmuştur¹⁹⁴.

İbn Dakîk el-Îd aslen Mısır Manfelût'dandır. Babası oradan Kavs'a gitmiştir. Kavs'ta büyümüş, Şam, İskenderiye ve Kahire'de öğrenim görmüştür. Maliki mezhebinde fakih olmuştur. Sonra Şafiî mezhebine geçmiş, Şafiî mezhebini öğrenmiş ve bu mezhebe göre fetva vermiş, kitap yazmıştır. Dinin usulü, fıkıh usulü, nahiv, lugat ve hadis alanlarında hükümler koymuştur. Mısır'da kadılık görevinde bulunmuş, Kahire'de (702/1303) senesinde vefat etmiştir¹⁹⁵.

Subki'nin kaydettiğine göre, İbn Dakîk el-Îd yaşadığı dönemde ilmiyle ön plana çıkmış, bütün ilimlerin kendisinde bulunduğu büyük bir zat olarak tanınmıştır. Yine kaynakların haber verdiğiğine göre çok sayıda eseri bulunmakta olan bu zat İzz b. Abdüsselam'dan çeşitli ilimleri ve özellikle de Usul öğrenmiştir¹⁹⁶.

2-Şihâbeddîn Ebu'ş-Şâme

Şihâbeddîn Ebu'ş-Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim b. Osman Ebu'l-Kasım Şihâdeddîn el-Makdisî ismiyle anılır. Ebu'ş-Şâme olarak tanınır. Şam'da (596/1198) veya (599/1201) yılında doğmuştur¹⁹⁷.

Ebu'ş-Şâme, aslen Kudus'lü olmakla birlikte Şam'da doğmuş ve orada büyümüştür. Rivayet ilmini alim es-Sehâvî'den okudu, İzz b. Abdüsselam'dan da fıkıh dersleri aldı. Yaşadığı devirdeki büyük ilim adamlarından birisi olan Ebu'ş-Şâme'nin çok sayıda kitabı vardır. İlim için yolculuklar yapmış, fıkıh alanında uzmanlaşmış, bu alanda ders ve fetva vermiştir. Hadis, Kırâat ve dil ilimlerinde ve daha birçok ilimde uzmanlaşmıştır. İsnevî, onun ilimde rüsh sahibi birisi olduğunu söylemiştir. Ebu'ş-Şâme el-Makdisî (v. 665/1267) senesinde vefat etmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Subkî, Cilt: 9, ss. 207; Vehîbî, s. 107; Zühaylî, s. 152.

¹⁹⁵ Subkî, Cilt: 9, ss. 207-208-209-210; Vehîbî, s. 107; Zühaylî, ss. 152-153.

¹⁹⁶ Subkî, Cilt: 9, ss. 207-208-209-210; Vehîbî, s. 107; Zühaylî, ss. 152-153.

¹⁹⁷ Vehîbî, s. 110; Zühaylî, s. 156.

¹⁹⁸ Vehîbî, s. 110; Zühaylî, s. 156.

3-Abdullatif b. Abdulazîz b. Abdusselâm

Abdullatif b. Abdulazîz b. Abdusselâm, İzz b. Abdüsselam'ın oğludur. (628/1229) senesinde dünyaya gelmiştir. İbnu'l-Lettiyyi'den hadis dinlemiş, fıkıhı da babasından öğrenmiştir. Fıkıh ve usulle uğraşmış, fakih olmuştur. Hayatını ilme adanmış, babasının izinden gitmiştir. Kahire'de (695/1296) senesinde vefat etmiştir¹⁹⁹.

4-İbrahim b. Abdulazîz b. Abdusselâm

İbrahim b. Abdulazîz b. Abdusselâm da, İzz b. Abdüsselam'ın oğlu ve yetiştirmiş olduğu talebelerden birisidir. (611/1212) yılında dünyaya gelmiştir. Babasından dersler almıştır. Şam'da meşhur olan Ukaybe Camii'nde hatiplik görevi yapmıştır. Kısa elbiseler giyinir, hutbe verirken ağlardı, dili güzel, kafiyeli bir şekilde kullanır, etkileyici vaazlar verirdi. (686/1287) yılında vefat etmiştir²⁰⁰.

5-Tâcuddîn el-Firkâh

Tâcuddîn el-Firkâh, Abdurrahman b. İbrahim b. Seba'b. Ziyâ el-Fezârî ismiyle anılır. Lakabı Tâcuddîn'dir. Künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Firkâh diye bilinir. Rebûlevvel ayında (624/1225) senesinde doğmuştur²⁰¹.

Tâcuddîn el-Firkâh aslen Mısırlı'dır, Şam'da ikamet etmiştir. İzz b. Abdüsselam'dan fıkıh dersi almıştır, Şafîî fakihlerindedir. Kendisi Usul alimi, edip, şair, müfessir, muhaddistir, Şam ehlinin fakihî ve icihad makamına ulaşmış İslam alimlerinden birisidir. Yaşadığı dönemin önde gelen İslam alimlerinden birisi olan Tâcuddîn el-Firkâh güzel ahlak sahibi, zarif konuşan, vaktinin çoğunu ilme ayıran, insanları seven ve onlar tarafından sevilen bir zat idi. Üstün şahsiyetli bu zat (690/1291) yılında vefat etmiştir²⁰².

---

¹⁹⁹ Vehîbî, s. 109; Zühaylî, s. 152.

²⁰⁰ Zühaylî, s. 156.

²⁰¹ Vehîbî, s. 111; Zühaylî, s. 157.

²⁰² Vehîbî, s. 111; Zühaylî, s. 157.

İzz b. Abdüsselam'ın, yukarıda isimlerini verdiğimiz ve vermediğimiz çok sayıda talebesi olmuştur. Bu talebelerden bir çoğu yaşadığı devrin önde gelen alimlerinden olmuştur.

II. ESERLERİ

Yaşadığı dönemin önde gelen alimlerinden birisi olan İzz b. Abdüsselam, hayatını ilme adanmış ender şahsiyetlerden birisidir. Fakir bir ailenin çocuğu olduğu için hayatının çocukluk yılları fakirlikle geçen İzz b. Abdüsselam, Emevi Camii'nde yaşadığı olayda baygınlığı esnasında, “Ey İbn Abdüsselam! İlimi mi yoksa ameli mi istersin?” sorusu üzerine ilmi istemiş, ondan sonra İzz b. Abdüsselam'ın, ilim yolculuğu başlamış ve sonraki hayatı ilim öğrenmek ve öğretmek istikametinde şekillenmiştir²⁰³.

İlim yolculuğuna başlayan İzz b. Abdüsselam yoğun bir talebelik dönemi geçirmiş, ilim öğrenmek için Şam, Bağdat ve Mısır arasında yolculuklar yapmış, devrin büyük alimlerinden olan zatlardan şer'i ilimleri tahsil etmiştir²⁰⁴. Elde etmiş olduğu ilmi seviyeyle ictihad makamına yükselen, döneminde Sultanü'l-Ulema diye şöhret bulan İzz b. Abdüsselam çevresinin büyük ilgisine mazhar olmuş²⁰⁵, kadılık, müftülük, hatiplik, müderrislik gibi vazifelerde bulunmuş, çok sayıda talebe yetiştirmiş ve önemli eserler kaleme almıştır.

Bu bölümde İzz b. Abdüsselam'ın eserlerini başlıklar şeklinde verecek, eserlerini tanımak amacı ile bazıları hakkında da kısa bilgi vermekle yetineceğiz. Bu büyük şahsiyetin eserlerini verirken tabakat kitaplarından ve onun hayatını müstakil bir şekilde ele alıp anlatan eserlerden faydalanma yoluna giderek doğru bilgilere ulaşmayı hedefledik, dipnotlarda eserin ismini nereden aldığımızıza değinerek vermeye çalıştık.

²⁰³ Subkî, Cilt: 8, ss. 212-213; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 321; Vehîbî, s. 50; Zühaylî, s. 46-47.

²⁰⁴ Vehîbî, ss. 47-48-49-50; Zühaylî, ss. 50-51-81.

²⁰⁵ Subkî, Cilt: 8, s. 209; Merağî, Cilt:2, s. 73; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 315; Vehîbî, s. 47; Zühaylî, s. 41; İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 2.

A.Tefsir Eserleri

- 1-Muhtasaru Tefsîri “en-Nuket ve'l-Uyûn lil-Mâverdi”
- 2-Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm
- 3-el-İşâratü ile'l-Îcâz fî Ba'dı Envâi'l-Mecâz
- 4-Emâlî İzzeddîn b. Abdüsselam
- 5-el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân²⁰⁶

B-Hadis ve Siyer Eserleri

- 1-Şerhu Hadîsu “La Dırar velâ Dırâr”
- 2-Şerhu Hadîs “Ümmü Zer”
- 3-Muhtasaru Sahîhi Müslim
- 4-Bidâyetü's-Sûl fî Tafdîli'r-Rasûl
- 5-Kıssatü Vefâti'n-Nebî
- 6-Terğîbu Ehli'l-İslâm fî Sukne's-Şâm
- 7-Meclisu Zemmi'l-Haşîşe²⁰⁷

C-Kelam Eserleri

- 1-Risale fî İlmi't-Tevhîd
- 2-el-Mülha fî'l-İ'tikâd
- 3-el-Fark Beyne'l-İslâm ve'l-İman
- 4-Nubzetü Müfîdetün fî'r-Reddi Ale'l-Kâili Bi-Halki'l-Kur'ân
- 5-Vasiyyetu's-Şeyh İzzeddîn
- 6-Ehvâlu'n-Nâsi Yevme'l-Kıyâmeti ve Zikru'l-Hâsirîne Minhum²⁰⁸.

²⁰⁶ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 115; Zühaylî, ss. 136-137.

²⁰⁷ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 115; Zühaylî, ss. 136-137, Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 115; Zühaylî, ss. 138-139.

²⁰⁸ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 115; Zühaylî, ss. 140-141.

D-Fıkıh Eserleri

- 1-el-Ğâye fî İhtisâri'n-Nihâye
- 2-el-Cem'u Beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye
- 3-Ahkâmu'l-Cihâd ve Fadlühü
- 4-Makâsıdu's-Salât
- 5-Makâsıdu's-Savm
- 6-Menâsikü'l-Hac
- 7-Salâtü'r-Reğâib
- 8-el-Fetâvâ'l-Mevsılıyye
- 9-el-Fetâvâ'l-Mısriyye²⁰⁹

E-Fıkıh Usulü Eserleri

- 1-Kavâidu'l-Ahkâm Fi Mesâlihi'l-Enâm
- 2-el-Kavâidu's-Suğrâ
- 3-el-İmâm Fî Beyân Edilleti'l-Ahkâm
- 4-Şerhu "El-Müntehî's-Suali ve'l-Emeli Fî İlmî'l-Usûli ve'l-Cedel"²¹⁰

F-Tasavvuf ve Ahlak Eserleri

- 1-Şeceratu'l-Maârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâl ve'l-A'mâl
- 2-Muhtasaru Riâye el-Muhâsibî
- 3-Mesâilu't-Tarîkat Fî İlmi'l-Hakîka
- 4-Risâle Fî'l-Kutub ve'l-Ebdâl ve'l-Erbaîn
- 5-Fevâidu'l-Belvâ ve'l-Mihan
- 6-Nihâyetü'r-Rağbe Fî Edebi's-Suhbe²¹¹

---

²⁰⁹ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 116; Zühaylî, ss. 141-142-143-144.

²¹⁰ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, s. 116; Zühaylî, ss. 145-146.

²¹¹ Subkî, Cilt: 8, ss. 247-248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320; Vehîbî, ss. 116-117; Zühaylî, ss. 147-148-149.

G-Kendisine Nispet Edilen Eserler

- 1-Keşfu'l-İşkâlât An Ba'di'l-Âyât
- 2-el-Meâd Fî Mevârîsi'l-İbâd
- 3-Ferâidu'l-Fevâid ve Teâridu'l-Kavleyn li-Mücdehidi Vahid
- 4-Hallu'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Kunûz
- 5-Keşfu'l-Esrâr An Hikemi't-Tuyûr ve'l-Ezhâr
- 6-Selâsete ve Selâsûne Aşran Fî Medhi'l-Kâ'be
- 7-el-Ucûbetu'l-Kâtia li-Huceci'l-Husûmi li'l-Esileti'l-Vakiati fî Kullî'l-Ulum²¹²

İzz b. Abdüsselam'ın eserlerini tanımak amacıyla bazıları hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun bulduk.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm

İzz b. Abdüsselam yazmış olduğu bu tefsir tam bir tefsirdir. Tefsirine istiaze ve besmele ile başlamış, sonra Kur'an'ı-Kerim'i sûre sûre Fatiha'dan Nas'a kadar tefsir etmiştir. Nahve ve iraba bağlı kalarak açık ve anlaşılır bir tefsir yazmıştır. Bu tefsir, Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa bölümünde (dn.: 115), Kılıç Ali Paşa bölümünde (dn.: 43) kayıtlıdır. Katar Kütüphanesinde, sadece ikinci cildi mevcuttur. (55/723) numarayla kayıtlı olan bu eserin ikinci cildi, Meryem sûresinden Nas sûresine kadar olan kısmı içermektedir²¹³. Suudi Arabistan Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Usûlüddin bölümünde bu tefsirin Fatiha Sûresinden Tevbe Sûresine kadarki bölümü Yusuf Muhammed eş-Şâmisî tarafından 1998'de doktora tezi olarak; Yunus Sûresinden Kehf Sûresine kadarki bölümünü ise yine aynı üniversitede Abdullah b. Sâlim tarafından 2000'de master tezi olarak tahkik edilmiştir²¹⁴.

---

²¹² Zühaylî, ss. 139- 140.

²¹³ Vehîbî, s. 118; Zühaylî, s. 136.

²¹⁴ Abdulmuttalip Arpa, "İzzuddin b. Abdüsselam ve Kur'an Çalışmaları", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2010, s. 23.

Muhtasarı Tefsîri “en-Nuket ve’l-Uyûn lil-Mâverdi”

İzz b. Abdüsselam’a ait olan diğeri tefsir *Muhtasarı Tefsîri “en-Nuket ve’l-Uyûn lil-Mâverdi”* dir. Bu tefsir, Maverdi’nin tefsirinin muhtasarıdır. Abdullah İbrahim el-Vehîbî bu tefsir üzerinde doktora yapmıştır²¹⁵. Ayrıca bu eser (1996) yılında Dâru İbn Hazm tarafından üç cilt olarak Beyrut’ta basılmıştır²¹⁶.

Emâlî İzzeddîn b. Abdüsselam

İzz b. Abdüsselam bu eserinde Kur’an-ı Kerim’in hepsini değil, bazı ayetlerini tefsir etmiştir. Yine bu eserde bazı hadisleri şerh etmiş ve bazı fıkhi meseleleri tartışmıştır. Bu eser Britanya kütüphanesinde 7713 rakamıyla kayıtlı olup, kitabın ismi “*Mesâilu ve Ecvibetu Fî Ulumi Muteaddide Mine’l-Kur’an ve’l-Hadis ve’l-Fıkıh*” olarak geçmektedir. Yine Britanya kütüphanesinde bir nüshası daha 9691 numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Diğeri bir nüsha Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de, tefsir bölümünde 77 numarasıyla kayıtlıdır. Başka bir nüsha da İstanbul Çemberli Kütüphanesinde “*Emâlî İzzeddîn b. Abdüsselam Ala’l-Kur’an’il-Azım*” ismiyle 44 numarasıyla kayıtlıdır²¹⁷.

Risale fî İlmi’t-Tevhîd

İzz b. Abdüsselam’ın bu kitabı küçük bir risaledir. Bu risale Allah’ın zatından, sıfatlarından ve fiillerinden bahseder. İzz b. Abdüsselam’ın bu eserinin nüshaları dünya kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu nüshalardan bir tanesi Berlin kütüphanesinde 2426 numarada kayıtlıdır. *Risale Fî İlmi’t-Tevhîd*’in diğeri bir nüshası da Şam’da Zahiriye kütüphanesinde 5207 numarada kayıtlıdır²¹⁸.

---

²¹⁵ Zühaylî, s. 136.

²¹⁶ Arpa, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 23.

²¹⁷ Vehîbî, ss. 119-120; Zühaylî, ss. 137-138.

²¹⁸ Vehîbî, s. 130; Zühaylî, s. 140.

el-Fark Beyne'l-İslâm ve'l-İman

İzz b. Abdüsselam'ın bu eseri de küçük hacimli bir risaledir. Bu risalede sorulan sorulara verilen cevaplar vardır. İzz b. Abdüsselam bu eserde iman konusunu ele almış, iman artar mı azalır mı gibi her zaman tartışılan kelami konuları işlemiştir. Bu risaledeki görüşler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a ve Cumhur'a göre yazılmıştır. Bu eserin nüshaları çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye ilmi kelam bölümünde (dn.: 601), Kayravân Kütüphanesinde (dn.: 184), (İspanya) Eskoryal Kütüphanesinde (dn.: 2/1536)²¹⁹.

Muhtasaru Sahîhu Müslim

İzz b. Abdüsselam'ın bu eseri hadis şerhiyle ilgili bir eserdir. Subki ve Davûdî bu eseri, İzz b. Abdüsselam'ın eserleri içerisinde zikretmiştir²²⁰. Ancak Vehîbî, bu eserin İzz b. Abdüsselam'ın, Şerhu Hadîs “Ümmü Zer” adlı eserine benzediğinden dolayı onun eseri olmayabileceğinden bahsederek “Doğrusunu Allah bilir.” demektedir²²¹.

Kavâidu'l-Ahkâm Fi Mesâlihi'l-Enâm

İzz b. Abdüsselam'ın bu eseri fıkıh usulüyle ilgilidir. Bu eser maslahat ve mefasit kavramları (ibadetlerin yararlarını açıklayarak insanların bunları yerine getirmelerini sağlamak, günahların zararlarını açıklayarak onlardan sakındırmak) üzerinde durur. Şer'i hükümleri açıklar. İzz b. Abdüsselam'ın bu eseri yazmasının nedeni, insanlara doğru, iyi ve güzel olan şeyleri öğretip onları yapmaya teşvik etmek, yanlış ve çirkin şeyleri de insanların görmesini sağlayıp, onlardan insanları uzaklaştırmaktır. Eser *Kavâidu'l-Kübrâ* ismiyle de bilinir. İzz b. Abdüsselam'ın yazmış olduğu önemli eserlerden birisidir. İzz b. Abdüsselam'ın ilminin ne kadar yüce bir makama ulaştığına şahitlik eden, bu eser Kahire'de iki cilt halinde, üç kez basılmıştır.

²¹⁹ Vehîbî, s. 132; Zühaylî, s. 140.

²²⁰ Subkî, Cilt: 8, s. 248; Dâvûdî, Cilt: 1, s. 320.

²²¹ Vehîbî, s. 130; Zühaylî, s. 138.

Bunlar: el-Mektebetü'l-Hüseyniyye (h. 1353); el-Mektebetü't-Ticâriyye ve Dâru'ş-Şark (1388/1968)²²².

Ahkâmu'l-Cihâd ve Fadlihi

İzz b. Abdüsselam bu eserinde cihad ve cihadın faziletlerinden bahsetmiştir. Sekiz yapraktan oluşan küçük ama önemli bir risaledir. Vehîbî'de bu risalenin 13.5 X 18.5 ebatında, sayfası 17 satır ve 53 yapraktan oluştuğunu söylemiştir. Bu risale Berlin kütüphanesinde 4088 numarayla kayıtlıdır²²³.

Makâsıdu's-Salât

Bu eser de az hacimlidir. Bu risalede namazın faziletlerinden, şerefinden, yüceliğinden bahsedilmiş ve namazın Allah'a imandan sonra ibadetlerin en faziletlisi olduğu belirtilmiştir. Berlin kütüphanesinde 1178 numarasıyla kayıtlıdır. Diğer bir nüsha (İspanya) Eskoryal kütüphanesinde 679 rakamıyla ve diğeri de 1178 numarasıyla kayıtlıdır. Diğer bir nüsha Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de, 2/26/366 numaralarında kayıtlıdır. Diğer bir nüsha da Süleymaniye Kütüphanesinde Şehit Ali Paşa bölümünde 1372 numarasıyla kayıtlıdır²²⁴.

III. TEFSİRİNİN TANITIMI ve KAYNAKLARI

A. TANITIMI

1. Tefsir Hakkında Genel Bilgiler

Metodunu incelediğimiz bu tefsirin yazması bazı kütüpanelerde tek cilt, bazısında ise iki cilt olarak bulunmakta olup²²⁵, çalışmamızı yaptığımız matbu nüsha ise iki ciltten oluşmaktadır²²⁶. Tefsirin orijinal adı *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'dir*²²⁷, (تفسير القرآن العظيم) fakat bu tefsir İzz b. Abdüsselam'a nisbetle, *Tefsîru*

²²² Vehîbî, ss. 133-134; Zühaylî, s. 145.

²²³ Vehîbî, s. 149; Zühaylî, s. 146.

²²⁴ Vehîbî, s. 145-146; Zühaylî, s. 146.

²²⁵ Vehîbî, s. 118, 119.

²²⁶ İzz bin Abdüsselam, Tefsîru İzz Bin Abdüsselam.

²²⁷ Vehîbî, s. 118; Zühaylî, s. 136.

İzz b. Abdüsselam (تفسير العزبن عبدالسلام) olarak da bilinir²²⁸. Metodunu incelediğimiz tefsirin elimizdeki nüshasında, tefsirin ismi Tefsîru İzz b. Abdüsselam olarak geçmektedir. Tefsir genellikle *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* ismiyle tanındığından bu ismi kullanmayı daha uygun bulduk.

Tefsirin yazması üç nüsha halinde şu kütüphanelerde şu numaralarda bulunmaktadır. Birinci nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa bölümünde (dn.: 115) kayıtlıdır, küçük bir ciltten oluşan bu nüshada Kur'an-ı Kerim'in tamamı tefsir edilmiştir. 363 sayfadan oluşmaktadır ve satır sayısı 19, satırlardaki kelime sayısı 11, sayfa boyutu 14x19 dur. İkinci nüsha da Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa bölümünde (dn.: 43) kayıtlıdır. Orta hacimde bir ciltten oluşan eser, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* ismiyle kayıtlıdır. Bu nüshada Kur'an sûrelerinin hepsinin tefsiri yapılmıştır ve 286 sayfadan oluşmaktadır. Hattı güzel bir yazıyla yazılmıştır ve ferâğ kaydı h. 881'dir. Üçüncü nüsha Katar kütüphanesinde (dn.: 55/723) kayıtlıdır. Bu eserin sadece ikinci cildi vardır. Meryem sûresinin başından başlamakta ve Nas sûresinin tefsiriyle son bulmaktadır. İkinci cildi bulunan bu tefsir 248 sahifeden oluşmakta, sayfa boyutu 15x21'dir. Sayfadaki satır sayısı 17, satırdaki kelime sayısı ise 12 dir²²⁹.

Metodunu incelediğimiz İzz b. Abdüsselam'ın tefsirini, Ahmed Fethi Abdurrahman tahkik etmiştir. (2008) yılında Lübnan'da Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye maatbaasında iki cilt olarak basılmış olan eser 832 sahifeden oluşmaktadır. Biz çalışmamızda bu baskıyı esas aldık.

Rivâyet tefsir türünün güzel örneklerinden biri olan İzz b. Abdüsselam'ın tefsiri, sûre ve ayetlerin sırayla incelendiği bir tefsirdir. Tefsirin özelliklerini şöylece maddeleyebiliriz:

1. Müfessirimiz sûreleri ve ayetleri Kur'an-ı Kerim'deki tertibe göre ele almış ve 114 sûrenin tamamını ayetleri bazen tam, bazen de bölerek tefsir etmiştir.

2. Ayetleri tefsir ederken bazılarını benzer ayetler daha önceden geçtiği için yeniden tefsir etme ihtiyacı duymamıştır. Bazen atıf yoluyla, bazen de hiçbir rivayet ve yorum belirtmeyerek tefsir etmediği ayetler de bulunmaktadır.

---

²²⁸ Vehîbî, s. 119.

²²⁹ Vehîbî, s. 118, 119.

3. Ayetleri tefsir ederken önem sırasına göre, eğer varsa başka bir ayetle ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözüyle, daha sonra sahabe kavliyle, sonra tabiînden olan zatların görüşleriyle ve diğer alimlerden gelen nakillere göre tefsir etmektedir. Müfessirimiz, sıraladığı görüşler arasında yer yer kendi fikirlerini de belirtmiştir.

4. Naklettiği görüşlerin kime ait olduğunu belirtmeye dikkat etmiştir. Bazen de kime ait olduğunu belirtmeden, birbirinden farklı görüşleri peşpeşe sıralamıştır.

5. Rivâyetlerde senedleri hafzedip râvî zincirinin ilk veya son halkasını zikretmiştir.

6. Kendinden önce gelen müfessirlerden çokça yararlanmış, fakat bunların ayıp ve kusurlarını araştırmayarak sadece görüşlerini vermiştir.

7. Ayetlerin tefsirinde lugavî tahliller üzerinde çok az durmuştur.

8. Sûrelerin tefsirini yapmadan önce sûre hakkında bilgi vermeden doğrudan tefsire geçmiştir. Kitabın muhakkiki sûrelere dipnot ekleyerek, sûrelerin sebab-i nüzûlu, Mekkî-Medenî gibi bilgileri sunarak, onlara kısa mukaddime yazmıştır.

9. Sahabe, tabiîn ve müctehid imamlardan çeşitli fikhi meseleleri naklederek zaman zaman onları izah etmeye özen göstermiştir. Kendisi Şafii mezhebine mensup olduğu halde, daha çok Hanefi ve Şafii mezhebinin görüşlerini, bazen de diğer mezheb imamlarının görüşlerini, aralarında ayırım yapmadan birlikte vererek mezheb taassubundan uzak durmuştur.

10. Bazı ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için yer yer şiirden istifade etmiştir.

11. Bazı kelâmî ve özellikle de fikhi meseleler üzerinde durmuş ve gerekli izahları, bazen ayrıntılı bir şekilde, bazen de ayrıntıya girmeden kısa açıklamalarla zikretmiştir.

12. Tefsirinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine ait bilgileri vermekle birlikte, kimi zaman da kadîm ümmetlerle ilgili İsrâiliyyât kaynaklı bilgilere yer vermiştir.

13. Ayetlerin kastının daha iyi anlaşılabilmesi için az da olsa kırâatlerden örnekler vermiş, yer yer ayetlerin farklı okunuşlarını vermekle yetinmiş, bazen de ayetlerin okunuşuna göre aldığı manayı vererek tefsir etmiştir.

14. Ayetleri tefsir ederken çok sayıda görüş bildirmiş, bazen görüşlerin kime ait olduğunu belirtmiş, bazen de belirtmeyerek farklı görüşleri peşpeşe sıralamış ve bunlar arasında herhangi bir görüşü tercih etmemiştir.

15. Ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için hadislerden örnekler vererek ayetleri tefsir etmiş, çoğu zaman ilk rivayet edeni verirken, bazen de vermeden direkt hadisi vermiş ve verdiği hadislerin kuvvetlilik derecesini belirtmemiştir.

16. Eser, kolay, akıcı ve anlaşılır bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Müfessir daha çok kelime anlamları üzerinde durmuş, ayetleri tefsir ederken usandıracak kadar uzun yorumlardan sakınmış, anlamı ihlal edecek ve bozacak ihtisarlara sahip bir üslup kullanmamıştır.

2. Mukaddimenin İncelenmesi

Bilindiği gibi mukaddimeler, ele alınan eserin girişi mâhiyetinde olup, genellikle müelliflerin eserlerinde takip ettikleri yöntemi ihtiva eden bölümlerdir. Bu bölümde takip edilen klasik yöntem kısaca şöyledir: Yazar besmeleyle başlayıp, hamdele ve salveyle devam eder. Ardından hem kendi ismini hem de eserin ismini belirtir. Kitabı niçin yazdığından bahsederek eserde takip ettiği metodu anlatır. Bununla birlikte kitabı yazdığı alan ile ilgili usul bilgilerine yer verir.

Müfessirimizin çalışmamıza konu olan tefsirinin mukaddimesine bakacak olursak, yukarıda söylediğimiz özellikleri onun tefsirinin mukaddimesinde görmemiz mümkün değildir. Mukaddime tefsirin muhakkiki Ahmed Fethi Abdurrahman tarafından “Mukaddimenin Tahkiki” başlığı altında hazırlanmıştır. Mukaddime hamdeleyle şöyle başlamaktadır: “Hamd alemlerin Rabbi olan Allah’a olsun. Bizi Kur’an dili ile şereflendirdi. Onu bizim için bir hidayet ve rahmet ve müminler için bir müjdeleme kıldı. O, dosdoğru yoldur, apaçık bir nurdur ve din gününde ehli için şefaattir.”²³⁰

Mukaddime hamdeleden sonra salve ile devam etmektedir. Rasulullah (s.a.v.)’e, âline, muhacir ve ensara salâtu selam getirildikten sonra, muhacir ve ensarın Allah’ın Kerim Kitabını korudukları ve Şerefli olan Nebi (s.a.v.)’nin sünnetini muhafaza ettikleri belirtilmekte onlara ve müslümanlara duada bulunulmaktadır²³¹.

Muhakkikimiz Ahmed Fethi Abdurrahman, İzz b. Abdüsselam’ın tefsirini tahkik etmesinin nedenini şöyle anlatmaktadır: “Alimlerin önde gelenlerinden olan Sultanu’l-Ulema İzz b. Abdüsselam’ın bu kitabını ilim ehli için hazırladık. Ehemmi-

²³⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 3.

²³¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 3.

yetinden dolayı ilim için biyografisini yazdık.” Daha sonra muhakkikimiz, İzz b. Abdüsselam’ın doğumu ve nesebi, ilim yolunda yaptığı yolculukları ve almış olduğu vazifeleri kısaca anlattıktan sonra yazmış olduğu eserlerin sadece isimlerini vermekte ve çok kısa bir şekilde İzz b. Abdüsselam’ın çalışmamıza konu olan tefsirini tanıtarak, “Bu kitabın yazarı İzz b. Abdüsselam’dır, o, kitabında Kur’an-ı Kerim’in ayetlerini öz kısa bir şekilde tefsir eder.” diyerek devam etmektedir.²³².

Muhakkik, daha sonra Kur’an-ı Kerim’in tanımını yapmakta ve Kur’an’ı tefsir etmek için bir müfessirin hangi ilim dallarını bilmesi gerektiği hakkında on iki başlık halinde genişçe bilgi vermektedir²³³. Bunları şöyle sıralamıştır: 1. Lugat 2. Nahiv 3. Sarf 4. İştikak 5. Meânî, Beyan ve-Bedî’ ilimleri 6. Kırâat 7. Usûlü’-d-Din 8. Fıkıh usulü 9. Fıkıh 10. Sebeb-i Nüzul 11. Nâsîh ve Mensûh 12. Hadis ve Sünen ilimleri²³⁴.

Muhakkik daha sonra “Tefsirin Kısımları” ana başlığı altında, iki alt başlıkla Kur’an’ın nasıl tefsir edildiğinin yöntemini 1. et-Tefsîr bi’l-Me’sûr (التفسير بالمأثور) 2. et-Tefsir bi’r-Re’yi (التفسير بالرأي) alt başlıkları altında anlatmaktadır. Birinci yöntemin Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri, Kur’an’ın sünnetle tefsiri, Kur’an’ın sahabenin ve tabiînin sözleriyle tefsir yöntemi olduğunu söylemektedir. “Bu tefsir çeşidine İbn Cerir’in tefsiri örnektir.” diyerek bu tür hakkında açıklamalar yapmaktadır. İkinci yöntemin ise alimlerin icthadlarıyla yapılan tefsir olduğunu söyleyip bu yöntemin nasıl olduğunu belirterek açıklamalarda bulunmaktadır²³⁵.

Muhakkik, mukaddimenin tahkikinde “Kırâatu’l-Kur’an” başlığı altında kırâat hakkında genel bilgiler vermekte ve kırâatlerdeki farklılıkların nedenlerini açıkladıktan sonra “Kur’an-ı Kerim’in Arap Diline Tesiri” başlığı altında Kur’an dilinin arap diline yaptığı etkiyi anlatmaktadır²³⁶.

Muhakkik daha sonra “Tahkiku’l-Kitâb” başlığı altında, şu altı maddede kitabın tahkikini nasıl yaptığını belirtmektedir:

1. Nasların tamamının tesbiti iyi bir şekilde yapıldı.
2. Kitapta hadislerin az ve nadir olanları tahriç edildi.

²³² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 3-4.

²³³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 3-4.

²³⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 5, 6, 7, 8.

²³⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 9, 10, 11.

²³⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 13, 14.

3. Sûrenin bazı hedefleri ve sûrenin genel kastını anlamak için her sûrenin öncesine mukaddime koyuldu.

4. Bazı özel isimler tercüme edildi.

5. Tefsir okuyucusunun bilmesi gereken bazı bilgiler tefsirin mukaddimesinde açıklandı.

6. İzz b. Abdüsselam'ın hal tercümesi verildi²³⁷.

Muhakkik daha sonra başlamış olduğu bu işte Allah'ın kendisini başarılı kılmamasını niyaz edip Bakara 286. ayetle dua ederek mukaddimeyi sonlandırmaktadır.

B. KAYNAKLARI

İlimde ilerleme ancak öncekilerin yapmış oldukları çalışmalarını bilmekle ve onların üzerlerine yeni şeyler eklemekle olur. Bir bilim adamının çalışma yaptığı sahada ilerleyebilmesi ve yeni şeyler keşfedip ortaya koyabilmesi için o alanda kendinden önce gelen alimlerin neleri yaptıklarını bilmesi ve buna vakıf olması gerekmektedir, onlardan istifade etmesi hem tabii hem de zarûridir. Ancak ilim adamı bu şekilde ilerleyebilir ve özgün eserler ortaya koyabilir. Hatta yararlandığı kaynaklar ne kadar çok, sağlam ve değerli olursa yapılan çalışma o kadar kıymet kazanır. Bu arada seleflerinin çalışmalarından istifade eden ilim adamının istifade ettiği kaynakları belirtmesi de bilimsel ahlakın bir gereğidir. Müellifimiz İzz b. Abdüsselam'ın eserinin tefsir alanındaki yerini ve bilimsel değerini ortaya koyabilmemiz için onun kaynakları hakkında bilgi vermenin gerekli olduğunu düşündük.

İzz b. Abdüsselam, eserinde sadece şahıs isimlerini zikrederek kaynak göstermiştir. Şahısların adlarını verirken tam künyeleriyle birlikte değil, isimlerin sadece meşhur kısımlarını vermiştir. Kişilerin bazen künyelerini, bazen nisbelerini, bazen de neseblerini zikretmiştir. Rivâyetleri aktarırken senedleri hazfetmiş, ilk veya son râvisini zikretmekle yetinmiştir. Kaynaklar bölümündeki başlıkları alfabetik olarak sıraladık. Kaynak olarak ismi geçen şahıslara ikişer örnek vermeyi uygun bulduk, fakat birkaç yerde, tefsir içinde adları az geçtiği için birer örnek verdik.

---

²³⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 14.

1. Tefsir Kaynakları

Genel olarak rivayet tefsirlerinde görüldüğü gibi incelemekte olduğumuz İzz b. Abdüsselam'ın tefsirinde de ana kaynaklar, başta Kur'an ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünneti olmak üzere sahabe ve tabiîn sözleri, isrâiliyyât kabilinde sözler ve müfessirin kendi görüşlerinden oluşmaktadır. Müfessirimiz ayetlerin tefsirinde nakillerden faydalanırken genellikle birden çok nakilde bulunmakta ve bunu yaparken rivayet tefsirindeki sıralamaya dikkat ederek birçok görüşü peş peşe vermektedir. Müfessirler genellikle vermiş oldukları görüşleri ya şahıs ismiyle veya yararlanmış oldukları kitabın bizzat ismini zikrederek vermektedirler. Müfessirimiz tefsirinde hiç kitap ismi vermeyerek sadece yararlandığı müfessirlerin isimlerini zikretmekle yetinip görüşlerini vermektedir. Rivayetlerde senedleri hafız ederek, haberleri çoğunlukla sahibine isnad ederek vermektedir. Bazen de umum ifade eden lafızları kullanarak nakillerde bulunmaktadır. Eserde herhangi bir kaynağa dayanmadan verilen rivayetler de mevcuttur.

İzz b. Abdüsselam ayetleri tefsir ederken atıf yaptığı şahıslar şunlardır: Abdullah b. Amr b. Haram (v. 3/624)²³⁸, İkrime (v. 12/634)²³⁹, Muaz b. Cebel (v. 18/603)²⁴⁰, Hz. Ömer (v. 23/644)²⁴¹, Abdullah b. Mes'ud v. (32/652)²⁴², Ubey b. Ka'b (32/652)²⁴³, Hz. Osman (35/655)²⁴⁴, Hz. Ali (v. 40/661)²⁴⁵, Hz. Aişe (45/665)²⁴⁶, Abdullah b. Abbas v. (68/687)²⁴⁷, İbn Ömer (71/690)²⁴⁸, Berrâ' (v. 72/691)²⁴⁹, İbn Zubeyr (v. 73/692)²⁵⁰, Ebu Said el-Hudri (v. 74/693-694)²⁵¹, Saîd b. Müseyyeb (v. 94/715)²⁵², Mücâhid (v. 103/721)²⁵³, Şabi (v. h. 104)²⁵⁴, Tavus (v.

²³⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 120.

²³⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 298, Cilt: 2, s. 332.

²⁴⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 335

²⁴¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 138, Cilt: 2, s. 255.

²⁴² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 299, Cilt: 2, s. 373.

²⁴³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 433, Cilt: 2, s. 23

²⁴⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 38, 280.

²⁴⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 360, Cilt: 2, s. 349.

²⁴⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 204, Cilt: 2, s. 103.

²⁴⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 140, Cilt: 2, s. 352.

²⁴⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 208, Cilt: 2, s. 230.

²⁴⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 55.

²⁵⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 41.

²⁵¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 57.

²⁵² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 86, Cilt: 2, s. 8.

²⁵³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 65, Cilt: 2, s. 324.

²⁵⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 38, 370.

106/724)²⁵⁵, Hasan Basrî (v. 110/728)²⁵⁶, Vehb b. Münebbih (v. 114/732)²⁵⁷, Katâde (v. 118/736)²⁵⁸, Dahhak (v. 122/739)²⁵⁹, Süddî (v. 127/744)²⁶⁰, Zeyd b. Eslem (v. 136/753)²⁶¹, Rabi' b. Enes (v. 140/757)²⁶², Kelbî (v. 146/763)²⁶³, Mukatil (v. 150/767)²⁶⁴, Zeccac (v. 150/767)²⁶⁵, İbn İshak (v. 151/768)²⁶⁶, Halil b. Ahmed Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (v. 175/791)²⁶⁷, Kisai (v. 189/805)²⁶⁸, Sehl b. Abdullah Tüsteri (v. 200/815)²⁶⁹, Davud (v. 202/817)²⁷⁰, Ferra (v. 207/822)²⁷¹, Ebu Ubeyde (v. 210/825)²⁷², Ahfeş (v. 215/830)²⁷³, Ali b. İsa (v.425/1039)²⁷⁴.

İzz b. Abdüsselam, isimlerini verdiğimiz bu kişiler dışında “çoğunluğa göre”²⁷⁵, “Cumhura göre”²⁷⁶ veya “Erbabü'l-Kulub dedi”²⁷⁷ şeklinde umumi lafızlarla da kaynak belirtmiştir.

Örnek 1:

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا
وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“İndirdiğimiz bu Kitap, kutlu ve çok yararlıdır, kendisinden önceki kitapları doğrulayıcıdır. Mekkelileri ve çevresindekileri uyarman içindir. Ahirete inananlar, ona inanır ve namazlarını devamlı kılarlar.” (En'âm 6/92) ayetinin **أُمَّ الْقُرَى** “Mekkeliler” bölümünü müfessirimiz Zeccac'ın görüşüyle şöyle izah etmiştir:

²⁵⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 128.

²⁵⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 247, Cilt: 2, s. 384.

²⁵⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 42.

²⁵⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 356

²⁵⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 201, Cilt: 2, s. 384.

²⁶⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 374, Cilt: 2, s. 133.

²⁶¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 82.

²⁶² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 383.

²⁶³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 169, Cilt: 2, s. 294.

²⁶⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 197.

²⁶⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 194, Cilt: 2, s. 79.

²⁶⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 118, 275.

²⁶⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 425, Cilt: 2, s. 94.

²⁶⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 109.

²⁶⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 234.

²⁷⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 85, 157.

²⁷¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 219, Cilt: 2, s. 343.

²⁷² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 61, 69.

²⁷³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 208, 237.

²⁷⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 260.

²⁷⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 74, Cilt: 2, s. 250.

²⁷⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 389, Cilt: 2, s. 298.

²⁷⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 214.

“Ümmü’l-Kurâ Mekke’dir. Adem’in evlatlarının toplandığı gibi insanlar oraya toplanır. Veya O yeryüzünün ilk evi olduğu için insanlar oradan neşet edip kuvvetlenir. Veya O’nun yüceliği anne gibi olmasından dolayıdır.”²⁷⁸

Örnek 2:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

“Ey Peygamber hanımları, sizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun azabı iki kat verilir. Bu, Allah’a kolaydır.” (Ahzab 33/30) ayetinin ضِعْفَيْنِ “İki kat” kısmının tefsirinde müfessirimiz Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve İbn Cübeyr’in görüşlerini vererek ayeti şöyle tefsir etmiştir:

“ضِعْفَيْنِ Dünya azabı ve ahiret azabıdır veya ahiret azabıdır. Ebu Ubeyde dedi ki: İki katıdır, bir daha eklenir, üç olur. Onlar üzerine üç had cezası uygulanır. Çünkü bir katı, iki tanedir, iki katına bir eklendiğinde üç olur. Veya bir katıyla kastedilen bir mislidir, iki katıyla kastedilen iki mislidir, bunu İbn Kuteybe zikretti. Diğerleri dedi ki: Bir şeyin bir katı onun mislidir, iki katı olursa dört misli olur. İbn Cübeyr dedi ki: Onların azabını iki kat kıldık ve onlar iki kat azaba çarptırılır.”²⁷⁹

2. Fıkıh Kaynakları

Amelî yönden Şafî mezhebine mensub olan İzz b. Abdüsselam, bunu bir mezheb taassubu haline getirmemiştir. Fıkıh meseleleri işlerken kendi mezhebinin bakış açısının yanında diğer mezheplerin görüşlerini de verme gayreti içerisinde olmuştur. Bazen de fikhî meselelerde kendi görüş açısını ortaya koymuştur. Okuyucuyu herhangi bir görüşü kabul etmeye zorlamamakta, her mezheb imamının görüşlerini derli toplu ve objektif olarak sunarak ona tercih hakkı tanımaktadır.

İzz b. Abdüsselam ayetlerin fikhî boyutunu izah ederken atıf yaptığı başlıca kaynaklar şunlardır: Hz. Ömer (v. 23/644)²⁸⁰, Abdullah İbn Mes’ud (v. 32/652)²⁸¹,

²⁷⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 194.

²⁷⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 97.

²⁸⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 138, 173.

²⁸¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 59, 138.

Hız. Osman (v. 35/655)²⁸², Hız. Ali (v. 40/661)²⁸³, Abdullah b. Abbas (v. 68/687)²⁸⁴, İbn Museyb (v. 94/715)²⁸⁵, Hasan (v. 110/728)²⁸⁶, Muhammed b. Sirîn (v. 110/728)²⁸⁷, Zeyd b. Eslem (v. 136/753)²⁸⁸, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (v. 150/767)²⁸⁹, Mâlik b. Enes Ebû Abdullah (v. 179/795)²⁹⁰, Davud (v. 202/817)²⁹¹, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (v. 204/820)²⁹².

Zikri geçen şahıslar dışında İzz b. Abdüsselam "Cumhura göre"²⁹³, veya "çoğunluğa göre"²⁹⁴, veya "Basra ehli, Halep ehli, Irak ve Hicaz ehli dedi"²⁹⁵ gibi genel ifadeler de kullanmıştır.

Örnek 1:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ
إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ
لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Allah düşünmeden rasgele yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutmaz. Fakat sadece bilinçli olarak yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Böyle bir yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak, veya giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bunları yapmaya gücü yetmeyen kim-
senin kefareti ise üç gün oruç tutmasıdır. İşte and içip yerine getiremediğiniz yemin-
lerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutunuz. Şükredesiniz diye Allah ayetlerini
size işte böyle açık açık bildiriyor." (Maide 5/89) ayetinin "وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ
الْأَيْمَانَ / Fakat sadece bilinçli olarak yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar."
bölümünü müfessirimiz Ebu Hanife ve Irak ehli ile İmam Şafiî ve Hicaz ehlinin gö-
rüşleriyle şöyle izah etmiştir:

²⁸² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 280.

²⁸³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 65, 69.

²⁸⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 85, 168.

²⁸⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 82.

²⁸⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 88, 247.

²⁸⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 173.

²⁸⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 82.

²⁸⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 172, 177.

²⁹⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 176-177.

²⁹¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 67, 177.

²⁹² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 46, 146.

²⁹³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 67, 257.

²⁹⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 176.

²⁹⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 176, 177.

“Bilinçli yaptığımız yeminler kalple kastedilip, dil ile söylenen yeminlerdir. Eğer yeminde onu kasetmiyorsa, kalbiyle tasdik etmeden söylüyorsa, o kasıtsız, sehven edilen yemindir, ondan sorumlu olmaz. Bilinçli olarak yapılan yeminler hakkında iki görüş vardır. Onlardan birincisi; geçmişte olmamış, gelecekte olacak olan bir fiildir. Gelecekte gerçekleşecek fiil iki çeşittir: Olumsuz veya olumlu fiildir. Olumsuz fiil şöyledir: Vallahi ben bunu yapmayacağım. Olumlu fiil ise şöyledir: Vallahi ben bunu yapacağım. Fakat geçmiş habere gelince o şöyle demektir: Vallahi ben yapmadım. Yapmak için ise şöyle denir: Vallahi muhakkak ki ben yaptım. Bile bile yapılan yemini gelecek fiiliyle yapmazsa, onu reddetme veya ispat etmede iki çeşit vardır. Bile bile yapılan yemin mazi haber ise iki görüş vardır. Onlardan birincisi: Mazi haberle bile bile yemin edilmez.” Bunu Ebu Hanife ve Irak ehli söylemiştir. İkinci görüş ise: “Muhakkak ki o, geçmiş mazi haberle, gelecekte olacak bir fiil hakkında bile bile yemin etmektir, ikisiyle de yemin bozulur.”²⁹⁶. Bunu, Şafî ve Hicaz ehli söylemiştir.

Örnek 2:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
 مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ
 فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ
 وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا
 حَكِيمًا

“Hata dışında, hiçbir müminin, herhangi bir mümini öldürmesi söz konusu değildir. Kim bir mümini hataen öldürürse, inanmış bir köle azad etsin ve ailesi bağışlamadıkça ölenin ailesine bir kan bedeli ödesin. Öldürülen mümin, düşmanınız olan bir kavimdense, inanmış bir köle azad etsin. Öldürülen, aranızda anlaşma olan bir kavimdense, ölenin ailesine bir kan bedeli ödesin ve inanmış bir köle azad etsin. Azad edecek köle bulamayanlar, Allah’ın bir bağışlaması olarak iki ay ard arda oruç tutsun. Allah her şeyi bilir ve her işinde hikmet vardır.” (Nisa 4/92) ayetinin “ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ / Düşmanınız olan bir kavimdense” bölümünü müfessirimiz, İmam Şafî’nin görüşüyle şöyle izah etmiştir:

²⁹⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 172.

“Onun kavmi kafirlerden ise onun diyeti ödenmez. Veya harp ehlinden ise onun imanlı olduğunu bilmeden öldürürse, o Müslüman da olsa onun varisi kafir ise diyet ödenmez.” Bunu Şafî (r.a.) söylemiştir²⁹⁷.

3. Hadis Kaynakları

Kur'an'ın ilk müfessiri ve onu en iyi ve en doğru şekilde anlayan Hz. Peygamber (s.a.v.) olmasından dolayı, müfessirimiz hadislerle sıkça müracaât etmiştir. Eserinde ki hadisleri rivayet ederken ravi veya rivayet zincirini zikretmeden, umûmî bir lafızla Hz. Peygamber'e ulaştırmıştır. Fakat eserimizin muhakkiki Ahmed Fethi Abdurrahman çoğunlukla hadislerin hangi eserde geçtiğini vermiş, cilt ve sayfa numarasını ve hadisin rakamını dipnotta belirterek hadis hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır²⁹⁸. Bazen de hadisin hangi hadis kitabında geçtiği hakkında bilgi vermemiştir²⁹⁹.

Örnek 1:

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

“Ne sizin kuruntularınız ne de kitap sahiplerinin kuruntuları gerçekleşecektir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. Allah'tan başka kendisine hiçbir dost ve yardımcı bulamaz.” (Nisa 4/123) ayetinin سُوءًا “Bir kötülük” bölümünü müfessirimiz hadis-i şeriften örnek vererek şöyle izah etmiştir:

“Kötülükten kastedilen, şirk veya büyük günahdır. Veya bir müslümana dünyada musibet ve üzüntü isabet ederse, bu onun işlediği günahların karşılığıdır. Ayet indiğinde Müslümanlar üzüldü, Rasulullah (s.a.v.)'a rahatsızlıklarını bildirdiler. Rasulullah (s.a.v.) şöyle dedi: ‘Yaklaşın, üzülmeyin, sabredin Müslümana isabet eden her sıkıntı günahlarına kefarettir. Ta ki kendisine gelen sıkıntılara isyan etmesin, şikayette bulunmasın.’ Ve Ebu Bekir (r.a.) dedi ki: ‘Bu ayet bana çok ağır geldi.’

²⁹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 146.

²⁹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 124, Cilt: 2, s. 68.

²⁹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 281, Cilt: 2, s. 300.

Rasulullah (s.a.v.) dedi ki: ‘Ey Ebu Bekir muhakkak ki musibet dünyadaki günahlara karşılıktır.’³⁰⁰

Örnek 2:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلِيَأْتِيَهُمْ بَعْتَةٌ وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ

“Senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Eğer belirlenmiş bir süre olmasaydı, o azap kesinlikle onlara gelirdi. Ve azap onlara ansızın, onlar farkına varmadan gelirdi.” (Ankebut 29/53) ayetinin لَا يَشْعُرُونَ “Onlar farkına varmadan” bölümünü müfessirimiz hadis-i şerif ile şöyle açıklamıştır:

Rasulullah (s.a.v.) dedi ki: “Kıyamet koptuğunda bir adam o yediğini (lokmasını) ağzına kaldırır, lokması ağzına ulaşmadan kıyamet kopar.”³⁰¹

4. Kırâat Kaynakları

Müfessirimiz, eserinde kırâat ile ilgili rivayetlere yer verirken, ayetin bazen sadece okunuşunu, bazen de okunuşa göre aldığı manayı vermektedir³⁰². Genellikle kimin rivayet ettiğini belirtmekte³⁰³, bazen de rivayet edeni belirtmemektedir³⁰⁴.

İzz b. Abdüsselam ayetlerin kırâat boyutunu izah ederken atıf yaptığı başlıca şahıslar şunlardır: Abdullah İbn Mes’ud (v. 32/652)³⁰⁵, Abdullah b. Abbas (v. 68/687)³⁰⁶ ve Hasan Basrî (v. 110/728)³⁰⁷.

Zikri geçen şahıslar dışında İzz b. Abdüsselam, “Nâfi Kırâatına göre”³⁰⁸, “Aişe’nin (45/665) ve babasının mushafında şu şekilde yazılıydı.”³⁰⁹, “meşhur kırâata göre”³¹⁰ veya “denilir ki Rasulullah (s.a.v.) şöyle okudu”³¹¹ gibi ifadeler de kullanarak kırâat farklılıklarına değinmiştir.

³⁰⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 149-150.

³⁰¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 68.

³⁰² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 425, Cilt: 2, s. 128.

³⁰³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 38, Cilt: 2, s. 341.

³⁰⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 260, 271.

³⁰⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 137, Cilt: 1, s. 425.

³⁰⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 7, Cilt: 2, s. 341.

³⁰⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 425.

³⁰⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 38.

³⁰⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 149.

³¹⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 46.

³¹¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 260.

Örnekler 1:

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

“Allah’tan başka ancak bir takım dişil isimler verdikleri putlara ibadet ederler. Aslında onlar inatçı şeytandan başkasına ibadet etmezler.” (Nisa 4/117) ayetinin İْنَاثًا bölümünü müfessirimiz tefsir ederken okuyuş farklılığını şöyle tefsir etmiştir.

“إِنَاثًا Lat, Uzza ve Menattır. Veya meleklerdir. Aişe (r.h.)’nın ve babasının mushafında إِيَّا أَوْ ثَنَا إِيَّا şeklinde. Veya sadece meleklerdir. Onlar, putların Allah’ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı. Veya ölüdürler onlarda ruh yoktur. Çünkü putların her şeyi reddedilmiştir.” Bunu İbn Abbas (r.a.) söyledi³¹².

Örnek 2:

فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

“Ona rahatlık, güzel kokular ve nimet cenneti vardır.” (Vakıa 56/89) ayetinin فَرَوْحٌ “Rahatlık” kısmının tefsirinde müfessirimiz şöyle demiştir:

“Rasulullah (s.a.v.) فَرَوْح kelimesini damme ile okudu. Yani ruhu ölümsüzdür, ebedi olarak kalır.”³¹³

5. Lügat ve Nahiv Kaynakları

Müfessirimiz eserinde gramer konularına çok az girmekte, verdiği bilgileri yüzeysel olarak ele almaktadır. Genellikle kelimelerin tekilini, cemisini vermiş veya masdarını belirtmiştir³¹⁴. Birkaç yerde de kelimenin hangi kelimedenden türediğini söylemiştir³¹⁵. Bazı yerlerde de zamirin hangi kelimeye döndüğünü belirtmiştir³¹⁶. Bazen de sıla, takdim ve tehir olduğunu belirtmiştir³¹⁷. Ara sıra irabla ilgili çok kısa olarak teferruata girmeden³¹⁸ bilgi vermiş ve birkaç yerde de isimlerin binasını vermekle yetinmiştir³¹⁹.

³¹² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 149.

³¹³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 260.

³¹⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 73, Cilt: 2, s. 248.

³¹⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 22, 161.

³¹⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 27, 344.

³¹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 15, 208, Cilt: 2, s. 169.

³¹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 75, 198.

³¹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 133, Cilt: 2, s. 18.

Gramer konularına çok az değinen müfessirimiz çoğunlukla kaynak belirtmemiştir. Bir yerde kelime eğer lafız ise cemidir deyip ne anlama geldiğini açıklamış ve onu Zeccac dedi diye belirtmiştir³²⁰. Bir yerde de kelimenin ne anlama geldiğini belirtmiş ve onu bazı lugat ehli dedi diye belirtmiştir³²¹.

Örnek 1:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ
أَلَدُّ الْخِصَامِ

“İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkında söylediği senin hoşuna gider ve kalbindekilere Allah’ı tanık gösterir. Halbuki düşmanlığı en şiddetli olan budur.” (Bakara 2/204) ayetinin الْخِصَامِ “Düşmanlığı en şiddetli olan” bölümünü müfessirimiz tefsir ederken şöyle gramatik bir değerlendirme yapmıştır:

“الْخِصَامِ kelimesi mastardır veya خَصِيم kelimesinin cemisidir. Yalancı veya şiddetli düşmanlık besleyen veya gizli düşmanlık besleyen gibi anlamlara gelir.”³²²

Örnek 2:

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ

“Güneş ve ay bir hesapla hareket etmektedirler.” (Rahmân 55/5) ayetinin بِحُسْبَانٍ “Bir hesapla” bölümünü müfessirimiz tefsir ederken şu açıklamayı yapmıştır:

“بِحُسْبَانٍ kelimesi bir hesapla anlamındadır. Ve hesap kelimesi: الحِسَابِ kelimesinin mastarıdır. Veya cemisidir³²³.

³²⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 73.

³²¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 70.

³²² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 75.

³²³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 248.

6. Tarih ve İsrâiliyyâta Yönelik Kaynaklar

Müfessirimiz eserinde tarihi olaylara çokça yer vermekle birlikte³²⁴, bunun yanında İsrâiliyyât nevinden haberlere de yer vermiştir³²⁵. Bu tür rivayetleri nakle-derken çoğunlukla kaynak göstermemektedir. Bunun yanında az sayıda kaynak gös-terdiği rivayetlerde en çok İbn Abbas (v. 68/687)³²⁶, İbn Zeyd (v. 93/712)³²⁷ daha sonra Hasan Basrî (v. 110/728)³²⁸, Süddî (v. 127/744)³²⁹ ve Kelbî (v. 146/763)³³⁰ den yararlanmıştır.

Örnek 1:

قَدْ صَدَقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

“Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız” (Sâffât 37/105) ayetinin **صَدَقْتَ الرُّؤْيَا** “Gördüğün rüya- nın hükmünü yerine getirdin” bölümünü müfessirimiz tefsir ederken tarihi bir olay- dan örnek vererek ayeti şöyle açıklıyor:

“Allah Teala, İbrahim (a.s.)’a rüyada, oğlunu boğazlamasını emretti. İbrahim (a.s.) rüyasında kendisine verilen emri gerçekleştirmek istedi ve oğlunu kurban et-meye götürdü, yolda giderlerken şeytan İsmail’i, kurban olmayı reddetmesi için, kandırmaya çalıştı, fakat İsmail (a.s.) onu dinlemeyip ona taş attı.”³³¹ diye devam ederek olayı ayetin diğer kısımlarının tefsirinde kısaca anlatır³³².

Örnek 2:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Sizi bir candan yaratan ve onunla mutlu olması için eşini de aynı candan var eden O’dur. Eşiyle birleşince, hafif bir hamilelik geçirip süresini tamamladı. Hamile-

³²⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 78, Cilt: 2, s. 383.

³²⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 46, Cilt: 2, s. 234.

³²⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 65, Cilt: 2, s. 219.

³²⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 172, 338.

³²⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 231, 315.

³²⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 172, 317.

³³⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 259, Cilt: 2, s. 54.

³³¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 139-140.

³³² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 140.

liği ağırlaşınca ikisi birlikte: ‘Eğer bize kusursuz bir çocuk verirsen, elbette sana şükredenlerden olacağız’ diye Rablerine yalvardılar.’ (A’raf 7/189) ayetinin tefsirinde bu ayetten sonra gelen ‘Allah onlara kusursuz bir evlat verince, Allah’ın verdiği şeylerde O’na ortaklar koştular. Allah onların koştukları ortaklardan beridir.’ (A’raf 7/190) ayetindeki جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ bölümünü tefsir ederek şöyle açıklamıştır:

‘İblis’in gökyüzündeki ismi Haris’ti. Havva doğum yaptığında dedi ki: ‘Onun ismini Abdulharis koy’. Onun ismini Abdullah koydular çocuk öldü, ikinci çocuğu olduğunda yine ona (Havva’ya) aynı şeyi söyledi. Üçüncüye hamile kaldığında onun için dedi ki: Adem ikiniz zannediyor musunuz ki Allah ikinizin yanına bırakır. Hayır vallahi o iki çocuğunuz nasıl öldüyse onlar da ölecekler. O ikisini bununla isimlendirdi yaşadılar. Kulların dışındakilerin isimlerinden başka bir isim koydukları için o ikisi şirke girdi veya Adem ve Havva’nın çocukları o ikisi geldiğinde, putları Allah’a ortak koştular. Bunu Hasan söyledi.’³³³

7. Müfessirin Kaynakları Kullanmasına Yönelik Değerlendirme

Yukarıda müfessirin kaynakları nasıl kullandığına yönelik hususları kaynaklarıyla birlikte gördük. İzz b. Abdüselam şahısların adlarının sadece meşhur kısımlarını zikretmiş, tam künyesini zikretmemiştir. İsimlerin bazen künyelerini, bazen nisbelerini, bazen de nesebelerini zikretmiştir. Bu metot, okuyucuya aynı meşhur isme sahip alimleri ayırt etmekte zorluk çıkartmakta ve belli bir bilgi birikimini ve tecrübeyi gerektirmektedir. Biz bu durumda ilk önce müfessirlerin vefat tarihlerini tesbit ettik. Böylece sadece İzz b. Abdüselam’dan önce yaşamış alimleri değerlendirmeye dahil etme imkanı oldu.

Müfessirimiz eserinde kaynak gösterirken kitap ismi zikretmemiştir. Sadece görüşüne başvurduğu alimin ismini veya künyesini belirtmiştir. Bu yöntem, görüş sahiplerinin bütün eserlerinin isimlerini ve ait oldukları alanı tesbit etmeyi gerektirdiği için muhakkiklerin ve araştırmacıların çalışmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle bu nevi kadım eserlerin kaynaklarını tahkikli bir şekilde tam olarak tesbit etmek başlı başına bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu açıdan ‘‘Kaynakları Açısından Tefsirin İncelenmesi’’ bölümü, müstakil bir inceleme konusu olacak kadar şumullüdür. Ancak

³³³ İzz bin Abdüselam, Cilt: 1, s. 231.

biz, bu mevzûda sadece genel bir fikir vermeyi hedeflediğimiz için fazla teferruata girmedik.

Müfessirimizin yaşadığı dönemde yazılan eserlere baktığımız zaman, o dönemde yazılan eserlerde, günümüzdeki kadar ilerleme ve sistemleşme bulunmuyordu. O devirde kaleme alınan kitaplarda, bugün uygulanan dipnotta kaynak gösterme ve bibliyografya verme gibi usuller söz konusu olmadığı gibi, sadece müellif adının zikredilmesi, nadir olarak da eser isminin verilmesi yeterli görülüyordu. Bundan dolayı müfessirimizin kitap adlarını vermemesini, büyük bir eksiklik olarak görmemekteyiz.

Müfessirimizin adlarını tasrih etmeden “المفسرون/ müfessirler, أكثرون /çoğunluk الجمهور /cumhur, أهل العراق/ Irak ehli, أهل الحجاز/Hicaz ehli, بعض أهل البصرة/bazı Basra ehli, قال لآخرين” gibi umumi lafızlarla kaynak belirtmesi ise İzz b. Abdüsselam’ın zikri geçen alanlara hakimiyetini ve birikimini gösterir.

İzz b. Abdüsselam’ın, ayetleri tefsir ederken alimlerin isimlerini vermesi, ilim ehline başvurma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Çünkü eserde isimleri zikredilen alimler, bugün bile alanlarında otorite kabul edilen şahsiyetlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRİN RİVÂYET VE DİRAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

1. RİVÂYET AÇISINDAN

Rivâyet tefsiri, Hz. Peygamber'in, sahabenin³³⁴ ve tabiûnun sözlerine³³⁵ dayanan tefsirdir. Buna göre rivâyet tefsirinin kaynakları Kur'an, sünnet, sahabe ve tabiûn kavilleridir ve hiçbir müfessirin müstağni kalamayacağı filolojik yani dilbilimsel tefsirin vazgeçilmez iki unsuru olan Arap dili ve câhiliye şiiridir³³⁶. İzz b. Abdüsselam'ın tefsiri de tam bir rivâyet tefsiridir.

A. RİVÂYETLERE YAKLAŞIMI

1. Rivâyetleri Genelde Sıralayarak Vermesi

İzz b. Abdüsselam, Seleften gelen rivayetleri genellikle Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe, tâbiûn ve diğer alimlerden gelen nakil sırasına göre tertip etmiştir. Bazen de bu sıraya önem vermeden nakillerde bulunmuştur.

Örnek 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ
مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بِالِغِ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ
أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ
عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“Ey inananlar, hac ya da umre için ihrama girmişken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim av hayvanlarını kasten öldürürse, cezası, öldürdüğü hayvana eş değer büyükbaş ya da küçükbaş bir hayvandır. Bunu sizden adil iki kişi, Kabe'ye ulaştırılacak bir kurban olarak belirleyecektir veya kefarete olarak fakirleri doyuracak veya doyuracağı fakirler sayısınca oruç tutacaktır. Yaptığı işin cezasını çekmesi için-

³³⁴ Halis Albayrak, **Tefsir Usulü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 100.

³³⁵ Cerrahoğlu, s. 228.

³³⁶ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 311.

dir. Geçmişte yaptıklarınızı Allah bağışlamıştır. Kim tekrar eski yaptıklarına dönerse, Allah onun yaptığını yanına bırakmaz. Allah güçlüdür, hiç kimsenin yaptığını yanına koymaz.” (Maide 5/95) ayetindeki **وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا** “Sizden kim av hayvanını kasten öldürürse” bölümüyle ilgili müfessirimiz iki iki olmak üzere dört görüş nakletmiştir:

“Onda iki görüş vardır. Onlardan birincisi: Onu ihramlı olduğunu unutarak bilerek öldürmesidir. Bunu Mücahid, İbrahim ve İbn Cureyc dedi. İkincisi: İhramda olduğunu bildiği halde öldürmesidir. Bunu İbn Abbas, Ata ve Zuhri dedi. İhramda hatayla ve unutarak öldürme hakkında ihtilafa düştüler. Bunda iki görüş vardır. Onlardan birincisi: Ona ceza gerekmez. Bunu Davut dedi. İkinci görüş ona ceza gerekir. Bunu Malik, Ebu Hanife, Şafiî dedi.”³³⁷

Örnek 2:

وَأَثْرُكَ الْبَحْرِ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّعْرَفُونَ

“Denizi geçince olduğu gibi bırak. Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” (Duhan 44/24) ayetindeki **إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّعْرَفُونَ** “Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” bölümüyle ilgili müfessirimiz iki görüş nakletmiştir:

“Mukatil dedi ki: O Nil’dir. Onun arası iki gün iki fersahtir. Dahhak dedi ki: Kızıldenizde boğuldular. O, Hicaz ve Mısır arasında bir yerdir.”³³⁸

2. Rivayetlerin Kaynağını Genelde Belirtmesi

İzz b. Abdüsselam, eserinde kullandığı rivayetleri genelde sahibine isnad etmeye özen gösterir. Bunu yaparken eser ismi hiç kullanmamıştır. Ancak sözü sahibine, özellikle de ilk ravisine dayandırmaya büyük önem verir.

Örnek 1:

إِذْ يُعَشِّيْكُمْ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُدْهَبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيُرِيْطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُنَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ

“Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştir-

³³⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 176-177.

³³⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 197.

mek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu.” (Enfal 8/11) ayetindeki **وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً** “Üzerinize gökten yağmur indiriyordu” bölümüyle ilgili müfessirimiz iki görüş nakletmiştir:

“Gökten yağmuru indirmesi onlara isabet eden kirleri ve pislikleri yok etmek içindir. Bunu Cumhur dedi. Su indirerek onların görünen yerlerini temizledi ve rahmetiyle onların gönüllerini nurlandırdı. Bunu da İbn Ata dedi.”³³⁹

Örnek 2:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْقَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أَنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah’ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez, yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a kolaydır.” (Fâtır 35/11) ayetindeki **وَمَا يُعَمَّرُ** “Ömür verilmez” bölümüyle ilgili İzz b. Abdüsselam İbn Cübeyr’in şu görüşünü zikretmiştir:

İbn Cübeyr dedi ki: “Allah Teala ilk sahifede eceli yazar. Sonra gelecekteki şeyleri yazar. Ta ki onun eceli gelesiye kadar günler birbirini takip eder. Altmış yıl, kırk yıl, on sekiz yıl yaşatır.”³⁴⁰

Görüldüğü gibi müfessirimiz aktardığı rivayetlerin kaynağını çoğunlukla belirtmektedir. Yani eserinde verdiği haberleri râvileriyle birlikte nakletmektedir. Bu da onun kaynak belirtmedeki ehemmiyetini bize göstermektedir.

3. Umumî İfadelerle Kaynak Belirtmesi

Müfessirimiz eserinde rivayetleri aktarırken zaman zaman umûm ifade eden lafızlar kullanmıştır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: “ **أَكْثَرُونَ** /çoğunluk³⁴¹,

³³⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 235.

³⁴⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 120.

³⁴¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 286, Cilt: 2, s. 250.

بعض أهل, Hicaz ehli³⁴⁴/أهل الحجاز, Irak ehli³⁴³/أهل العراق, cumhur³⁴²/الجمهور
diğerleri dediler قال اخرون³⁴⁶ /المفسرون³⁴⁵ bazı Basra ehli³⁴⁵/البصرة
ki³⁴⁷” gibi genel lafızlarla kaynak belirtmiştir.

Örnek 1:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي
الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَإِنَّ السَّبِيلَ فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, ze-
kât toplayan memurlar, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlarla, (özgürlüğüne kavuş-
turulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular
içindir. Allah, hakkıyla bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/60) ayetin-
deki السَّبِيلِ “Yolda kalmış yolcular” bölümüyle ilgili müfessir şunu kaydetmiş-
tir.

Yolcudur. Oturduğu yerde zengin fakat yolculukta nafakası olma-
yan yolcudur. Bunu Cumhur dedi. Veya (الضيف) misafirdir.”³⁴⁸

Örnek 2:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي
زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا
غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ
وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ يَكُلُّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir
hücre; içinde bir kandil, kandilde bir cam Fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parla-
yan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından
tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar ber-
rak)’tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için

³⁴² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 364, Cilt: 2, s. 240.

³⁴³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 172.

³⁴⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 172.

³⁴⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 176.

³⁴⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 22-23.

³⁴⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 97.

³⁴⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 257.

misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Nur 24/35) ayetindeki الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ “kandil de bir cam Fânûs içinde” bölümüyle ilgili müfessirimiz şunu kaydetmiştir:

“(الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ) Bundan kastedilen, kandildir. Çünkü onda ışık vardır. Bunu çoğunluk dedi. Veya kandil, Kur’an ve imandır. Cam ise, mü’minin kalbidir.”³⁴⁹

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi müfessirimiz eserinde, çoğunlukla rivâyetlerin kaynağını açıkça belirtse de, bazen umûmiyet ifade eden birtakım lafızlarla kaynak belirtmeye çalışmıştır. Bu da İzz b. Abdüsselam’ın rivayetleri aktarmada çeşitlilik arzeden yönünü göstermektedir.

4. Kaynağı Belli Olmayan Rivâyetlere Yer Vermesi

İzz b. Abdüsselam, görüşleri, sahipleriyle beraber vermeye özen göstermesine rağmen, bazen kaynaksız rivayetler de nakletmiştir.

Örnek 1:

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ

“Başlarına gelen bir felaketten sonra insanları rahat ve huzura kavuşturduğumuzda, bir de bakarsın ayetlerimize karşı tuzak kurarlar. De ki: ‘Allah entrikaları en hızlı bir şekilde tersine çevirendir.’ Bizim Elçilerimiz kesinlikle sizin çevirdiğiniz dolapları yazmaktadır.” (Yunus 10/21) ayetinin مَكْرٌ “Tuzak” kelimesinin tefsirinde İzz b. Abdüsselam ayeti kaynak belirtmeden şöyle tefsir etmiştir:

“Küfür ve inatçılıktır. Veya alay etme ve yalanlamadır. Yusuf (a.s.)’un yedi duasına cevap verildiği gibi, Rasulullah (s.a.v.)’in da benzer yedi duasına cevap verildi. Ebu Süfyan O’na geldi ve onlar için bolluk olmasını istedi ve dedi ki: Eğer bolluk isteğimize cevap verirsen sana inanırız. Bolluk olması için dua etti. Kuraklık bitti

³⁴⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 10.

bollukları arttı. O dediklerini yapmadılar ve onlar küfürde devam ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi.”³⁵⁰

Örnek 2:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ

“Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.” (Kâf 50/38) ayetinin لُغُوبٍ kelimesinin tefsirinde müfessirimiz ayeti kaynak belirtmeden şöyle izah etmiştir:

“Yorulmaktır. Medine’nin Yahudileri dediler ki; muhakkak ki Allah Teâla yeri ve göğü altı günde yarattı. Onun ilki pazar ve onun sonu cumadır ve cumartesi günü de istirahat etti. Bunun için onu (cumartesi gününü) istirahat günü kıldı.”³⁵¹

Görüldüğü gibi müfessir her iki durumda da kaynak belirtmemiştir. Başka yerlerde de kaynağı belli olmayan nakillere yer vermesinin nedeni, genel itibariyle bu rivâyetlerin herkesin bileceği ve kaynak belirtmeye gerek duyulmayan bilgiler olmasıdır. Bunun yanında bu nakillerin müfessirin kendi görüşü olması da muhtemeldir.

5. Tefsir Etmediği Ayetlerin Bulunması

İzz b. Abdüsselam’ın eseri, Kur’an’ın başından sonuna kadar yapılan klasik tefsirlerdendir. Her ayeti farklı yönleriyle ele alıp açıklamakla birlikte, hiçbir yorum ve rivâyette bulunmayarak tefsir etmediği ayetler de bulunmaktadır. Müfessirimiz daha önce tefsir ettiği ayetleri yeniden izah etme gereği hissetmemiş, bu ayetlerin tefsirinde ne kendi görüşüne ne de başkalarından aktardığı rivayetlere yer vermiştir. Bunu yaparken de hiçbir atıf cümlesi kullanmadan, herhangi bir gerekçe bildirmeden, diğer ayetin yorumuna geçmek sûretiyle yapmıştır.

Bizce müfessirimizin herhangi bir açıklama yapmadan, direkt diğer ayetin tefsirine geçmekteki kastı, ma’lumu i’lâmdan kaçınmak ve böylelikle tekrara düşmekten sakınmaktır. Bunu yaparken de herhangi bir rivâyette ve yorumda bulunma-

³⁵⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 273.

³⁵¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 228.

mış, gerekçe bildirmemiştir. Ayeti niye tefsir etmediğinin gerekçesinin yorumunu okuyucuya bırakmıştır.

Örnek 1:

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/95) ayetiyle ilgili müfessir hiçbir rivayet ve yorumda bulunmamıştır³⁵².

Örnek 2:

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَتَمُودَ

“Eğer yüz çevirirlerse, onlara de ki: “Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım.” (Fussilet 41/13) ayetiyle ilgili müfessir hiçbir rivayet ve yorumda bulunmamıştır³⁵³.

6. Detay Sayılabilecek Gereksiz Rivâyetlere Yer Vermesi

Müfessirimiz eserinde, bazen bilinmesi zaruri olmayan, bilinmemesinde de herhangi bir noksanlık bulunmayan rivâyetler nakletmiştir. Bu tür rivâyetlerde aktarılanların bilinmesinde herhangi bir fayda yoktur. Bu bilgiler genelde kıssaların anlatıldığı ayetlerin tefsirinde geçmektedir. Ayrıca bu tür bilgilerin çoğunluğu gerçeğe aykırı rivâyetlerden oluşmaktadır.

Örnek 1:

قَالَ بَلْ أَلْفُوا فَاإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيَّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى

“Mûsâ: ‘Yok (önce) siz atın’ dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor.” (Tâ Hâ 20/66) ayetinin tefsirinde müfessirimiz şu bilgileri veriyor:

“Yetmiş bin sihirbazdı. Veya Arîş’ten sekiz yüz-dokuz yüz sihirbaz, Fuyûm’dan üç yüz sihirbaz, İskenderiye’den sekiz yüz sihirbaz vardı. Veya yetmiş iki tanesi Kıbtî, yediyüz tanesi de Benî İsrâîl’den idi³⁵⁴.

Örnek 2:

³⁵² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 45.

³⁵³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 173.

³⁵⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 399.

“İmar edilmiş o Ev’e” (Tûr 52/4) ayetinde müfessirimiz onun Beytil-Haram olduğunu söyledikten sonra ayeti şöyle açıklıyor:

“Veya gökyüzünün yedinci katında Kabe’ye benzeyen bir evdir. Onun üzerinde secde etmek için, ona hergün yetmiş bin melek girer. Veya yedinci semanın dışında semanın altıncı katında bulunan evdir. Orada hergün iblisin kabilesinden yetmiş bin melek namaz kıldıktan sonra oraya dönmezler. Veya burası Adem (a.s)’ın zamanında yeryüzünde bir yerdî, tufan zamanı dünya semasına yükseltildi. Orada hergün yetmiş bin melek yaşar.”³⁵⁵

7. Rivâyetleri Değerlendirmesi

İzz b. Abdüsselam, ayetleri tefsir ederken ayet hakkındaki görüşleri sıralayarak vermiştir. Bu görüşlerin birbirinden farklı olduğunu göstermek için, görüşler arasında “ او ” (veya) diyerek diğer görüşü söylemiştir. Genellikle bir ayeti tefsir ederken, o ayet hakkında birden fazla görüş belirtmiştir. Verdiği rivayetleri, çoğu zaman kimin rivayet ettiğini belirterek vermiştir. Bazen de kimin rivayet ettiğini belirtmeden peşpeşe sıralamak sûretiyle nakletmiştir. Müfessirimiz çoğunlukla ayet hakkında vermiş olduğu görüşler arasında herhangi bir tercihte ve yorumda bulunmadan sadece rivayetleri sıralamakla yetinmiştir³⁵⁶. Rivayetleri genellikle sahabe, tabiîn önceliğine göre vererek belirtmiştir. Bizce rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunmamasının nedeni, okuyucunun hoşuna giden yorumu benimsemesi noktasında sağlanan bir kolaylıktır. Bu da müfessirimizin mezhep taassubundan sıyrılmış olduğunu ve objektif bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte müfessirimizin zaman zaman bazı rivayetlerde cumhurun görüşünü öne alması, bazısında ise geriye bırakması³⁵⁷, bazen Ebu Hanife’nin görüşünü, İmam Şafiî’den ve İmam Malik’ten önce, bazen de sonra vermesi³⁵⁸ ilk verdiği görüşü daha çok beğendiği düşüncesini okuyucuda hasıl etmektedir. Müfessirimizin bazen de çoğunluğa göre³⁵⁹,

³⁵⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 234.

³⁵⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 177, 212-213.

³⁵⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 68, 157.

³⁵⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 172, 174.

³⁵⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 74, Cilt: 2, s. 47.

icmaen böyledir³⁶⁰ demesi de o görüşleri benimsediği izlenimini vermektedir. Bunların yanında müfessirimiz bir yerde Ebu Hanife'nin görüşünü vererek, o görüşe katılmadığını gerekçesiyle birlikte söylemiştir³⁶¹. Müfessir, ayet hakkındaki kendi görüşünü bazen rivâyetlerden önce, bazen de sonra vermiştir, fakat yine buralarda hangi görüşün daha doğru olduğuna dair değerlendirmede bulunmamış, seçimi okuyucuya bırakmıştır³⁶².

Sonuç olarak diyebiliriz ki, müfessirimiz genellikle rivayetler arasında herhangi bir ayrıma gitmemiş ve bu konuda fikir de beyan etmemiştir. Hangi rivayetin daha doğru olduğunu okuyucuya bırakmakla birlikte bu tutumunu bazen, sahabe ve tabiîn sıralamasını ihlal ederek cumhura göre, çoğunluğa göre, icmaen gibi ifadelerle terk etmiştir. Fakat bu tür rivayetlerde bile, bize göre bu daha doğrudur, bizim görüşümüz de böyledir, gibi ifadeler kullanmamıştır, görüşlerden hangisinin daha isabetli olduğu fikrini okuyucuya bırakmıştır. Bir yerde de, yemin kefaretiyle ilgili farklı iki görüş vermiş, daha sonra bu iki görüşü çözenin en doğru yolu yeminin durumunu ifade etmek, onu çözmektir deyip yeminin üçe ayrıldığını belirterek yemin çeşitlerinden bahsetmiştir. Fakat vermiş olduğu iki farklı görüş hakkında değerlendirmede bulunmayarak, hangisinin daha isabetli bir yorum olduğunu okuyucuya bırakmıştır. Bunu aşağıda birinci örnekte zikredeceğiz.

Örnek 1:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارُتُهُ
إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيلِكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ
لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارُهُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ
لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah düşünmeden rasgele yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutmaz. Fakat sadece bilinçli olarak yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Böyle bir yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak, veya giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bunları yapmaya gücü yetmeyen kimsenin kefareti ise üç gün oruç tutmasıdır. İşte and içip yerine getiremediğiniz yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutunuz. Şükredesiniz diye Allah ayetlerini

³⁶⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 142.

³⁶¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 59.

³⁶² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 67-68, Cilt: 2, s. 50.

size işte böyle açık açık bildiriyor.” (Maide 5/89) ayetinin فَكَفَّارُتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ “Böyle bir yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak” kısmının tefsirinde müfessirimiz iki ayrı görüş vermiş ve aralarında herhangi bir seçim yapmamıştır. Bu görüşler şunlardır:

“Bunda iki görüş vardır. Onlardan birincisi: Muhakkak ki o, yemini bilmeye- rek bozanların kefaretidir. Onu Aişe, Hasan, Şa’bi ve Katade dedi. İkinci görüş ise; muhakkak ki o, yemini bile bile bozanların kefaretidir. Bu İbn Abbas’ın, Said b. Cubeyr, Dahhak ve İbrahim’in sözüdür.” Daha sonra müfessirimiz, “Bu iki görüşü çözenin en doğru yolu yeminin durumunu ifade etmektir.” dedikten sonra yeminin nasıl yapıldığını üç madde şeklinde örneklendirerek anlatmıştır. Fakat iki rivayet arasında hangisinin doğru olduğu hakkında değerlendirmede bulunmayarak, değerlendirmeyi okuyucuya bırakmıştır³⁶³.

Örnek 2:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Onlardan, ‘Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bi- zi ateş azabından koru’ diyenler vardır.”(Bakara 2/201) ayetinin حَسَنَةً bölümüyle ilgili üç yorumda bulunmuştur. Onlardan birincisi: “Dünyada ve ahirette afiyettir veya o ikisinde nimetlenmektir. Bunu çoğunluk dedi.” İkinci görüş: “Veya dünyada mal, ahirette cennettir.” Üçüncüsü, “Dünyada ilim ve ameldir, ahirette ise cennettir.”³⁶⁴

B. RİVÂYET METOTLARINI KULLANIŞ BİÇİMİ

1. Sûrelere Giriş

İzz b. Abdüsselam sûrelerin tefsirine başlarken sûre hakkında herhangi bir bilgi vermeden doğrudan ayetlerin tefsirine geçmiştir. Çalışmamıza konu olan tefsirinde, tefsirin muhakkiki Ahmed Fethi Abdurrahman sûrelere dipnot olarak bazı bilgiler eklemiştir. Bu bilgiler kısa olup, sûrenin kimliği niteliğindeki bilgilerden oluş-

³⁶³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 173.

³⁶⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 74.

maktadır. Burada sûrenin ismi, fazileti, kaç ayet olduğu, uzun veya kısa sûre oluşu, Mekki-Medenî oluşu, iniş zamanı, sûrenin içeriği ve bu konularla ilgili rivâyetleri ve ihtilafları içerir. İzz b. Abdüsselam sûrelere başlarken bu mâlumatlara yer vermemiştir. Birkaç örnek verelim.

1. Muhakkik, En'âm Sûresinin tefsirine başlamadan önce, “En'âm Sûresi Mekkidir, yirmi, yirmi üç, doksan bir, doksan üç, yüz on dört, yüz kırk bir, yüz elli bir, yüz elli iki, yüz elli üçüncü ayetleri Medenidir. O, uzun sûrelerdendir. Yüz altmış beş ayettir. Hıcr Sûresinden önce inmiştir. Sûre Allah'a hamd ile başlamıştır. Sûrenin En'âm ismiyle isimlendirilmesinin nedeni, onda En'âm'ın zikredilmiş olmasıdır diyerek ayetin ilgili kısmını zikretmiştir. “Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O'na bir pay ayırdılar.” Onun ayetlerinin birçoğu, müşriklerin cehaletlerini açıklamakta ve bunu putlara yaklaşmak için yaptıklarını zikretmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre sûrenin tamamı, yetmiş bin melek onun etrafında tesbih eder bir vaziyette, bir defa da Mekke'de indirilmiştir, dedikten sonra sûrenin içeriğinden bahsetmiş, daha sonra Zeyd'in kızı Esmâ'dan gelen bir rivayete göre “En'âm sûresi nazil olduğunda, Nebi (s.a.v.) deve üzerindeydi, vahyin ağırlığından sanki devenin kemikleri kırılıyordu.”³⁶⁵ diyerek sûre hakkındaki bilgileri sonlandırmıştır.

2. Tebbet Sûresinin tefsirine başlamadan önce, “Mesed Sûresidir, Tebbet Sûresi olarak da isimlendirilir. O, Mekki sûrelerdendir. Fatıha Sûresinden önce inmiştir. Sûre Ebu Leheb'in Allah'a ve Rasulüne düşmanlığı etrafında döner, dedikten sonra onun düşmanlığından bahsetmiştir³⁶⁶.

3. İhlas Sûresinin tefsirine başlamadan önce, her sûrenin başında yaptığı gibi sûre hakkında bilgi verdikten sonra sûrenin faziletiyle ilgili Ebu'd-Derdâ'nın, Rasulullah (s.a.v.) dan şöyle rivayet ettiğini söylemiştir: “ Sizden biriniz Kur'an'ın üçte birini bir gecede okumaya güç yetirebilir mi?” dediler ki: “Kur'an'ın üçte birini nasıl okuyalım?” dedi ki: “(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) Kur'an'ın üçte birine tekabul eder.”³⁶⁷

³⁶⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 184.

³⁶⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 385.

³⁶⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 387.

2. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

İzz b. Abdüsselam'ın tefsiri rivayet tefsir türüne güzel bir örnektir. Rivâyet tefsiri bazı ayetleri beyan ve tafsil etmek için, bizzat yine Kur'an'daki başka ayetlerle, Hz. Peygamberin, sahabenin sözleriyle açıklanmış şekline denir. Hatta bazıları buna tabiûnnun sözlerini de ilave eder³⁶⁸. Kur'an'ın bir ayetinin, Kur'an'da bulunan diğer bir ayetle açıklamasına Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri denir. Müfessirimiz eserini yazarken Kur'an ayetlerini, yine Kur'an'ın başka ayetleriyle açıklamaya özen göstermiş ve bu yöntemi tefsirinde fazlasıyla kullanmıştır. Şüphe yok ki, Kur'an'ın, Kur'anla tefsirinde veya sağlam olan Peygamber sünneti ile tefsirinde bir ihtilaf bahis konusu olamaz³⁶⁹. Bundan dolayıdır ki ayetleri anlamının en sağlam yolu onu açıklayan diğer bir ayetle anlamaya çalışmaktır. İzz b. Abdüsselam istifade ettiği bu metodu iki tarzda uygulamaktadır:

a. Lafzen Verdiği Ayetler

İzz b. Abdüsselam, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken, genellikle ayetlerin metnini vererek bu yönetime gereken hassasiyeti gösterir.

Örnek 1:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

“Hani meleklerle, ‘Adem için saygı ile eğilin’ demiştik de iblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” (Bakara 2/34) ayetindeki إِلَّا إِبْلِيسَ “İblis hariç” kısmının tefsirinde: “Hasetinden dolayı kaçındı ve büyüklendi. Adem beşerin babası olduğu gibi, o da cinlerin babasıydı.” dedikten sonra bunu Kehf Sûresi 50. ayetteki كَانَ مِنَ الْجِنَّ “Cinlerdendi” bölümüyle açıklıyor³⁷⁰.

Örnek 2:

³⁶⁸ Cerrahoğlu, s. 228.

³⁶⁹ Cerrahoğlu, s. 229.

³⁷⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 30.

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ

“Otlar ve ağaçlar secde ederler.” (Rahman 55/6) ayetteki **يَسْجُدَانِ** “Secde ederler” kısmının tefsirinde: “Gölgeleriyle secde ederler. O’nun için secde etmelerinin gereği, o ikisinin O’nun kudretini göstermelerinden dolayıdır. Gölge o ikisiyle beraber döner.” dedikten sonra (Nahl Sûresi 16/48) ayetle “Allah’ın yarattığı herhangi bir şeye bakmazlar mı? Onun gölgesi Allah’a boyun eğerek, saygıyla sağa sola dönüp eksilip artar.” ayetini **يَتَقِيَا ظِلَّاهُ** “onun gölgesi (Allah’a) boyun eğerek” kısmıyla açıklamıştır³⁷¹.

b. İşareten Verdiği Ayetler

İzz b. Abdüsselam ayetleri genellikle lafzen vermiştir, işareten/manen verdiği ayetlerin sayısı çok azdır.

Örnek 1:

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ
وَاحْشَوْنِي وَلَا تَمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey mü’minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.” (Bakara 2/150) ayetteki **إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا** “Zalimlerin dışında” kısmının tefsirinde “Onlar Allah Teâla’nın Şûrâ Sûresi 16. ayetinde³⁷², dediği gibidir. Rableri katında onların delilleri batıldır, batıl bir delile ihtiyaç duyuyorlardı³⁷³. Müfessirimiz daha sonra ayeti değişik ayetlerle açıklamaktadır.

Örnek 2:

³⁷¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 248.

³⁷² “Allahın çağırısına ve Rableri katında onların delilleri batıldır, batıl bir delile ihtiyaç duyuyorlardı” (Şûrâ 42/16)

³⁷³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 58.

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ
وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.” (Âl-i İmrân 3/77) ayetinin وَلَا يُكَلِّمُهُمُ “Onlarla konuşmayacaktır” kısmının tefsirinde, “Onlara yardım etmek, onların hesabını kolaylaştırılmaz, bilakis zorlaştırır.” Ğaşiye 26. ayetteki³⁷⁴ söz, onun içindir³⁷⁵.

3. Kur’an’ın Sünnet’le Tefsiri

Kur’an-ı Kerim’den sonra Onun en mühim tefsir kaynağı Hz. Peygamberin sünnetidir³⁷⁶. İlk dönemlerde Kur’an’ın ayetleri açıklanırken, Peygamber veya sahabenin açıklamaları, isnad zincirine dayalı olarak rivayet ediliyordu. Bu rivayetler önceleri şifahî yolla sonraki nesillere aktarılırken, müstakil tefsir eserleri vücuda gelmeye başladığı dönemlerden itibaren yazılı hale gelmiştir. Giderek bu yazılı malzeme, büyük bir rivayet külliyâtı halini almıştır³⁷⁷. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’an’ın hepsini değil, sahabenin anlayamadıkları kısımları açıklamıştır³⁷⁸. Yani Rasulullah (s.a.v.) ihtiyaç nisbetinde Kur’an’ı tefsir etmiştir³⁷⁹. Hz. Peygamber ve sahabeden nakledilen tefsir rivayetleri fevkalade bir usûlle zaptedilmiştir. Gerek rivayet edilenlere ve gerekse rivayet edenlere ait olmak üzere bir takım usullere ve kâidelere ittiba edilmiştir. Hafızada olan malumat satırlara intikal ettirilmiş, bunların nakillerinde de bazı esaslar vaz edilmiştir³⁸⁰. İzz b. Abdüsselam, gerek ayetlerin manasını açıklamak ve gerek onları teyit etmek için sünnetten istifade etmiştir. Hadisleri verirken senedleri hiç almamış ve ilk râviyi vermekle iktifa etmiştir. Hadis kritiğine girmemiş, hadislerin sıhhat dereceleri hakkında değerlendirme yapmamıştır. Bazen şahıs ismiy-

³⁷⁴ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ “Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.” (Ğaşiye 88/26)

³⁷⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s, 110.

³⁷⁶ Cerrahoğlu, s, 231.

³⁷⁷ Albayrak, Halis, s, 100.

³⁷⁸ Cerrahoğlu, s, 233.

³⁷⁹ Demirci, s, 281.

³⁸⁰ Cerrahoğlu, ss, 228, 229.

le kaynak belirttiği halde, bazen de kaynaksız olarak vermiştir. Müfessirin verdiği hadisleri, metin açısından ikiye ayırabiliriz.

a. Lafzen Verdiği Hadisler

Müfessirimizin genellikle hadislerin tam metnini vermeye gayret gösterdiği görülmektedir.

Örnek 1:

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

“Ne sizin kuruntularınız ne de kitap sahiplerinin kuruntuları gerçekleşecektir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. Allah’tan başka kendisine hiç bir dost ve yardımcı bulamaz.” (Nisa 4/123) ayetinin “سوءًا” kısmını müellif şu hadis³⁸¹ ile tefsir etmiştir.

“Ebû Hüreyre şöyle demiştir: ‘Her kim kötülük işlerse, onun sebebiyle ceza görür, ayeti inince Müslümanlara pek şiddetli tesir etti.’ Bunun üzerine Resulullah şöyle dedi: ‘Orta yolu tutun ve doğruyu arayın! Müslümanın başına gelen her musibette bir kefaretdir. Hatta vücudundan sıyrılan her sıyrıktaki veya batan her dikeninde bile! buyurdular.’”³⁸²

Örnek 2:

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

“De ki: ‘Rabbim bana adaleti emretti. Yüzlerinizi her ibadette O’na çevirip, kendisine içtenlikle ibadet ederek O’na yalvarın. Sizi ilk yarattığı gibi O’na döneceksiniz.’” (A’raf 7/29) ayetinin “كَمَا بَدَأَكُمْ” kısmının tefsirini müellif şu hadis³⁸³ ile tefsir etmiştir.

³⁸¹ قال ابي هريرة قال لما نزلت من يعمل سوءا يجز به بلغت من المسلمين مبلغا شديدا فقال رسول الله قاربوا وسددوا ففي كل ما بصاب به المسلم كفارة حتي النكبة ينكبها والشوكة يشاكها

Bkz. Ebu’l-Hüseyn b. el-Hacâc Müslim, **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fûat Abdalbaki, Daru Ehyâ’i’l-Kutubi’l-Arabiyye, (yy),1955, Cilt: 4, s. 1992.

³⁸² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 149.

³⁸³ قال ابن عباس فقال رسول الله يا ايها الناس انكم تحشرون الي الله حفاة عراة غراة كما بدانا اول خلق نعيده

“İbn Abbas şöyle demiştir: ‘Ey insanlar! Hiç şüphe yok ki, siz Allah’a yalınayak, çıplak, sünnetsiz olarak haşredileceksiniz, sizi ilk yarattığı gibi O’na döneceksiniz.’”³⁸⁴

b. Mana Olarak Verdiği Hadisler

İzz b. Abdüsselam bazen hadislerin tam metnini vermeyip, hadisten birkaç lafzı almış ve onlara manen işaret etmiştir.

Örnek 1:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ
الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ
تَطْهِيرًا

“Evlerinizde oturun. Eski cahiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı dosdoğru kılın. Zekatı verin. Allah’a ve Peygamberi’ne itaat edin. Ey ev halkı, Allah kesinlikle sizden kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”(Ahzab 33/33) ayetinin **وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ** “Açılıp saçılmayın” kısmında, Peygamber (s.a.v.)’in “Giyinmiş çıplak salınarak yürüyen cennete giremez” nakline³⁸⁵, yer vermiştir³⁸⁶.

Örnek 2:

عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ

“Sağdan soldan grup grup.” (Mearic 70/37) ayetinin **عِزِينَ** “Grup grup” kısmının tefsirinde, Peygamber (s.a.v.)’in “Acep sizi niye dağınık dağınık görüyorum” nakline³⁸⁷ yer vermiştir³⁸⁸.

Hadis için bkz. Müslim, Cilt: 4, s. 2194.

³⁸⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 211.

³⁸⁵ Hadis için bkz. Müslim, Cilt: 3, s. 1680, Hadisin tam metni şöyledir: Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah (s.a.v.) dedi ki: “Cehennemliklerden görmediğim iki sınıf vardır. (Biri) yanlarında sığır kuyrukları gibi kamçılar bulunup, onlarla insanları döven bir kavim! (Diğeri) Giyinmiş çıplak sallanarak yürümeyi öğreten kırık başları Horasan develerinin eğilmiş hörgüçleri gibi bir takım kadınlardır! Bunlar cennete giremeyecek, onun kokusunu da duyamayacaklardır. Halbuki onun kokusu şu kadar ve şu kadar uzaktan duyulacaktır.”

³⁸⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 98.

³⁸⁷ Hadis için bkz. Müslim, Cilt: 1, s. 322. Hadisin tam metni şöyledir: Câbir şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v.) yanımıza geldi. Ve: ‘Acep neden sizleri hırçın atların kuyrukları gibi, ellerinizi kaldırmış görüyorum! Namazda sakın olun!’ buyurdular. Sonra (Başka bir defa) yine yanımıza çıktı ve bizi halkalar halinde görerek: ‘Acep sizi niye dağınık cemaatlar halinde görüyorum!’ dedi. Başka bir sefer yine yanımıza çıktı ve : ‘Siz meleklerin Rableri katında saf saf durdukları gibi saf bağlayıp dursanız!’”

4. Kur'an'ın Sahabe Sözü İle Tefsiri

Hız. Peygamberden sonra tefsir sahasında en mühim rolü sahabe almıştır. Hız. Peygamberin muhatabı olan bu muhterem zevâtı, tefsir sahasında iki şey yükseltiyordu. Birincisi sarsılmaz mutlak imanları, ikincisi ise hadise ve sebepleri müşahade edip, hükümlerle aralarında münasebet kurabilmeleri, kısaca, sebebi nüzûla vakıf olmaları idi³⁸⁹. Ayrıca sahabeler Arap oldukları için Arap dilinin üslup ve inceliklerini, Arap örf ve adetlerini iyi bilen insanlardı³⁹⁰. İzz b. Abdüsselam sahabeden yaptığı nakillerde metin ve sened vermemiş, doğrudan görüşleri vermekle yetinmiştir. Müfessirimiz tefsirinde çoğunlukla Hız. Ömer³⁹¹, Hız. Osman³⁹², İbn Mes'ud³⁹³, Hız. Ali³⁹⁴, Hız. Aişe³⁹⁵, İbn Abbas³⁹⁶ ve İbn Ömer³⁹⁷ gibi sahabelerin görüşlerine yer vermektedir. Müfessirimiz tefsirinde en çok İbn Abbas'dan rivâyette bulunmuştur.

Örnek 1:

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَدُوًّا دُعَاءِ
عَرِيضٍ

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Ona bir kötülük dokununca da bir de bakarsın, yalvarıp durur.” (Fussilet 41/51) ayetinin عَرِيضٍ kısmının tefsirinde müfessirimiz, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

“Nankörlük eden bela musibet anında rabbini bilir, bolluk ve rahatlık zamanında rabbini tanımaz.³⁹⁸”

Örnek 2:

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ

---

buyurdular. Biz: Ya Rasulallah! Melekler Rableri katında nasıl saf saf olurlar? Dedik: ‘İlk safları tamamlarlar, ve safda sıkışık dururlar.’ buyurdu.

³⁸⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 305.

³⁸⁹ Cerrahoğlu, s. 234.

³⁹⁰ Demirci, s. 289.

³⁹¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 173, Cilt: 2, s. 255.

³⁹² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. Cilt: 2, 38, 280.

³⁹³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 414, Cilt: 2, s. 47.

³⁹⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 336, Cilt: 2, s. 342.

³⁹⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 204, Cilt: 2, s. 103.

³⁹⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 196, Cilt: 2, s. 352.

³⁹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 206, Cilt: 2, s. 324.

³⁹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 178.

“Hazineleri Bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onları ancak belli bir ölçüyle indiririz.” (Hıcr 15/21) ayetinin **يَقْدَرُ مَعْلُومٌ** “Belli bir ölçüyle” kısmının tefsirinde müfessirimiz, İbn Mes’ud’un şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

“Bir senede ki yağın yağmur, diğer senede yağın yağmurla aynı değildir. Allah Teala yağmuru kısımlara ayırır, istediği kavme yağdırır, diğerine ise yağdırmaz.³⁹⁹”

5. Kur’an’ın Tâbiîn Sözü İle Tefsiri

Bazı alimler tabiînden gelen haberleri, rivâyet tefsiri içerisine dahil ederken bazıları dahil etmemiştir⁴⁰⁰. Müfessirlerin çoğunluğu tabiûnun tefsirinin kaynak değerinin bulunduğu kanaatindedir. Çünkü bu görüşte olanlara göre tabiîn her ne kadar Rasulullah’ı görmemiş ve ayetlerin nüzul sebeplerini müşahede etmemişlerse de, tefsirlerini genellikle sahabeden almışlardır⁴⁰¹. İzz b. Abdüsselam tefsirinde tabiînin görüşlerine yer vermiştir. Bu gibi rivâyetleri aktarırken, daha ziyade Mücahid⁴⁰², İkrime⁴⁰³, Hasan Basri⁴⁰⁴, Katâde⁴⁰⁵, Süddî⁴⁰⁶, Kelbi⁴⁰⁷ ve Ferra⁴⁰⁸ gibi zevattan istifade etmiştir.

Örnek 1:

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي
الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“De ki: ‘Kötünün çokluğu hoşuna gitse bile, iyi ile kötü bir değildir. Ey akıl sahipleri! Kurtuluşa ermeniz için Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının.’” (Maide 5/100) ayetindeki **قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ** “De ki: iyi ile kötü bir değildir” kısmının tefsirinde müfessirimiz şöyle rivâyette bulunmuştur:

³⁹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 334.

⁴⁰⁰ Cerrahoğlu, s. 228.

⁴⁰¹ Demirci, s. 301.

⁴⁰² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 80, Cilt: 2, s. 197.

⁴⁰³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 298, Cilt: 2, s. 332.

⁴⁰⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 162, s. Cilt: 2, s. 384.

⁴⁰⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 196, Cilt: 2, s. 59.

⁴⁰⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 374, Cilt: 2, s. 133.

⁴⁰⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 169, Cilt: 2, s. 61.

⁴⁰⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 403, Cilt: 2, s. 343.

“Burada üç te’vîl vardır. Birincisi, haram ve helallerdir. Bunu Hasan dedi. İkincisi, mü’min ve kafirdir. Bunu Süddî dedi. Üçüncüsü, iyi ve kötüdür. Veya Mü’min ve kafirdir.⁴⁰⁹”

Örnek 2:

وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

“İnsanların bölük bölük Allah’ın dinine girdiğini gördüğünde.” (Nasr 110/2) ayetinin النَّاسَ يَدْخُلُونَ “İnsanların girdiğini” kısmının tefsirinde müfessirimiz şöyle nakilde bulunmuştur:

“Hasan dedi ki: Mekke fethedildiğinde Araplardan bazıları bazısına dedi ki, bu kavmi küçük güçsüz görmeyin, Allah’ın dinine bölük bölük, ümmet ümmet giriyorlar. Dahhak dedi ki: Ümmet kırk adamdan oluşmaktadır.⁴¹⁰”

6. Ayetin Kırâatlerle Tefsiri

Kırâat, Kur’an kelimeleri üzerinde medd, kasr, tahfif, teskîl, imâle, idğâm, izhâr, ibdâl, noktalama gibi edâ ve telâffuz vecihleri olup, bunlar da Kur’an gibi sahih mütevâtir senedle Peygamberimizden nakledilmiştir⁴¹¹. Aslında kırâatte Müslümanlar için bir kolaylık bahis konusudur⁴¹². Kırâat Hz. Peygamberin ashabına kolaylık olsun diye verdiği ruhsattır. Ashabın Rasulullah (s.a.v.)’den kırâatı alış tarzları çeşitli idi. Onların arasında Hz. Peygamber (s.a.v.)’den bir kırâat alan olduğu gibi iki veya daha fazlasını alanlar da vardır. Sahabilerden kırâat öğrenen tabiûn ve etbâu’t-tâbiîn’in okuma tarzları da doğal olarak farklılık arz ediyordu. İşte bu farklı okuma tarzları daha sonraları da aynı şekilde devam etmiş ve bunun sonucu olarak da birbirinden farklı kırâat tarzları ortaya çıkmıştır. Bu kırâatları okuyan kurrâ, çeşitli İslam beldelerine dağılmışlar ve onların okudukları kırâatlar da, okuyucuların isimleriyle anılır olmuştur⁴¹³. Kırâat, İslam’da en çok münakaşa konusu olan meselelerden biridir. Bu ihtilaflar müsteşrikler için bulunmaz bir ganimet olmuştur. T. Nöldeke ve F. Buhl gibi müsteşrikler bu konu üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Fakat müsteşrikler,

⁴⁰⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 178.

⁴¹⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 384.

⁴¹¹ Suat Yıldırım, **Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2000, (Kur’an İlimlerine Giriş), s. 75.

⁴¹² Cerrahoğlu, s. 105.

⁴¹³ Demirci, ss. 112-113.

kırâat konusuyla ilgili pek çok rivayetler arasında kuvvetli olanları terk ederek, şüpheli olanları nakletmeyi menfaatlarına daha uygun bulmuşlardır⁴¹⁴.

İzz b. Abdüsselam, tefsirinde kırâatlerden çok olmamakla birlikte faydalanmıştır. Fakat bu konuda vermiş olduğu rivayetler arasında herhangi bir seçim yapmamıştır. Müfessirimiz genellikle kırâat farklılığı olan kelimelerin, hareke ve yazımındaki farklılıklarını ortaya koymuştur. Bazen de bu farklılığın nasıl bir anlam değişikliğine yol açtığını belirtmiştir. Bu mevzuda en çok istifade ettiği şahıs İbn Abbas⁴¹⁵ olmuştur. Daha sonra İbn Mes'ud⁴¹⁶, Hasan⁴¹⁷ ve Nâfi'den⁴¹⁸ rivayetlerde bulunmuştur. Bazen de kaynağını belli etmeden rivâyette bulunmuştur⁴¹⁹. Bir yerde de meşhur kırâata göre⁴²⁰ deyip hareke farklılığını ortaya koymuştur.

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Kuşkusuz müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabîfler ve bunlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan ve yararlı işler yapanlar için, Rableri katında mükafatları vardır, onlara ne bir korku ne de bir üzüntü söz konusudur.” (Bakara 2/62) ayetinin **وَالصَّابِئِينَ** “Sabîfler” kısmının tefsirinde müfessirimiz kırâat farklılığını şöyle belirtmiştir:

“Nâfi Kırâatında bu kelime hemzesiz olarak okunur.” dedikten sonra Sabîflerin, Yahudiler ve Mecusiler arasından çıktığını ve meleklerle ibadet ettiklerini, söyleyerek Sabîflerin özelliklerinden bahsetmektedir⁴²¹.

Örnek 2:

وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ

“Diri diri gömülen kız çocuklarına sorulduğunda.” (Tekvir 81/8) ayetinin **سُئِلَتْ** bölümünü müfessirimiz tefsir ederken okuyuş farklılığını şöyle izah etmiştir:

⁴¹⁴ Cerrahoğlu, s. 102.

⁴¹⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 219, Cilt: 2, s. 341.

⁴¹⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 137, 425.

⁴¹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 425.

⁴¹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 38.

⁴¹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 271, Cilt: 2, s. 260.

⁴²⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 66.

⁴²¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 38.

“İbn Abbas (r.a.) سألت şeklinde okudu, yani o katiline beni niçin öldürdün diye soracak, onun için hiçbir özür kabul edilmeyecek⁴²².”

7. Nüzûl Sebebi

Esbâb-ı nüzûl, Hz. Peygamber’in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur’an’ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resulullah’a sorulan soru demektir⁴²³. Veya Hz. Peygambere bir sual veya bir hadise dolayısıyla birkaç ayetin veyahutta bir sûrenin tamamının nazil olmasına amil olan şeye sebab-i nüzûl denmektedir⁴²⁴. Kur’an’ın anlaşılmasında, nüzûl döneminde Arap yarımadası’nın şartlarını, gelişen hadiseleri, Kur’an’ın nüzûl sürecini, toplumdaki değişim ve dönüşüm sürecini, toplumun ihtiyaç ve taleplerini, Arap Yarımadası’ndaki siyasi, ekonomik, sosyal, dini ve ahlaki vaziyeti bilmek, son derece önemlidir. Çünkü Allah’ın iradesi, hikmeti, gücü, rahmeti, gazabı, ve özellikle Kelâmı, o dönemde tarih ve topluma doğrudan aksetmiştir⁴²⁵. Tabî ki şunu da belirtmemiz gerekir ki Kur’an ayetlerinin hepsinin bir nüzûl sebebi yoktur, Kur’an’ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenab-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız ayetler de vardır⁴²⁶. Sahabe nesli, sebab-i nüzûle şahit oldukları için bu konudaki en önemli yere sahiptir.

İzz b. Abdüsselam sebab-i nüzûlden çokça istifade etmiştir. Bazen bir ayet hakkında birden fazla sebebi nüzûl belirtirken, bazen de birkaç ayet için birtek sebab-i nüzûl zikretmiştir. Mefessirimiz sebab-i nüzûle yer verirken çoğunlukla aşağıdaki kalıpları kullanmıştır.

فنزلت “Ayet nâzil oldu”⁴²⁷

نزلت بسبب “Ayet şu sebeble nâzil oldu”⁴²⁸

نزلت هذه الآية “Bu ayet nâzil oldu”⁴²⁹

⁴²² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 341.

⁴²³ Demirci, s. 144.

⁴²⁴ Cerrahoğlu, s. 115.

⁴²⁵ Albayrak, s. 136.

⁴²⁶ Cerrahoğlu, s. 115.

⁴²⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 48, Cilt: 2, s. 279.

⁴²⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 167, 181.

⁴²⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 176, Cilt: 2, s. 274.

نزلت هذه السورة “Bu sûre nâzil oldu”⁴³⁰

Müfessirimiz sebab-i nüzûlü verirken genel olarak üç prensip uygulamıştır:

a. Sebeb-i Nüzûlü Belirtmesi

İzz b. Abdüsselam, ayetle ilgili sebab-i nüzûl varsa ilk önce onu belirtmiştir.

Örnek 1:

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا
جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Onlar, inananlardan sadakalarını gönül hoşluğu ile, yükümlü olduğundan fazlasıyla verenlerle de, sadece ellerinden geldiği kadarını verebilenlere laf atarak onlarla alay ederler. Allah onların cezalarını verecektir. Onlar için acıklı bir azap vardır.” (Tevbe 9/79) ayetinin **الَّذِينَ يَلْمِزُونَ** “Laf atarak” ayetinin sebab-i nüzûlü hakkında müfessir şunları söylemiştir:

“Rasulullah (s.a.v.) Tebük Gazvesi için yardım topladığında Abdurrahman b. Avf dört bin dirhemle geldi ve dedi ki: Bu benim malımın yarısıdır ve Asım b. Adi yüz vesak hurmayla geldi ve Ebu Akil bir sa’ hurmayla geldi ve dedi ki: Bir sa’ da nefsimi aileme bıraktım, onlardan birisi aileme kaldı, biri de ahirete gitti. Münafıklardan orada olanlar dediler ki: Abdurrahman ve Asım riya olsun diye verdiler, Ebu Akil’e gelince Allah onu zengin etsin. Bunun üzerine ayet indi.”⁴³¹

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

“Ey inananlar, ne için yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz?” (Saff 61/2) ayetinin tefsirinde müfessir birbirinden farklı sebab-i nüzûller naklederek şunları söylemiştir:

“Dediler ki, şayet Allah Teala’nın hoşuna giden en güzel ameli bilseydik onu yapmak için yarışırđık. Fakat cihad farz olduğunda onlara ağır geldi, ayet indi.”

“Ayet bir kavim hakkında indi, onlardan biri diyordu ki, “savaşırım” ancak savaşmadı, “yererim” yermedi, “sabrederim” sabretmedi, “vururum” vurmadı. Ya da

⁴³⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 158, 178.

⁴³¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 259.

ayet münafıklar hakkında indi, münafıklar dediler ki: Eğer savaşmak için çıkarsanız ve savaşırsanız, biz de sizinle birlikte çıkar ve savaşırız, fakat savaşmak için çıktıklarında münafıklar geri döndüler.”⁴³²

b. Kimin Veya Neyin Hakkında İndiğini Belirtmesi

Örnek 1:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ
أَلَدُّ الْخِصَامِ

“İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkında söylediği senin hoşuna gider ve kalbindekilere Allah’ı tanık gösterir. Halbuki düşmanlığı en şiddetli olan budur.” (Bakara 2/204) ayetinin الْخِصَامِ “Düşmanlar” kısmının tefsirinde müfessirimiz sebep-i nüzûlü şöyle belirtmektedir:

“Ayet, Ahnas b. Şerik hakkında inmiştir veya ayet münafıkların sıfatını bildirmek için inmiştir.”⁴³³

Örnek 2:

أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ
هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

“Geceleri secde ederek ve ayakta durarak Allah’a boyun eğenler, ahiret endişesi taşıyıp Rabbinin rahmetini umanlar, (onlarla) bir midir! De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”(Zümer 39/9) ayetinin رَحْمَةَ رَبِّهِ “Rablerinin rahmetini” kısmının tefsirinde müfessirimiz şu sebep-i nüzûlü zikretmektedir:

“Ayet Rasulullah hakkında veya Ebu Bekir, Ömer, Osman b. Affân veya Ammâr ve Suheybe ve Ebu Zer ve İbn Mesûd veya onlardan, bu hal üzere olanlar hakkında indi.”⁴³⁴

⁴³² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 278.

⁴³³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 75.

⁴³⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 156.

c. Ne Zaman İndiğini Belirtmesi

İzz b. Abdüsselam, ayetleri tefsir ederken, eğer varsa, ayetin nüzûl zamanına da değinmiştir.

Örnek 1:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ بُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيُنْسَ الْأَمَهُادُ

“İnkâr edenlere de ki: ‘Yakında yenileceksiniz ve cehennemde toplanacaksınız.’ Orası ne kötü bir yataktır.” (Al-i İmran 3/12) ayetinin سَعْتٌ بُونَ “Yenileceksiniz” kısmının tefsirinde müfessirimiz ayetin iniş zamanını ifade etmektedir:

“Ayet Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir. Bedir savaşıdan önceki sene ayet inmiştir. Allah vadettiği şekilde Bedir’de onları öldürmüştü. Veya ayet Beni Kaynuka Yahudileri, Rasulullah (s.a.v.) tuzak kurdukları için onlar hakkında indi, Bedir ehli hakkında inmedi. Veya ayet kafirlerin önde gelenleri hakkında indi.”⁴³⁵

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا
وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey inananlar, kuşkusuz eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Eğer, affeder, vazgeçer ve bağışlarsanız bilin ki, Allah da çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.” (Teğâbün 64/14) ayetinin رَحِيمٌ “Merhametlidir” kısmının tefsirinde müfessirimiz ayetin iniş zamanını şöyle zikretmektedir:

“Bazıları ehlinden, ailesinden dolayı hicret edemedikleri için, onlar artık bize hayır uğramaz dediler. Mekke’nin fethedildiği yıl affedildiler, bu ayet indi.”⁴³⁶

8. Nâsîh-Mensûh

Kur’an-ı Kerim’in tefsirini yapmak ve ondan ameli hükümler çıkarabilmek için bilinmesi lâzım gelen esaslardan biri de nesh meselesidir. “Bu meseleyi bilmeden bir kimsenin Allah’ın kitabını tefsir etmesi caiz olmaz.” denilmiştir⁴³⁷. Nesih sözlükte, ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve birşeyi bir yerden

⁴³⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 101.

⁴³⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 284.

⁴³⁷ Cerrahoğlu, s. 122.

başka bir yere aktarmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise: Şer’i bir hükmü, bir başka şer’i delille kaldırmak yahut mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nas ile değiştirmek⁴³⁸. Nesheden ayete nâsîh, hükmü kaldırılan ayete mensûh, mensûh olmayan ayete de muhkem adı verilir⁴³⁹. Tefsir tarihinde neshi kabul edenler ve etmeyenler hep olagelmiştir. Müfessirimiz İzz b. Abdüsselam neshi kabul edenler arasındadır.

Müfessirimiz, ayetin nâsîh ya da mensûh oluşu ile ilgili çeşitli rivayetleri sıralayarak, bu konudaki tartışmaları ortaya koymuştur. Bunları, ayetleri tefsir ederken herhangi bir fasıl açmadan belirtmiştir. Bazen ayetlerin mensûh olduğunu kabul ederken, bazen de ayetlerinde mensûh olup olmadığını tartışmıştır.

a. Mensûh Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler

Örnek 1:

فَأَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ

“Artık sana emredilene çekinmeden tebliğ et ve ortak koşanlara aldırma.”(Hicr 15/94) ayetinin وَأَعْرِضْ “Aldırma” kısmının tefsirinde müfessir, “Seyf ayetiyle mensûhtur.” ifadesini kullanmıştır⁴⁴⁰.

Örnek 2:

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“İnananlara de ki: Allah’ın azab günlerinden korkmayanları bağışlasınlar. Çünkü Allah her toplumu yaptıklarıyla cezalandıracaktır.” (Casiye 45/14) ayetinin أَذِنَ لِلَّذِينَ يَغْفِرُوا “Mağfiret etsinler” kısmının tefsirinde müfessir, Hac Sûresi 39. يُقَاتِلُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ “Haksızlığa uğramaları sebebiyle saldırıya uğrayan müminlere savaş izni verilmiştir ve Allah’ın kesinlikle onlara yardım etmeye gücü yeter.” ayetiyle nesh olmuştur ifadesine yer veriyor⁴⁴¹.

⁴³⁸ Demirci, ss. 156-157.

⁴³⁹ Yıldırım, Kur’an İlimlerine Giriş, s. 102.

⁴⁴⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 339.

⁴⁴¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 201.

b. Mensûh Olduğunu Tartıştığı Ayetler

Örnek 1:

وَدَّرَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ يُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذَ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“Dinlerini oyun veya eğlenceye alanları ve dünya hayatının yanılttığı kişileri terk et. Hiç kimsenin, kazandığından dolayı helake sürüklenmemesi için Kur’an’la sürekli uyar. Böyle birinin Allah’tan başka ne bir yardımcısı ve ne de bir şefaatçısı vardır. Kendini kurtarmak için her türlü fidyeyi verse de ondan hiçbir şey asla kabul edilmez. Onlar yaptıklarından dolayı helake sürüklenmişlerdir. İnkarları sebebiyle, onlar için kaynar sudan bir içecek ve acıklı bir azab vardır.” (En’âm 6/70) ayetinin وَدَّرَ الَّذِينَ “Bırak” kısmının tefsirinde müfessirimiz ayet hakkında şunları söylemektedir:

“Mensûhtur veya tehdit cihetiyle muhkemdir. Allah Teala’nın Müddessir 11. ayette (دَرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ) “Yarattığımı bana bırak” dediği gibi⁴⁴².

Örnek 2:

وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حَيْثُ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا

“Onlar sevdikleri yiyeceklerden yoksula, öksüze ve esire yedirirler.” (İnsan 76/8) ayetinin وَأَسِيرًا “Esire” kısmının tefsirinde müfessirimiz, “Hapsedilmiş Müslüman veya köle veya esir alınmış müşriktir, sonra Seyf ayetiyle nesh oldu veya olmadı.”⁴⁴³

⁴⁴² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 191.

⁴⁴³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 327.

9. Kur'an'ın Fazileti

Fazilet, “üstünlük”, “meziyet” ve “şeref” anlamındadır. Buna göre Kur'an'ın faziletleri (Fezâilu'l-Kur'an), Kur'an'ın yüceliği, üstünlüğü, meziyet ve şerefi demektir⁴⁴⁴.

Kur'an'ın fazileti konusundaki hadisler, Kur'an'ın genelinden çok, sûrelerin veya ayetlerin faziletiyle alakalıdır. İzz b. Abdüsselam tefsirinde ayetleri kelime kelime tefsir etmiş, daha çok kelimelerin anlamları üzerinde durmuş, sûre veya ayetlerin faziletlerinden bahsetmemiştir. Çalışmamıza konu olan eserinde sûrelerin faziletiyle ilgili bilgileri eserin muhakkiki sûreleri tanıtırken dipnot olarak vermektedir.

Örnekler:

1. Fatiha Sûresi'nin faziletine dair, sûreyi tanıtırken şunu zikretmiştir⁴⁴⁵: “İmam Ahmed Müsnedinde şöyle rivayet etmiştir: Rasulullah (s.a.v.), Übey b. Ka'b kendisine Ümmü'l-Kur'an'ı okurken, ‘Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki! Ne Tevrat’ta, ne İncil’de, ne Zebur’da, ne de Furkan’da onun benzeri indirilmiştir. O, es-Seb’u'l-Mesâni (yedi ayet) ve bana verilen el-Kur’anü'l-Azîm’dir’ dedi.”⁴⁴⁶

2. Kehf Sûresi'nin fazileti hakkında, sûreyi tanıtırken şunu zikretmiştir⁴⁴⁷: Ebû'd-Derdâ Resulullah (s.a.v.)’den şöyle dedi: “Kim Kehf sûresinin başından on ayet ezberlerse, deccal fitnesi ona zarar veremez.” Aişe (r.ah.) Resulullah (s.a.v.)’den şöyle dedi: “Kim Kehf sûresinin başından on ayet ezberlerse, deccal fitnesi ona zarar veremez. Kim de Kehf Sûresi'nin sonundan ezberlerse, kıyamet günü onun için bir nur olur.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Demirci, s. 261.

⁴⁴⁵ روي ابو هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وقرا عليه ابي بن كعب ام الكتاب فقال والذي نفسي بيديه ما انزل في التوراة ولا في الانجيل ولا في الزبور ولا في الفرقان مثلها هي السبع المثاني والقران العظيم الذي انبئته

Bkz. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, trc. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, trs, Kur'an'ın Faziletleri Babları /1, Cilt: 5, ss. 22-23, H.n: 3035.

⁴⁴⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 15.

⁴⁴⁷ روي ابو الدرداء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال من حفظ عشر آيات من اول الكهف ثم ادرك الدجال لم يضره ومن حفظ خواتيم سورة الكهف كانت له نورا يوم القيامة

Müslim, Cilt: 4, s. 330.

⁴⁴⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 363.

10. Kıssalar

Kıssa, geçmiş eserleri, izleri açığa çıkarmak, bu sûretle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı derinden derine tefekküre yöneltten bir olgudur⁴⁴⁹. Kur'an'daki kıssalardan maksat, tarihi vakıaların kronolojik olarak anlatılması değildir. Ancak geçmiş milletlerin ve peygamberlerin başına gelenlerden bir ibret dersi almamız kast olunmaktadır. Kur'an'daki kıssaların asıl gayesi, ahlaki ve terbiyevi oluşudur. Bunlar, Kur'an'ın kendine has uslûbû ile anlatılmıştır⁴⁵⁰. Kıssa yerine hikâye tabiri kullanılmamalıdır. Zira hikâye, gerçekten vaki olmamış durumlar hakkında kullanılabilceği halde kıssa, mazide gerçekleşmiş olayları bildirerek, ders almaları için, insanları o zamanda yaşatmayı gaye edinir⁴⁵¹. İzz b. Abdüsselam, münasebetler ölçüsünde çeşitli devirlere ait kıssalara tefsirinde yer vermiştir. Bunlardan İslam öncesi devirlere ve peygamberlere⁴⁵² ait olanların yanı sıra asr-ı saâdet ve daha sonraki dönemlere ait olanlar da vardır⁴⁵³. İzz b. Abdüsselam kıssaları tefsirin gidişatı içerisinde sunmuş, ayrı bir başlık altında inceleme lüzumu hissetmemiş, genellikle ayetin sebep-i nüzûlü hakkında bilgi verirken anlatmıştır.

Örnek 1:

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ
فَأَسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ

“Bunun üzerine biz de onlara su baskınları, çekirgeler, haşereler, kurbağalar ve kan gibi apaçık mucizeler gönderdik. Fakat onlar yine de büyüklük tasladılar ve günahkar bir toplum oldular.” (A'raf 7/133) ayetinin الطُّوفَانَ “Su baskınları” kısmının tefsirinde müfessirimiz, Firavun ve ehlinin azgınlıkları sebebiyle Allah'ın onları cezalandırması hakkında, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Onların ekinleri güzel bir şekilde bitmedikçe tufan onları vurmadı. Dediler ki: Bu (ekinler) bizim nimetimizdir, Allah bazı şehirlere çekirge sürüsü gönderdi, cumartesiden cumartesiye çekirge sürüleriyle karşılaştılar, çekirgeler yeryüzünün

⁴⁴⁹ Demirci, ss. 238-239.

⁴⁵⁰ Cerrahoğlu, ss. 171-172.

⁴⁵¹ Yıldırım, Kur'an İlimlerine Giriş, s. 105.

⁴⁵² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 283, Cilt: 2, s. 56.

⁴⁵³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 65, Cilt: 2, s. 383.

bitirdiği tüm bitkileri yediler. Sonra bazı şehirlerde ekinler bitti. ‘Bunlar bize yeter’ dediler. Allah onlara hakettikleri için haşerat gönderdi.”⁴⁵⁴

Örnek 2:

وَأَبِ يَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

“Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma dedik. Kuşkusuz biz onu sabırlı bulduk. O ne iyi bir kuldu. O, daima Allah’a yönelirdi.” (Sâd 38/44)

ضِعْفًا “Bir demet” kısmının tefsirinde müfessirimiz şu bilgiyi vermektedir.

“İblis tabib sûretinde Eyyûb’un karısına geldi, onu tedavi etmek için karısını ikna etti, dedi ki: Onu iyileştireceğim, muhakkak ki o, iyileştiğinde, sen bana şifa verdin, de, başka bir karşılık istemiyorum. Evet, dedi, bundan dolayı Eyyûb’a işaret etti, Eyyûb bir demet sapla, ona vurmak için yemin etti. Veya ona ekmeklerinin sayısını arttırmak isteğiyle geldi, onun hiyanetinden korktu, ona vurmak için yemin etti.”⁴⁵⁵

“Kıssalar” ve “İsrâiliyât” birbirine yakın konular olmasına rağmen ayrı başlıklar altında değerlendirmeyi uygun bulduk, çünkü müfessirimiz ayetlerin tefsiri içerisinde kıssaları anlatmakta ve bu kıssaların anlatımında yer yer isrâiliyât bilgilerine de herhangi bir ayırım yapmadan yer vermektedir. Mevzûnun daha iyi anlaşılmasını istememiz, bunun diğer bir sebebidir.

11. İsrâiliyât

İsrâiliyât sözcüğüyle kastedilen, İslam kültürüne karışan yabancı kültürlerdir. Müslümanlar Medine’ye hicret ettikten sonra Yahudilerle karşılaşmış ve onlarla iç içe yaşamışlardır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’deki kıssaların birçoğu Tevrat’ta da geçmektedir. Dahası Kur’an’da kıssalar muhtasar bir şekilde zikredilirken Tevrat’ta ayrıntılar üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle Müslümanların yabancı kültürlerden etkilenmeleri ilk etapta Yahudiler kanalıyla olmuştur. Müslümanlar bu kültüre “İsrâiliyât” ismini vermişlerdir. Bilahare gerek Hristiyanlardan ve gerek diğer kültürlerden Müslümanların kültürüne karışan yabancı kültürlerin tamamı bu isim altın-

⁴⁵⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 220.

⁴⁵⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 152.

da anılır olmuştur⁴⁵⁶. Tefsir kitaplarında, Kur'an'da yer alan kıssalarla ilgili isrâîlî haberlerin bulunması, büyük bir problemdir. Müfessirimizin eserinde de aynı sorunla karşılaşmaktayız. Kanaatimizce müfessirimizin yaşadığı dönemde ve öncesinde yazılmış tefsirlerin çoğunluğunda az veya çok isrâîlî haberlere yer verildiği için müfessirimiz de, çok olmasa da bu tarz rivayetlere yer vermiştir.

Örnek 1:

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ
كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا
يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا
يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ
لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Onlar Süleyman’ın mülkü konusunda şeytanın kendilerine fısıldadığına uydular. Süleyman inkar etmemişti. Fakat şeytanlar inkar ettiler. Onlar insanlara büyü ve Babil’de Harut ve Marut adlı iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki bu iki melek hiçbir kimseye: ‘Biz ancak imtihan ediyoruz, inkar edenlerden olma!’ demeden herhangi bir şey öğretmiyorlardı. Buna rağmen onlar, o iki melekten, kişi ile eşinin arasını açan şeyi öğreniyorlardı. Oysa, onlar bu öğrendikleriyle Allah’ın izni olmadan hiçbir kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zararı olup, yararı olmayan şeyi öğreniyorlardı. Halbuki onlar da, bu işi yapanın ahirette hiçbir nasibi olmayacağını kesinlikle biliyorlardı. Kendilerini, karşılığında sattıklarının ne kötü bir şey olduğunu keşke bilselerdi!” (Bakara 2/102) ayetinin **مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ** “Şeytanın fısıldadığına” kısmının tefsirinde İzz b. Abdüsselam şöyle bir İsrâîlî bilgi nakletmiştir:

Hiz. Süleyman’ın katibi Esaf b. Berhiyâ isminde, cinlerden bir neferd. Onun yanında bir sihir kitabı vardı, onu Hiz. Süleyman’ın kürsüsünün altında saklıyordu. Hiz. Süleyman öldükten sonra o büyü kitabını çıkarıp “Bu Süleyman’ın sihir kitabıdır.” dedi. Veya şeytanlar onu duyup ve sihri çıkardılar. Hiz. Süleyman onun iç yüzünü anladığında, sihri onlardan uzaklaştırdı ve kürsünün altına gömdü. Hiz. Süleyman hayattayken şeytanların o sihir kitabını ortaya çıkarmaya güçleri yetmedi. Fakat Hiz.

⁴⁵⁶ M. Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Nokta Matbaası, İstanbul, 2004, s. 85.

Süleyman öldüğünde şeytan insanlara dedi ki, “Muhakkak ki, öyle bir sihir ilmidir ki, Süleyman rüzgara ve cinlere onunla sihir yaptı, o Süleyman’ kürsüsünün altındadır, onu çıkarın.” dediler ki, “Süleyman sihirbazdır, peygamber değildir.” Bundan sonra Allah dedi ki: “Süleyman kafir değildir fakat şeytanlar kafirdirler.”⁴⁵⁷

Örnek 2:

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا
يَأْيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

“Onlara söylenen azabın başlarına geleceği zaman, yerden kendilerine, insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyleyen bir çeşit canlı çıkarırız.”

(Neml 27/82) ayetinin دَابَّةً “Bir canlı” kısmının tefsirinde İzz b. Abdüsselam şöyle bir İsrâîlî bilgi nakletmiştir:

“Ali (r.a.)’ a onun (Dabbenin) hakkında soruldu. Dedi ki: ‘Onun kuyruğu vardır, onda sakal vardır.’ Muhakkak ki bu onun insanlardan olduğuna işarettir. Cumhura göre o yeryüzünde dolaşır. Veya canlılardan biridir. O tüylüdür. O dört kabileden çıkacaktır. Veya onun kafası öküz kafasıdır, gözleri domuz gözüdür ve kulakları fil kulağıdır, boynuzları erkek geyik boynuzu, boynu deve kuşu boynudur ve göğsü aslan göğsüdür ve rengi kaplan rengidir. Beli, kalçası kedi gibidir. Kuyruğu koç kuyruğudur. Duruşu deve gibidir. Her bir uzvu on iki ziradır. Onun kafası bulutlardadır. Yanında Musa (a.s)’ın asası, Süleyman (a.s)’ın mührü vardır. Mü’minlerin mescidini beyazla işaretler, onun yüzü beyazlanır. Kafirlerin yüzünü Süleyman mührüyle işaretler, onun yüzü siyahlanır. Onu İbn Zübeyr dedi.”⁴⁵⁸

II. DİRÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Buna Re’y ve ma’kûl tefsir de denir. Rivayetlere munhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Burada bahsettiğimiz re’yden maksad, ictihaddır⁴⁵⁹. Dirâyet tefsirini rivâyetten ayıran en belirgin özellik, müfessirin herhangi bir meselede kendi görüşüne yer vermesidir. Ancak bu, onun rivâyet tefsir kaynaklarını hiç kullanmayacağı anlamına gelmez. Burada takip edile-

⁴⁵⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 46.

⁴⁵⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 46-47.

⁴⁵⁹ Cerrahoğlu, s. 230.

cek en sağlıklı yöntem, öncelikle rivâyet tefsiri için söz konusu edilen kaynaklara başvurmak ve o kaynaklardan elde edilen bilgileri akıl süzgecinden geçirmektir. İşte bu da ictihâtta bulunmaktır⁴⁶⁰. İzz b. Abdüsselam tefsirinde genellikle rivâyet tefsiri metodunu kullanmakla birlikte dirâyet metoduna da yer vermiştir.

A. DİRÂYET METOTLARINI VERİRKEN KULLANDIĞI KALIPLAR

1. Kavram Analizi

a. Kavramların Tanımını Vermesi

İzz b. Abdüsselam, tefsirinde yeri geldikçe ele aldığı ayetlerde geçen kavramların tanımını yapmıştır. Konuyla ilgili örnekler şöyledir:

Örnek 1:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ
مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ
وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا
يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Bu kitab’ı sana indiren O’dur. Bu Kitap’ta manası açık olan (muhkem) ayetler vardır. Bunlar Kitab’ın aslıdır. Bunların dışında çeşitli anlamlara gelen (müteşabih) ayetler de vardır. Bu yüzden, kalplerinde haktan sapma eğilimi olanlar, fitne arzusuyla ve istedikleri gibi yorumlama hevesiyle onun müteşabih olanlarına uyarlar. Halbuki bunların yorumunu ancak Allah bilir. Bir de: ‘Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katından gönderilmiş ayetlerdir’ diyen ilimde derinleşenler vardır. Sadece akıl sahipleri düşünür.” (Al-i İmran 3/7) ayetinin **مُحْكَمَاتٌ** “Muhkemler” kısmının tefsirinde müfessirimiz “Muhkem ve Müteşabih” kavramlarını şöyle tanımlamıştır:

“Muhkem: Nasihtir ve Müteşabih: Mensuhtur. Veya Muhkem: haramı helali ve ona benzeyen şeyleri açıklayan hükümlerdir. Müteşabih: Anlamı şüpheli olan yani değişik anlamlara gelen kapalı olandır. Veya Muhkem: Sadece bir anlam/vecih taşı-

⁴⁶⁰ Demirci, s. 323.

yandır. Müteşabih: Birçok manalara gelebilir. Veya Muhkem: Lafzı tekrar edil-
meyendir. Müteşabih: Lafzı tekrar edilendir. Veya Muhkem: Alimlerin anlayabildiği
şeylerdir. Müteşabih ise: Onu anlayacak bir yol olmayandır. Kıyamet saati gibi, Hz.
İsa (a.s)’ın inişi gibi, güneşin batıdan doğması gibi.”⁴⁶¹

Örnek 2:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Şüphesiz biz insanı, karışım halindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve
onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık.” (İnsan 76/2) ayetinin
نُطْفَةٍ “Sudan (meniden)” kelimesini müfessirimiz şöyle tanımlıyor:

“Kadının ve erkeğin sularının birleşmesinden oluşan şeye nutfe denir. Veya
nutfe, erkeğin menisidir, kadının rahminde kadının menisiyle birleştiğinde karışık bir
damla su olur.”⁴⁶²

b. Kavramların Maksadını Belirtmesi

Örnek 1:

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ

“Onlar inananlarla karşılaştıklarında: ‘Biz de inandık’ derler. Şeytanlarıyla
başbaşa kalınca da: ‘Biz sizinle birlikteyiz, onlarla sadece alay ediyoruz’ derler.”
(Bakara 2/14) ayetinin شَيَاطِينِهِمْ “Şeytanlarıyla” kısmının tefsirinde müfessirimiz,
şeytanlardan maksat kâfirlerin başlarıdır⁴⁶³ demektedir.

Örnek 2:

وَالَّتِيْنِ وَالزَّيْتُونِ

“Tîn’e ve zeytûn’a andolsun” (Tîn 95/1) ayetinin tefsirinde müfessirimiz,
“Tîn’e ve zeytûn’a andolsun” ayetinden maksadın şu olduğunu söylüyor: İkisi de

⁴⁶¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 101.

⁴⁶² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, ss. 326-327.

⁴⁶³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 22.

iyiilen şeydir veya Tin: Dımaşk, Zeytûn: Beytu'l-Makdis'tir. Veya Tin, Dımaşk'ta bulunan bir dağdır, zeytûn, Beytu'l-Makdis'te bulunan bir dağdır.”⁴⁶⁴

c. Kavramlara Muhtelif Anlamlar Vermesi

Örnek 1:

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ
يَضُرَّ عُونَ

“Biz hiçbir kente herhangi bir peygamber göndermedik ki oranın halkını sıkıntı ve darlığa düşürmeyelim. Umulur ki yalvarıp boyun eğerler.” (A'raf 7/94) ayetinin وَالضَّرَّاءِ وَالْبَأْسَاءِ “Darlık” kelimesinin tefsirinde müfessirimiz kelimelere şöyle muhtelif anlamlar vermiştir: “الْبَأْسَاءِ: Açlıktır. وَالضَّرَّاءِ: Fakirliktir. Veya الْبَأْسَاءِ: Beladır. وَالضَّرَّاءِ: Uzun süre devam eden kalıcı bir hastalıktır. Onu İbn Abbas (r.a.) dedi”⁴⁶⁵

Örnek 2:

تَرَاهُمْ قَتْرَةً

“Onları bir siyahlık kaplayacaktır.” (Abese 80/41) ayetindeki قَتْرَةً kelimesinin tefsirinde müfessirimiz bu kelimeye şu değişik anlamları vermiştir: “Şiddet veya zillet veya hüznün veya karanlık veya toz veya yüzün kararmasıdır.”⁴⁶⁶

d. Kavramların Tasnîfini Yapması

Örnek 1:

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي
الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“De ki: Kötünün çokluğu hoşuna gitse bile, iyi ile kötü bir değildir. Ey akıl sahipleri kurtuluşa ermeniz için Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının.” (Maide 5/100) ayeti hakkında müfessirimiz: “Kötü ile iyi bir değildir hakkında üç tevil var-

⁴⁶⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 366.

⁴⁶⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 217.

⁴⁶⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 340.

dır. Birincisi: Yani helal ve haramdır. Onu Hasan dedi. İkincisi: Mü'min ve kafirdir. Onu Süddi dedi. Üçüncüsü: iyi ve kötüdür veya mü'min ve kafirdir.”⁴⁶⁷ diyerek iyi ve kötü kavramını üç şekilde tasnife tutmuştur.

Örnek 2:

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ نَمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

“Sormasınlar, yakında öğrenecekler. Hiç sormasınlar! Yakında öğrenecekler.”

(Nebe 78/4-5) müfessirimiz ayetteki كَلَّا “Sormasınlar” kısmının tefsirinde iki tasnife giderek şöyle diyor: “Birincisi, kıyamet azabıyla kafirleri tehdit etmektir, ikincisi, cehennem azabıyla onları tehdit etmektir. Veya birincisi, onlara cehennem azabını vaad etmektir, ikincisi, mü'minlere cenneti vaad etmektir. Onu Dahhak dedi.”⁴⁶⁸

2. Kullandığı Kelimeler ve Edatlar

İzz b. Abdüsselam ayetleri izah ederken genellikle şu kelimeleri kullanmıştır:

a. اراد /Erâde

Örnek 1:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

“Böyle olmasına rağmen (yine de) insanlar arasında Allah’a eşler koşanlar vardır. Bunlar ortak koştukları şeylere Allah’a duydukları sevgi gibi sevgi duyarlar. İnananlarsa Allah’ı daha fazla severler. Allah’a karşı bu haksızlığı yapanlar, azabı gördüklerinde, bütün güç ve kudretin Allah’a ait olup, Allah’ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi!” (Bakara 2/165) ayetinin tefsirinde أَنْدَادًا “Ortaklar” kelimesi ile الاصنام “Putlar” kastedilmiştir⁴⁶⁹.

⁴⁶⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 178.

⁴⁶⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 331.

⁴⁶⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 61.

Örnek 2:

فَأَخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِمِينَ

“Bunun üzerine onları şiddetli bir deprem yakaladı. Yurtlarında çöküp kaldılar.” (Araf 7/78) ayetinin tefsirinde جَائِمِينَ “Çöküp kaldılar” kelimesinden kastedilen عساكرهم “Onların askerleridir.”⁴⁷⁰

b. اي/Ey

Örnek 1:

اي : Yani, kelimesini müfessirimiz izah için kullanmıştır.

وَأَنْ يَرَوْا آيَةً يُعَرِّضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ

“Onlar herhangi bir mucize görseler ondan yüz çevirirler ve: ‘Bu devamlı yapılan bir büyüdür!’ derler.” (Kamer 54/2) ayetini müfessirimiz اي ile şöyle izah etmiştir:

“Yani: O mucizeyi görüyor, ondan yüz çeviriyorlardı.”⁴⁷¹

Örnek 2:

فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَّعِيمٌ

“Ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.” (Vakıa 56/89) ayetini müfessirimiz, اي ile şöyle açıklamıştır.

“Denilir ki Rasulullah (s.a.v.) فَرَوْحٌ kelimesini damme ile okudu. Yani: Onun ruhu ebedi olarak kalır, ölümsüzdür.”⁴⁷²

⁴⁷⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 215.

⁴⁷¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 244.

⁴⁷² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 260.

c. عنى/Anâ

Anlamı, kelimelerini :المعنى gelir, Anlamına gelir, يعنى :Anlamına geldi, عنى :Müfessirimiz izah için kullanmıştır.

Örnek 1:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“İman edip salih amel işleyenlere; Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.” (Mâide 5/93) ayetindeki لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا “İman edip salih amel işleyenlere günah yoktur.” kısmının tefsirinde müfessirimiz “İçki haram olmadan önce anlamındadır. إِذَا مَا اتَّقَوْا kelimesinin anlamı: Farzları yerine getirmektir. آمَنُوا kelimesinin anlamı: Allah’a ve rasulüne iman etmektir. وَعَمِلُوا kelimesinin anlamı: İyilik ve güzel işlerdir.” demektedir⁴⁷³.

Örnek 2:

نَذِيرًا لِلْبَشَرِ

“Uyarıcı” نَذِيرًا (Müdessir 74/36) ayetinin “İnsanlık için bir uyarıcı olarak.” kısmında müfessirimiz: نَذِيرًا “cehennem anlamına gelir. Veya Müdessir 2. ayetteki كَالَّذِينَ نَذَرُوا نَذِيرًا “Kalk uyar” denilen Muhammed (s.a.v.) anlamındadır⁴⁷⁴.

⁴⁷³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 175.

⁴⁷⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 320.

d. ام / Emmâ

ام:....gelince, kelimesini müfessirimiz çok az kullanıyor ve bu kelimeyi izah için kullanmıştır.

Örnek 1:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

“İşte kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimse- nin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.” (En’âm 6/83) ayetinin حُجَّتُنَا “Delillerimiz” kısmının tefsirini müfessirimiz şöyle yapmıştır:

“Hangi fırkanın imanı daha doğrudur? Bir ilaha olan ibadet mi veya çok sayıda ilaha olan ibadet mi. Dediler ki: Tek olan ilaha olan ibadettir ve onlar nefisleriyle ikrar ettiler. Veya onun için dediler ki: İlahlarımızın seni engellemesinden korkmuyormusun? Dedi ki: Korktukları şeye gelince, küçükten büyüğe hepinizin ibadette engellenmesi midir? Veya onlar için dedi ki: size ne yarar ne de zarar vermeyenlere mi kulluk ediyorsunuz yoksa zarar ve yarar verebilene mi?”⁴⁷⁵

Örnek 2:

وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

“Yeryüzündekilere kötülük mü yapılmak istendiğini yoksa Rablerinin onlara bir iyilik mi yapmak istediğini biz bilemeyiz.” (Cin 72/10) ayetinin لَا نَدْرِي “Biz bilemeyiz” kısmının tefsirini müfessirimiz şöyle yapmıştır:

“Muhammed onlara, O’na iman etmeleri için gönderilmedi mi? Onu inkar edenlere gelince, cezalandırılacaklar ve semayı sevap kazanmak ve hak yolda olmak için gözetlemiyorlar mıydı? Kötülüğe gelince cezalandırmadır.”⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 192-193.

⁴⁷⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 310.

e. في /Fî

في : Hakkında,.....de/da, kelimesini de müfessirimiz izah için kullanmıştır.

Örnek 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ
مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ
أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ
عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“Ey inananlar, hac ya da umre için ihrama girmişken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim av hayvanlarını kasten öldürürse, cezası, öldürdüğü hayvana eş değer büyük ya da küçük baş bir hayvandır. Bunu sizden adil iki kişi, Kabe’ye ulaştırılacak bir kurban olarak belirleyecektir veya kefarete olarak fakirleri doyuracak veya doyuracağı fakirler sayısınca oruç tutacaktır. Yaptığı işin cezasını çekmesi içindir. Geçmişte yaptıklarınızı Allah bağışlamıştır. Kim tekrar eski yaptıklarına dönerse, Allah onun yaptığını yanına bırakmaz. Allah güçlüdür, hiç kimsenin yaptığını yanına koymaz.” (Maide 5/95) ayetindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ” “Ey inananlar, hac ya da umre için ihrama girmişken av hayvanlarını öldürmeyin.” kısmının tefsirinde müfessirimiz şöyle demiştir:

“Bu konuda (فيه) üç görüş vardır. Onlardan birincisi: İhramdan kastedilen hac veya umredir. Onu çoğunluk dedi. İkincisi: İhramla Harem’e girilir. Denilir ki, Harem’e girildiğinde ihram giy. Denilir ki, bilinen Harem sınırlarına giren kimse için ihram vardır. Onu bazı Basra ehli dedi. Üçüncüsü ise: İhrama girmek, mecazsız hakiki manasıyla birlikte iki manayı içerir hacda veya umrede veya ihrama girmektir. O ikisinde av hayvanlarını öldürmenin hükmü ayette açık olarak vardır. Onu Ebû Hureyre dedi.”⁴⁷⁷

Örnek 2:

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى / وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ / وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ /
وَالْبَصِيرُ

⁴⁷⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, ss. 176.

“Görmeyenle gören bir olmaz.” “Karanlıklarla aydınlıklar da bir değildir.”
“Gölge ile sıcak rüzgar da bir değildir.” (Fâtır 35/19-20-21) وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى
وَالْبَصِيرُ “Görmeyenle gören bir olmaz.” bölümünü müfessirimiz, Katâde ve
Ferrâ’nın görüşleriyle şöyle izah etmiştir:

“Onda ((فيه)) iki görüş vardır. Onlardan birincisi: Muhakkak ki Allah Teala
bu misali mü’min ve kafir için verdi, görenle körün eşit olmadığı gibi, karanlığın ve
nurun eşit olmadığı gibi, sıcaklığın ve gölgenin eşit olmadığı gibi müminle kafir de
eşit değildir. Onu Katade dedi. İkinci görüş ise: Görmeyenle gören bir olmaz sözü-
nün manası, yani küfürle kalp kör olur, imanla görür, küfrün zülümü karanlığı ile,
imanın nuru eşit değildir. Cennetin gölgesiyle cehennem harareti eşit değildir.
Hurur (الحور), semûm gibi sıcak bir rüzgardır. Ferrâ dedi ki: Harûr geceyle gün-
düzde vardır. Semûm ise ancak gündüzde vardır ve dedi ki Harûr ancak gündüzün
güneşiyle birlikte olur. Semûm ise geceyle gündüzde olur. Ve denilir ki harûr sıcak-
lıktır. ez-Zillü (الظل) ise, soğuktur⁴⁷⁸.

B. DİRÂYET METOTLARIYLA TEFSİR EDİŞ BİÇİMİ

1. Sarf Yönüyle Açıklaması

Kur’an’ın Arapça indirilmiş olması⁴⁷⁹, Hz. Peygamber’in Kur’anî lafızları in-
sanlara ulaştırma görevi yanında ihtiyaç duyulduğu zaman onların manalarını açık-
lama görevinin olması⁴⁸⁰ ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Arap dilini konuşması,
Kur’an’ı anlamada Arap dilinin önemini ortaya koyar. Müfessirimiz de bunun bilin-
cinde olduğu için kelimeleri sarf yönündende tahlil etmekle birlikte bunu yaparken
teferruata girmeyip öz ve kısa ifadelerle yetinmiştir. Müfessirimizin, kelimeleri sarf
açısından incelerken, genelde şu konulara değindiği görülmektedir:

⁴⁷⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 121.

⁴⁷⁹ (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) “Biz onu, düşünüp anlayasınız diye, Arapça bir Kur’an olarak indir-
dik” (Yusuf 12/2).

⁴⁸⁰ Demirci, s. 272.

a. Kelimelerin Etimolojik Tahlilini Yapması

İzz b. Abdüsselam, kelimelerin hangi kökten geldiğini, Arapça olup olmadığını, müzekker ve müennes olarak kullanımını incelemiştir.

Örnek 1:

الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Onlar Firdevs cennetine mirasçı olurlar ve onlar orada sonsuza dek kalırlar.”

(Müminun 23/11) ayetinin الْفِرْدَوْسَ “Firdevs cenneti” kısmının tefsirinde müfessirimiz, bu kelime hakkında şöyle demektedir:

“Cennetin ismidir. Veya cennetin yüksek bir makamıdır. Veya cennet dağlarından bir dağdır, onda nehirler fişkırır. Veya Rumca’da bostandır, Arapçalaştırılmıştır. Onu Zeccac dedi. Veya Arapçadır, o üzüm bağıdır.”⁴⁸¹

Örnek 2:

وَالطُّورِ

“Tur dağına” (Tur 52/1) ayetinde müfessirimiz, bu kelime hakkında şunları söylemektedir:

“Süryanice’de dağ demektir. Veya üzerinde bir şey biten veya bitmeyen bir dağın ismidir, o Tur’u Sînâ’dır. Veya Musa (a.s.)’ın Allah’la konuştuğu dağdır. Veya bilinmeyen bir dağdır.”⁴⁸²

b. Kelimenin Tekilini Vermesi

Örnek 1:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

“İnsanlar içinden kimi de vardır ki, değersiz dünya hayatı hakkındaki sözleri seni imrendirir. Bir de kalbine Allah’ı şahit tutar. Oysa o, İslam düşmanlarının

⁴⁸¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 331.

⁴⁸² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 234.

en yamanıdır.” (Bakara 2/204) ayetindeki **الْخِصَامِ** “Düşmanlar” kelimesinin tekilinin **خصيم** “Düşman” sözcüğü olduğunu belirtmiştir⁴⁸³.

Örnek 2:

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَيَالِ الَّذِينَ إِحْسَانًا وِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

“Allah’a kulluk ediniz ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. Anne ve babaya, yakın akrabalara, yetimlere, yoksullara, yakın komşulara, uzak komşulara, yakın arkadaşına, yolda kalmışlara, kölelerinize iyilik yapınız. Kuşkusuz Allah böbürlenen ve kendini beğenenleri sevmez. (Nisa 4/36) ayetindeki **وَالْيَتَامَىٰ** “Yetimlere” kelimesinin tekilinin **يتيم** “Yetim” sözcüğü olduğunu söylemiştir⁴⁸⁴.

c. Kelimenin Çoğulunu Vermesi

Müfessirimiz genellikle ayetlerde geçen çoğul sözcüklerin tekilini verdikten sonra, o kelimenin çoğul olduğunu belirtmiştir.

Örnek 1:

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا سِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ
الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ

“İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A’raf, üzerinde de birtakım insanlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selam olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. ” (A’raf 7/46) ayetindeki **الأعراف** “A’raf” kelimesi **عرف** kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmiştir⁴⁸⁵.

Örnek 2:

الشمس والقمر يحسبان

⁴⁸³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 75.

⁴⁸⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 146.

⁴⁸⁵ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 212.

“Güneş ve ay bir hesapla hareket etmektedirler.” (Rahmân 55/5) ayetindeki بِحُسْبَانٍ “Bir hesapla” kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁶.

d. Kelimelerin Müteradifini Vermesi

Örnek 1:

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُقْلِحُونَ

“İşte onlar Rablerinin doğru yolu üzerindedirler ve kurtuluşa erecekler de onlardır.” (Bakara 2/5) Müfessirimiz bu ayetteki الْمُقْلِحُونَ “Kurtuluşa erecekler” kelimesinin müteradifini الناجون “Kurtuluşa erecekler” kelimesi olarak vermekte ve masdarını الفلاح “Kurtuluş” kelimesini verdikten sonra bu kelimenin müteradifini النجاة “Kurtuluş” kelimesi olarak vermiştir⁴⁸⁷.

Örnek 2:

بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

“Aralarında bir engel vardır; birbirine karışmazlar.” (Rahmân 55/20) ayetindeki بَرْزَخٌ “Engel” sözcüğünün müteradifini, حاجز “Engel” olarak vermiştir⁴⁸⁸.

2. Nahiv Yönüyle Açıklaması

a. İ'rabla İlgili İzahlar Yapması

Örnek 1:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“(Allah’ım) yalnız Sana kulluk eder ve sadece Sen’den yardım isteriz.” (Fatiha 1/5) ayetinin إِيَّاكَ kısmının tefsirinde müfessirimiz “Halil’e göre إِيَّا : İsimdir

⁴⁸⁶ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 248.

⁴⁸⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 21.

⁴⁸⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 250.

Kef'in muzafıdır. Ahfeş'e göre **إِيَّاكَ** : Tek bir kelimedir çünkü muzaf değil zamir-
dir.⁴⁸⁹ diyerek i'rab ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

Örnek 2:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا
تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَدَىٰ مِنْ
رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أُمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَىٰ
الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Hac ve umreyi de Allah için tam yapın. (Eğer zorunlu bir nedenden dolayı hac ve umreden) geri kalırsanız, hedyden kolayınıza gelen bir şey gerekir. Bununla beraber bu hedy yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka veyahut kurbandan ibaret bir fidye vardır. (Sıkıntıdan kurtulup) güvenlikte olduğunuz zaman her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, onada heydin kolay geleni vardır. Bunu bulamayana ise, üç gün hacda, yedi gün de döndükten sonra oruç tutmak vardır. Bu, tam on gündür. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Hasılı Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah'ın cezalandırması cidden çok şiddetlidir.” (Bakara 2/196) ayetinin **كَامِلَةٌ** kısmını tefsirinde müfessirimiz şöyle diyor:

“ Tekid vardır. Veya tam bir hedydir (kurbandır). Veya ihramı yerine getiren kimse gibi, onun sevabı tam olur. Onu yerine getirmese ihramdan çıkmış olmaz. Veya o haberdir, manası onu oruçla tatamlamadır.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 17.

⁴⁹⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 72.

b. Zamirlerin Merciiine İşaret Etmesi

Örnek 1:

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أُخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أُخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ
مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ
ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Öz kardeşinin yükünden önce diğerlerininkini aramaya başladı; sonra kardeşinin yükünden su kabını çıkardı. İşte biz Yusuf’a böyle bir plan kurdurduk. Çünkü hükümdarın yasına göre kardeşini alı koyması mümkün değildi, Allah’ın dilemesi hariç. Biz dilediklerimizin derecelerini böyle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde ondan daha iyi bilen biri vardır.” (Yusuf 12/76) ayetinin “اسْتَخْرَجَهَا” “Onu çıkardı” kısmının tefsirinde müfessir zamirin hangi kelimeye döndüğünü şöyle belirtmiştir: “Bu kelimedeki zamir, hırsız içindir veya zamir su kabına döner.”⁴⁹¹

Örnek 2:

ثُمَّ كَلِمٍ مِنْ كُلِّ النَّمْرَاتِ فَاَسْأَلُكَ سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ
مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“ ‘Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yayılım) yollarına gir.’ Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır.” (Nahl 16/69) ayetindeki “فِيهِ شِفَاءٌ” “Onda şifa vardır” kısmının tefsirinde müfessirimiz zamirin hangi kelimeye döndüğünü şöyle ifade etmiştir: “Zamir Kur’an’a veya bala dönmektedir.”⁴⁹²

c. Takdim-Tehirleri Belirtmesi

Örnek 1:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ
يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ

⁴⁹¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 310.

⁴⁹² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 344.

“Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, ‘Adem için saygı ile eğilin’ dedik. İblis’ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmalı.” (A’râf 7/11) ayetinin **ثُمَّ قُلْنَا** “Sonra dedik” kısmının tefsirinde müfessirimiz takdim-tehiri şöyle belirtmektedir:

“Onun sülbünden size şekil verdik, sonra biz dedik. Veya size şekil verdik sonra benimle size haber vererek dedik. Veya onda takdim ve tehir vardır, onun takdiri: Meleklere secde edin dedikten sonra size şekil verdik.”⁴⁹³

Örnek 2:

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

“Öyle bir ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, ‘Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun’ denilecektir.” (Mü’min/Ğâfir 40/46) ayetinin **أَشَدَّ الْعَذَابِ** “Azabın en şiddetlisi” kısmının tefsirinde müfessirimiz takdim-tehiri açıklamaktadır:

“Çünkü cehennem azabı çeşitlidir. Ferra dedi ki: Onda takdim ve tehir vardır. Onun takdiri: Firavun aline şiddetli bir azab vardır.”⁴⁹⁴

3. Şiirden Yararlanması

Kur’an’ın nazil olduğu Cahiliyye döneminde Araplar edebiyat ve belâğatta zirvedeydiler. Hatta kendilerini, dili en güzel konuşan, meramını en güzel ifade eden bir kavim olarak görüyorlardı. Bu dönemde şiir tenkitçiliği de çok revaçtaydı. Şiir bir yerde silah gibi etkili olabiliyordu. O kadar önemliydi ki, sadece şiir nazmı nedeniyle aralarında nizâ olabiliyor, itibarları sarsılabiliyor, hatta neticesinde savaşlar çıkabiliyordu⁴⁹⁵. Kur’an’ın ilk muhataplarının en çok övündükleri meziyetleri, pazarlarında en çok rağbet ettikleri metâ belâgat idi; hâlin gerektirdiği en uygun ifadeyi kullanmaktı. Burada belirtmemize lüzum olmayan müteaddit sebepler, o devir Araplarının içtimaî hayatlarında, ifade kudretine, rakipsiz bir saltanat bahş etmişti. Zabt-u rabt

⁴⁹³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 208.

⁴⁹⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 169.

⁴⁹⁵ Cüneyt Eren, **Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar (Meâni-Beyân-Bedî’)**, (ys), İzmir, 2004, s. 11.

tanımayan, otoriteden mahrum o insanların savaşları, barışları, nüfuz kazanmaları veya kaybetmeleri, birinci derecede belîğ kelâma bağlıydı⁴⁹⁶. Bu bağlamda Arap şiiri o dönemin sosyal, kültürel, dînî, ahlâkî, ilmi, fikri vb. açılardan özelliklerini yansıtıyor, ayrıca Arapçanın dil ve edebiyât husûsiyetlerini yansıtıyordu. Bu derece mühim özellikleri olan Arap şiiri Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmede büyük bir öneme sahiptir. Müfessirimiz İzz b. Abdüsselam da ayetlerin tefsirinde arap şiirinden istifade etmiştir.

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ
سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ يَظْلَمِ نَفْسَهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ

“İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kimde orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.” (Hac 22/25) ayetinin بِالْحَادِ “Sapmak isterse” kısmının tefsirinde müfessirimiz: **الاحاد**:Haktan meylettirmektir. ب ziyadedir demiş ve şiirle şöyle istişhad etmiştir:

نحن بنو جعدة اصحاب الفلج   نضرب بالصيف ونرجو بالفرج

“Biz beni ca'de'yiz zafer ehliyiz.

Biz zorlukları kılıcımızla aşmak isteriz.”⁴⁹⁷

Örnek 2:

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ

“Kureyş'i alıştırdığı için,” (Kureyş 106/1) ayetinin قُرَيْشٍ “Kureyş” kısmının tefsirinde Kureyş'in isminin nereden gelmiş olduğunu birbirinden farklı rivayetlerle belirttikten sonra veya denizdeki dabbenin ismidir, Kureyş onunla isimlendirilmiştir deyip şiirle şöyle açıklamıştır. Bu manada şair dedi ki:

قريش هي التي تسكن البحر   بها سميت قريش قريشا

“Kureyş odur ki denizde yaşar

Bu sebepten Kureyş Kureyş diye isimlendirildi.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2009, Cilt: 1, s. 13.

⁴⁹⁷ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 422

C. AYETLERE FIKHÎ VE KELÂMÎ AÇIDAN YAKLAŞIMI

İzz b. Abdüsselam, Kur'an-ı Kerim'i fikhî ve kelâmî açıdan da tefsir etmiştir. Bunları iki başlık altında ele alacağız:

1. Ayetlere Fikhî Açidan Yaklaşımı

İzz b. Abdüsselam, hüküm bildiren ayetleri tefsir ederken, konuyla ilgili başta mezhep imamları olmak üzere, fıkıhta söz sahibi bir çok alimin görüşünden istifade etmiştir.

Örnek 1:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.” (Bakara 2/158) ayetinin “فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا” kısmının tefsirinde şöyle demiştir:

“İslam'dan sonra İsâf ve Nâile kabileleri tavafı cahiliyede yaptıkları gibi birbirine yakın bir şekilde sıkıştırarak yapıyorlardı, İbn Abbas ve İbn Mes'ud (r.a.) فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا ayetini okudular. Bunun için Ebu Hanife sa'yi düşürdü. Ve bunda delil yoktur, çünkü bu müekked sıla değildir. A'raf 12. ayette ki قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ “Seni secde etmekten ne alı koydu dedi” gibidir⁴⁹⁹.

Örnek 2:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْاِيمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيكُمُ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ

⁴⁹⁸ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 380.

⁴⁹⁹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 59.

لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِّأَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah düşünmeden rasgele yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutmaz. Fakat sadece bilinçli olarak yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Böyle bir yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak, veya giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bunları yapmaya gücü yetmeyen kimsenin kefareti ise üç gün oruç tutmasıdır. İşte and içip yerine getiremediğiniz yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutunuz. Şükredesiniz diye Allah ayetlerini size işte böyle açık açık bildiriyor.” (Maide 5/89) ayetinin مِنْ أَوْسَطِ مَا نطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ kısmının tefsirinde müfessirimiz şu açıklamayı yapmıştır:

“Bunda iki görüş vardır: Onlardan birincisi: Yemek çeşitlerinin orta hallisinden yedirmektir. Bunu İbn Ömer, Hasan, İbn Şirin, Esved, Ubeydetu’s-Selmani demiştir. İkincisi: Gücünün yettiğinin orta hallisinden yedirmektir. Onu Ali, Ömer, İbn Abbas ve Mücahid dediler.”⁵⁰⁰

2. Ayetlere Kelâmî Açıdan Yaklaşımı

İzz b. Abdüsselam’ın ayetleri incelerken bazı kelâmî mevzûlara da temas ettiği görülmektedir.

Örnek 1:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed‘i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götürün Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (İsrâ 17/1) ayetindeki الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ “Mescid-i Haram” kısmının tefsirinde müfessirimiz İsrâ olayının bedenen mi yoksa ruhen mi olduğu konusunda şu bilgiyi paylaşmaktadır:

⁵⁰⁰ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 173.

“Haram, yerlerin hepsidir. Veya mescid onun kendisidir. O (Hz.Muhammed) ruhuyla ve cesediyle yürüdü ve Beytü'l-Makdis'te peygamberlere namaz kıldırdı. Sonra semaya yükseldi, sonra Mescid-i Haram'a döndü ve gecenin sonunda sabah namazını kıldı. Veya Kudüs'e girmedi, onunla semaya çıkıncaya kadar Buraktan inmedi. Sonra Mekke'ye döndü. Veya cesediyle değil, ruhuyla yürüdü, Allah'ın gösterdiği sadık rüyaydı.”⁵⁰¹

Örnek 2:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْقَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَرْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أَنْثَى وَلَا نَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez, yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.” (Fâtır 35/11) ayetinin “وَمَا يُعَمَّرُ” kısmının tefsirinde müfessirimiz ayeti şöyle tefsir ediyor:

“Allah bir kimsenin ömrünü uzatır ta ki iyice ihtiyarlaşır, diğerinin ömrünü de kısaltır, çocuk olarak öldürür. Veya Allah ecelini takdir ettiği ömrü uzatmaz, önceden Allah'ın kitabında yazılı olan günlerden de azaltmaz. İbn Cübeyr dedi ki: Allah Teala ilk sahifede eceli yazar sonra gelecekteki şeyleri yazar. Ta ki onun eceli gelinceye kadar günler birbirini takip eder, altmış yıl, kırk yıl veya on sekiz yıl yaşatır.”⁵⁰²

D. KENDİ GÖRÜŞÜNÜ BELİRTMESİ

İzz b. Abdüsselam, bütün ayetler hakkında olmasa da ayetlerin çoğunda kendi görüşünü, yorumunu, izahını belirtmiş; fıkıh, kelâm, kırâat, sarf, i'rab gibi konulardaki görüşünü bildirmiştir. Bu da müfessirin, tefsirindeki her konuda, kanaatini bildirecek derecede bilgi sahibi olduğunu gösterir. Ayrıca rivâyetleri naklederken kendi

⁵⁰¹ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 1, s. 350.

⁵⁰² İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 120.

görüşünü de belirtmesi, rivâyetleri körü körüne nakletmediğinin, onlara tenkid nazarıyla baktığının işaretidir. Fakat genellikle müfessirin gerek rivayetler, gerekse kendi görüşü arasında herhangi bir değerlendirmede bulunmaması, okuyucuyu rivâyetlerden herhangi birisini seçmede serbest bıraktığı izlenimi vermekte ve müfessirimizin taassuptan uzak bir alim olduğunu göstermektedir.

İzz b. Abdüsselam bazen kaynaksız rivâyetler nakletmiştir. Tefsiri incelememiz sonucunda bizde oluşan kanaate göre, bu kaynaksız nakillerin bazısı onun kendi görüşüdür.

Örnek 1:

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O’na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O’nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Rûm 30/27) ayetindeki **أَهْوَنُ عَلَيْهِ** “Ona daha kolaydır” kısmının tefsirinde müfessirimiz kendi görüşünü şöyle belirtiyor:

“Yeniden yaratmak Allah’a ilk yaratmadan daha kolaydır. Çünkü bilineni, yeniden yaratmak daha kolaydır. Mahlukatı öldükten sonra yeniden yaratmak, yoktan yaratmaktan daha kolaydır. Çünkü o, nutfeden alakaya, sonra mudğaya, sonra kemiğe dönüşür, sonra süt emer, sonra süttten kesilir, onun iadesi daha kolaydır ve tekrar tam bir şekilde döndürülür.”⁵⁰³

Örnek 2:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ

“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu hergün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: ‘Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.’” (Lokmân 31/14) atetindeki **وَهَنَا عَلَىٰ وَهْنٍ** kısmının tefsirini müfessirimiz şöyle yapmaktadır:

⁵⁰³ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 73.

“Zorluk üstüne zorluktur. Veya zahmet üstüne zahmettir. Veya zayıflık üstüne zayıflıktır. Veya annenin zayıflığı üzerine, çocuğun zayıflığıdır. Veya annenin nutfesinin zayıflığı üzerine babanın nutfesinin zayıflığıdır. Veya çocuğun zayıflığı yaratılışındaki evrelerdendir. Nutfeden sonra alakaya, sonra mudğaya dönüşür, sonra kemiğe, sonra tam olur, sonra doğar, sonra süt emer, sonra süttten kesilir.”⁵⁰⁴

---

⁵⁰⁴ İzz bin Abdüsselam, Cilt: 2, s. 80.

SONUÇ

Tefsirler Kur'an ayetlerinin daha iyi bir şekilde anlaşılması için ortaya konmuş eserlerdir. Bu maksatla yazılmış tefsirlerden biri de tezimize konu edinerek incelediğimiz “*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*” (*Tefsiru İzz b. Abdüsselam*) dır. İzz b. Abdüsselam (577/1181)'de Şam'da dünyaya gelmiş, orada büyümüş, talebelik yıllarının büyük bir kısmı orada geçmiş, şer'i ilimleri öğrenmiş ve orada çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonraları Mısır'a gitmiş, uzun yıllar orada yaşamış ve çeşitli görevlerde bulunmuş, Kahire'de (660/1262) yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla İzz b. Abdüsselam'ın hayatının büyük bir kısmı Şam'da Eyyûbiler yönetimi, geri kalan kısmı da Mısır'da Memlûklüler yönetimi altında geçmiştir.

Eyyûbiler ve Memlûkler dönemi iktidar mücadelelerinin, taht kavgalarının eksik olmadığı bir dönemdir. Bu iki İslam devletinde taht kavgalarına zıt olarak ilim hayatı oldukça parlak bir dönem yaşamıştır. İçte ve dışta mücadeleler sürmesine rağmen, ilmi faaliyetler durmayıp sürekli ilerleme göstermiş ve kesintisiz devam etmiştir. O dönemde yetişmiş alim zatlar ve o dönemden kalan edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, tarih eserleri o dönemdeki ilmi hayatı ve ilmi hayatın geldiği noktayı göstermeye yetecektir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde Kahire ve Şam şehirleri bütün İslam dünyasının en büyük ilim ve kültür merkezlerinden idi. Müfessirimiz İzz b. Abdüsselam'ın yaşadığı çağda, dünyanın en büyük ilim ve irfan muhiti olan Kahire, Şam, Bağdat gibi şehirlerde yetişmiş olması, o dönemin mutahassıs alimlerine talebelik yapmış olması, onun ilimde temayuz etmesine vesile olan etkenlerdendir. Dönemindeki iktidar mücadeleleri ve çeşitli kargaşalar nedeniyle baskı altında kalması bile, onu ilimden, haktan ve adaletten, doğru bildiğini hayatı pahasına savunmaktan alı koymamıştır. İlme adanmış bir ömür ve geride kendisini ebediyen yaşatacak kıymetli eserler bırakarak uhrevî aleme göçmüştür.

Müfessirimizi ebediyen yaşatacak kıymetli eserlerinden birisi de hiç şüphesiz çalışmamıza konu olan *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* (*Tefsiru İzz b. Abdüsselam*) adlı tefsiridir. Bu tefsiri Ahmet Fethî Abdurrahman iki cilt olarak, ilerleyen teknoloji ve bilgisayar teknolojisinden de yararlanarak güzel bir şekilde tahkik etmiştir. İzz b. Abdüsselam'ın yazmış olduğu bu eser, tam bir tefsirdir. Müfessirimiz tefsirine istiaze ve besmele ile başlamış, sonra Kur'an'ı-Kerim'i sûre sûre Fatiha'dan Nas'a kadar tefsir etmiştir. Nahve ve iraba bağlı kalarak açık ve anlaşılır bir tefsir yazmıştır. Bu

tefsir, Türkiye’de İstanbul’da Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa bölümünde (dn.: 115) kayıtlıdır, yine aynı kütüphanenin Kılıç Ali Paşa bölümünde (dn.: 43) kayıtlıdır. Katar kütüphanesinde de mevcut olan bu eserin birinci cildi bu kütüphanede olmayıp, ikinci cildi mevcuttur. 55/723 numarasıyla kayıtlı olan bu eserin ikinci cildi, Meryem sûresinden Nas sûresine kadardır.

Müfessirimizin, ayetleri izah ederken görüşünü desteklemek için başvurduğu ilk kaynak Kur’an-ı Kerim’dir. Ayetleri açıklarken yine başka bir ayeti, yani Kur’an’ın kendisini delil olarak getirmiştir. Tefsirinde ayetleri, siyak-sibakıyla irtibatlandırmış, Kur’an’ın geneliyle ilişkilendirerek tefsir etmiştir.

Müfessirimizin, tefsirindeki ikinci kaynağı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisleridir. Burada hem sünnetin kavî yönü olan onun sözlerinden hem de fiili olarak Hz. Peygamberin uygulamalarından bahsetmiştir. Genellikle hadisin ilk ravisini verip diğer ravileri ve rivayet zincirini zikretmemiştir. Bazen de Peygamber (s.a.v.)’den rivayet edilen hadislerin ilk ravisini ve rivayet zincirini belirtmeden doğrudan “Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur.” deyip hadisi vermiştir. Eğer hadis ayeti tahsis etmişse, bunu ilgili ayetin olduğu yerde zikretmiştir. Eserde pek çok hadis rivayeti mevcuttur.

İzz b. Abdüsselam, eserinde Kur’an ayetlerini tefsir ederken müfessir sıfatına hâiz sahabe ve tâbiînün görüşlerine yer vermiş ve onları kendisine kaynak yapmıştır.

İzz b. Abdüsselam eserinde tefsir, tarih, lügat, kırâat, fıkıh, hadis alanlarında mümtaz alimlerin engin fikirlerinden istifade etmiştir. Ele aldığı her mevzuda ilim ehlinin görüşlerine başvurma hassasiyetini göstermiştir. Bunu yaparken de eser ismi vermeyip müellifle iktifa etmiştir. Bu bir eksiklik gibi görülse de, o dönemde kaleme alınan eserlerde genel olarak yöntem böyle olduğu için, bizce bir eksiklik olarak görülmemektedir.

İzz b. Abdüsselam, şahısların adlarının sadece meşhur kısımlarını zikretmiş, isimlerini tam olarak belirtmemiştir. Görüşlerini belirttiği şahısların bazen künyelerini, bazen nisbelerini, bazen de neseplerini zikretmiştir. Bu metot, okuyucuya aynı meşhur isme sahip alimleri ayırt etmekte zorluk çıkarmıştır. Bu bir eksiklik olarak görülse de o dönemdeki ilmi eserlerin ekseriyetinde bu metodun kullanılması, müfessirimiz açısından, bizce bir eksiklik olarak görülmemektedir.

İzz b. Abdüsselam'ın ahkâm ayetlerini açıklarken, kendisi Şâfîî olmasına rağmen, diğer mezheplerin de görüşlerini zikretmesi, mezhep taassubundan uzak olduğunu göstermektedir. Bununla yanında bütün görüşleri tarafsız olarak okuyucunun önüne sermesi, ona aklını kullanarak tercihte bulunma imkanı sağlaması, müfessirimizin objektif olmaya çalıştığını göstermektedir. Mezheplerin görüşlerini tarafsız olarak aktarması, onun ilme ve bilgiye verdiği değeri de ortaya koymaktadır.

Müfessirimiz tefsirinde, ayetlerin maksadının daha iyi ve doğru anlaşılması için esbâb-ı nüzûle yer vermiş ve birçok nüzûl sebebi rivayetini eserinde zikretmiştir. Bu da müfessirimizin ayetlerdeki mûrad-ı ilahinin ortaya çıkmasına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bunu yaparken müfessirimiz, bazen bir ayet için tek bir sebab-i nüzûl, bazen de birden fazla sebab-i nüzûl belirtmiştir. Ayrıca ayetlerin kimin veya kimler hakkında ve ne zaman indiğini belirttiği yerler de olmuştur.

İzz b. Abdüsselam tefsirinde, kıssalarla ilgili rivayetlere de yer vermiştir. Genellikle kıssaları ayetlerde ifade edilen konuya endekli olarak, bazen yüzeysel, bazen de teferruatına inerek ele almıştır. Kıssaları rivayet ederken zaman zaman gereksiz ve isrâîli bilgilere de yer vermiştir.

Neshi kabul eden İzz b. Abdüsselam, yeri geldikçe ayetlerin nâsîh veya mensûh olduğunu belirtmiştir. Müfessirimiz, ayetin nâsîh ya da mensûh oluşu ile ilgili çeşitli rivayetleri sıralayarak, bu konudaki tartışmaları ortaya koymuştur. Bunları ayetleri tefsir ederken herhangi bir fasıl açmadan belirtmiştir. Bazen ayetlerin mensûh olduğunu kabul ederken, bazen de ayetlerin mensûh olup olmadığını tartışmıştır. Fakat tefsirde dikkatimizi çeken bir husus mensûh ayetlerin sayısının kabarık olmasıdır. Mensûh ayetlerin sayısının fazla olması, müfessirimizin bu mevzuya hakimiyeti hususunda bizi şüpheye düşürmüştür. Bununla birlikte, müfessirin nesh konusunda birçok rivayet aktarması ve bazen bunları değerlendirmesi, bizdeki olumsuz düşünceyi biraz olsun gidermiştir.

İzz b. Abdüsselam'ın tefsiri güzel bir rivâyet tefsiri örneği olmakla birlikte, dirâyet yönü de olan bir tefsirdir. Müfessirimiz ayetlerin tefsirinde sarf ve nahiv bilgilerinden istifade etmiş, fakat onlarla ilgili konulara fazla girmeyip, sadece lüzumlu gördüğü yerlerde, kâfi miktarda bilgi vermiştir. Bizce sarf ve nahiv bilgilerine fazla girmemesi tefsirini herkesin anlayabileceği bir tefsir niteliğinde yazmış olmaya ça-

lışmasından kaynaklanmaktadır. Zaten müfessirimizin diğer eserleri ve almış olduğu görevler onun ilmi seviyesini göstermeye yetecektir.

Müfessirimiz, ayetleri tefsir ederken ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için şiirden yararlanmışır. Genellikle ayette geçen kelimenin hangi anlama geldiğini şiirden örnek vererek açıklamıştır. İzz b. Abdüsselam istifade etmiş olduğu şiirlerin kaynaklarını vermemiş, sadece birkaç yerde şairin meşhur ismini zikretmekle yetinmiştir.

İzz b. Abdüsselam ayetleri tefsir ederken söz konusu ayetle ilgili kırâat farklılıklarına da ara ara değinmekle birlikte kırâat farklılıklarının hepsini işlememiştir. Tefsirinde kırâat konusuna çok az yer veren müfessirimiz, kırâatleri sened yönüyle herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Kırâat farklılıklarını belirtirken bazen hangi kırâat olduğunu vermekle birlikte genellikle hangi kırâat olduğunu belirtmemiştir. Bizce müfessirimizin tefsirinde kırâatlere çok fazla yer vermemesinin nedeni, bu konudaki bilgisizliğinden dolayı değil, tefsirini teferruatlardan uzak tutmaya ve herkesin anlayabileceği bir tefsir olarak ortaya koymak istemesinden kaynaklanmıştır.

İzz b. Abdüsselam, sıraladığı rivayetler arasında kendi fikirlerini, yorumunu ve izahını belirtmiş; fıkıh, kelâm, kırâat, sarf, i'rab gibi konulardaki görüşünü bildirmiştir. Bu da, müfessirin tefsirindeki her konuda, kanaatini bildirecek derecede bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca kendi görüşü ve vermiş olduğu rivayetler arasında herhangi bir seçimde bulunmaması, okuyucuyu yorumlardan birini seçmede serbest bıraktığı izlenimini vermekle birlikte, onun taassuptan uzak bir alim olduğunu da göstermektedir.

İzz b. Abdüsselam rivayetleri derli toplu halde sunduğu için, tefsir şekil bakımından göze hitap etmekte ve okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Müfessir, tefsirini kolay, akıcı ve anlaşılır bir Arapça ile kaleme almıştır. Eser okuyucuyu usandıracak kadar uzun, anlamı ihlal edecek ve bozacak kadar ihtisarlara sahip bir üslupta değildir.

Sonuç olarak *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim (Tefsiru İzz b. Abdüsselam)*, rivayet tefsirinin güzel bir örneği olmakla birlikte, dirâyet metodunun da mutedil, insicamlı ve başarılı bir şekilde kullanıldığı bir tefsirdir. Kur'an'ı yakından tanımak isteyenlere gerekli alt yapıyı verecek malumata sahip bir eserdir. Ayrıca araştırmacıların faydalanabileceği muhtevaya sahip, geçmiş tefsir kültürünü muhtasar, derli toplu, vecîz ve sistemli şekilde aksettiren özlü bir tefsirdir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebu Zeyd el-Hadrami İbn Haldun. **Mu-kaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Yayınları (Şark-İslam Klasikleri), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

Albayrak, Halis. **Tefsir Usulü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998.

Arpa, Abdulmuttalip. “İzzuddin b. Abdüsselam ve Kur’an Çalışmaları”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2010, s, 23.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Takakâtü’l-Müfessirin**, İstanbul, 1974.

Becker, C.H. “Eyyûbiler”, **İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugati)**, çev. A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, 1993. Cilt: 4, ss.424-429.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

ed-Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali. **Tabakâtü’l-Müfessirin**, Dâru’l Kutubi-l İlmiyye, Beyrut-Lübnan, (ts.)

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usulü ve Tarihi**, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Dumlu, Ömer ve Hüseyin Elmalı. **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Anlamı (Meali)**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004.

Edirnevî, Ahmed b.Muhammed. **Tabakâtü’l-Müfessirin**, thk. Süleyman b. Salih el-huzi, Mektebetu’l-Ulumi’l-Hikme, Medinetü’l-Münevvere, 1997.

Eren, Cüneyt. **Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar (Meâni-Beyân-Bedî')**, (ys), İzmir, 2004.

Hitti, Philip. **Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1981.

İzz Bin Abdüsselam, Abdulaziz b. Abdüsselam b. Ebul Kasım b. Hasan, es-Sülemi. **Tefsîru İzz Bin Abdüsselam**, thk. Ahmed Fethi Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeh Yay. Lubnan, 2008.

İbnü'l-Esir, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. **et-Tarih el-Bahir Fi Devlet'i-Atabekiyye**, thk. Abdulkadir Ahmed Tilimat, Kahire, 1382/1963.

İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. **el-Kamil Fi't-Tarih**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1966.

İbn Kesir, İmaduddîn Ebu'l-Fida İsmail. **en-Nihâye ve'l-Bidâye**, Matbaatü's-Saade, Mısır, 1932.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalani. **Tağliku't-Talik**, Daru'l-Ammar, Beyrut, 1985.

Kopruman, Kâzım Yaşar. "Memlûkler", **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt:6, ss.434-605.

El-Merağî, Abdullah Mustafa. **el-Fethu'l-Mubîn fi Tabakâti'l-Usuliyyin**, nşr. Muhammed Ali Osman, Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Ma, y.y, 1366/1947.

el-Makrızî, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali. **el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr Fi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr**, Matbaatu'n-Nil, Mısır, 1324.

el-Makrızî, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali. **es-Sülûk Fi Mâ'rifeti Düveli'l-Mülûk**, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Matbaatü's-Saade, Mısır, 1956.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc. **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fûat Abdulkâki, Daru Ehyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, (yy), 1955.

Nuaymî, Muhyiddin Abdulkadir b.Muhammed. **ed-Dâris Fi Tarihi'l-Medâris**, Kahire, 1998.

Öztuna, Yılmaz. **Devletler ve Hânedanlar (İslâm Devletleri)**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Öncü Basımevi, Ankara, 2005.

es-Subkî, Tâcüddîn Abdulvehhab Hasan Ali. **Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-Kübrâ**, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, Abdülfettâh Muhammed el-huluv, Darü'l-İhyai'l-Kütubi'l-Arabiyye, Halep, 1982.

es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman. **Hüsni'l-Muhadara Fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Sobernheim, M. "Memlûkler", **İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugati)**, çev. A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, C. Baysun, B. Darkot, Milli Eğitim Basımevi, 1993, Cilt: 7, ss, 689-692.

Ebu Şâme, Şihabuddîn Abdurrahman b. İsmail el-Makdîsî. **er-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn**, Mısır, 1288.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbiler", **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 305-424.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbiler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt: 12, ss. 20-31.

Şahin, Muzaffer ve Halil Altuntaş. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Tağriberdi, Cemâleddin Ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdi'l-Atabekî. **en-Nücûmu'z-Zâhira fi Müluki Mısır ve'l-Kahire**, (ys. ve ts.).

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, trc. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, trs.

Ülkü, Hayati. **İslam Tarihi**, Çile Yayınevi, İstanbul, 1976.

Vehîbî, Abdullah İbrâhîm. **el-İzz b. Abdüsselam Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Menhecuhû fi't-Tefsîr**, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1402/1982.

Yiğit, İsmail. **Memlûkler**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008.

Yiğit, İsmail. "Memlûkler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt: 29, ss. 90-97.

Yıldırım, Suat. **Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Suat. **Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2009.

ez-Zühayli, Muhammed. **İzz b. Abdüsselâm**, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 1998.